

SADA SÕNA

AVASÕNA

Meie, maarahva kaimud, oleme vägevad. Kust oleme tulnud, kellest pärit; oleme vanimaid hõime, kes säilinud ühel asupaigal. Viis tuhat aastat tagasi oli meil tavaline eluviis. Maarahvas hakkas pikkamisi hargnema. Rahva põhi on juur ja rahva pind on tava. Kui väike rahvas saab suureks, hargneb ta uuteks rahvasteks. Kui suur rahvas saab väikeseks, ei kahane ta väikerahvaks. Rahvad ei ole saanud suureks sünnitades. Maarahva kõrgaeg kestis kolm tuhat aastat. Maailm meist lõuna pool muutus. Möödus veel tuhat aastat ilma suurte tagasilöökideta. Umbusk seisis varjuna usu kõrval ja hoiatas. Esmalt ilmus meie hulka Taar.

Rootsi kaubatee lõhestas maarahva maa. Ometi jäid ka rootsid ise alla oma kaubateele. Ristiusu võidujooks tuli meile aina lähemale. Mis oli üldse ristiusk? Läänemere äärde jõudis esimesena Rooma usk. Järgnes paar aastakümnet ebavõrdset taplust. Nüüd valitsesid kogu maarahva maad ristiusksed rahvad. Rooma usu ja Kreeka usu piir tükeldas maarahva. Maarahva maa idaosa tabas veel üks randrahvas: mongolid. Kuidas laiendada vaimseid valdusi maa peal? Õieti just pärast kokkupõrget Õhtumaaga kujunes Eesti. Mida lisas meie tavale Õhtumaa; jätkus samasugune elu kui seni, ent siiski vaid peaaegu. Toimus Õhtumaa äge ja äkiline esiletõus.

Nüüdsest rullusid üle Eesti vahetpidamata sõjad. Määrati kindlaks Õhtumaa piirid. Järgnes Õhtumaa uus kõrgaeg. Vabrikud murdsid Õhtumaa vaimu. Eestist läksid Õhtumaa uued hoovused mööda. Leidus Õhtumaast veel metsikum: Vene. Vene saabus pool tuhat aastat pärast Saksat. Eesti asus nüüd ühekorraga läänes ja idas. Kahe tule vahel tõstisime pea kuklasse. Murrang oli ootamatu ja vägev. Meil vedas, ajalugu austas meid. Maailmasõjad olid Õhtumaa vaimse ummiktee viljad. Tärkas veel üks Õhtumaa võigas valgustus: ühiselu-usk. Ühiselu-usk võitis Venes, mitte Õhtumaal, kus ta tekkis.

Eesti riik sündis vaesusse ja viletsusse. Kõikjal Eestis tärkas tavaline elu. Aga meie tava oli jäänud üksi. Mõndagi ei jõutud iseseisvuse ajal korda saata. Vene asus sõjakäigule Õhtumaa vastu. Eesti kuulus nende maade hulka, mis Õhtumaa loovutas Venele. Ka keset eesti rahvast tõmmati raudne eesriie. Vene muutis Eesti taas asumaaks. Valitsema kergitati põhjakiht. Ühiselu-usk põrmustas inimese ja tema riik oli vägev. See riik oli pidev tapatalgu. Õhtumaa pigistas Vene

ees silma kinni. Uueks maailmavalitsejaks kujunes Ameerika. Meile sisendati, et Vene ülemvõim on igavene.

Eesti riik on praegu haavatud loom. Nii lihtne on manada kurba saatust. Aga meis kõneleb kogu ajalugu, mille oleme läbinud. Teele minnes varitseb oht: ruttamine. Mineku hüüuks tuleb vajutada õigele klahvile. Taastagem paikkonnad. Taastagem talud. Taastagem veresidemed. Vaadake ümberringi: esimene heli on juba kõlanud! Paraku oleme esialgu majanduses edukamad kui kultuuris. Ometi, õige käes toob raha tuhat korda tagasi. Vene all tärkas hõre ja vaevatud latv. Siiski on rahva latv hakanud taas kasvama. Esialgu arutame üha väikese rahva tee üle.

Las saavad lähituleviku eeskujuks juudid. Juudid on väike võimas rahvas. Ka meil on tugev aluspõhi. Üks muutuste peamisi võtmeid on seadused. Teine võti on paindlik maksukorraldus. Milline on Eestile sobiv riigikord; mõlemad head riigid on kuningriigid. Rahvas saab küpseks siis, kui alustada laste harimisest. Tavaga puutub laps kokku perekonnas. Usk on vaimuvald, mis mõtestab tava. Meie usus on joon, et saame taas suureks. Enne kui püüda suurt, taastagem tavaline kord omaenda majas. Kodustatud slaav sulab maarahva hulka. Kui Eesti riigis on taas kord, suunakem vägi piiride taha.

Kuhu tahame maailmas kuuluda, kui saame valida; olgem omaette ja loitsigem vaimset tõusu, mis teeb vägevaks. Juba on Õhtumaa lasknud käiku viimase imerelva: maailmaturu. Me ei tarvitse end petta Õhtumaa kõrgist vaabast. Maailmaturg käriseb vastuoludes lõhki. Mugava elu hind on koletu. Mugavusest on vaid samm varinguni. Eestlus ei suubu Õhtumaasse. Õhtumaa langedes saame taastada läänega piiri. Vaadake ida poole: seal asub tasane maa. Eesti ülesanne on äratada maarahvas uuele elule. Meie tee on meeldetuletamine. Kujuneb üha laiem maarahva saar. Maarahva tava valitseb taas Läänemerest kuni Uuralini.

TEINE SÕNA

MEIE, MAARAHVA KAIMUD, OLEME VÄGEVAD

Oleme täitnud suured alad maa peal, oleme laotanud oma korra ühekorraga paljude mägede ja tasandike üle, nii nagu mustsada rahvast enne meid ja pärast meid, nagu kunagi assüürlased, pärslased, roomlased, nagu veel varem hämarusse vajunud rahvad, nii nagu praegu araablased, germaanid ja slaavid, rääkimata hiinlastest, kõik suured valitsejad.

Nii oli kord; nüüd laiutavad meie maadel venelased, mis on slaavi hõim, aga meie oleme taganenud kolgastesse, samm ja samm. Oleme vähehaaval purunenud kildudeks ja kaotanud üksteisega sideme, enamik kaimudest on koguni hukkunud või sulanud vallutajatesse.

Maarahva õnnetus sündis hiljuti, viimase tuhande aasta jooksul, palju aega pärast siialendu Linnutee tähtedelt, kaua pärast tähelendu.

Kas kulgeb rahva elu sel viisil, et on tõus ning seejärel paratamatu ja lõplik langus; kui nii, siis peame olema tänulikud, et maarahvast on kunagi õnnistatud suurte tegudega, sest paljud ei pälvi niigi palju, ja võime teha rahulikult oma viimsed hingetõmbed, kuni aeg on ümber.

Või on rahva elu kiikumine merelainetes, tõusud ja langused vaheldumisi; kui nii, on meil lootust hingata ka edaspidi, siis on meilgi koht päikese all, sama vägev kui päike, kui vaid tahame.

Valitsejad räägivad mõistagi, et oleme samasugused kui indiaanlased, kunagi vägevad Ameerika peremehed, nüüd viljatud riismed, vanad, väsinud ja surmale määratud, räägivad, et oleme Vene indiaanlased ning meil puudub pääs. Nad peavadki nõnda rääkima, selle mõtte juurdumine meie hinges on nende relv, mis purustab kindlamini kui raud ja tina, sest osatab väge, vahe relv, mis tõukab meid merre ja mulda.

Ometi! Kui meie tava oleks surnud, siis oleksid tuhandeaastased katsumused meid puruks rebinud, aga meie oleme suutnud jääda püsima, veel enam, oleme rajanud riiegi, Soome ja Eesti.

Tõstkem nina maast. Tõuskem ka ise maast ja lennakem korraks linna kombel üle laotuse! Alla vaadates märkame sogaseid niresid, mis auravad kuumuses olematuks, aga märkame ka selgeid allikaid, mis voolavad kokku avaraks jõeks, ja me peame nende vahel valima.

Kui vaatame kirka meelega ja valime eluvee allikad, siis ühendame oma vaimu sees kogu rahva, mis meil on, Läänemere äärest kuni Uurali mäeni kaugel silmapiiri taga, kus on ürgne kodupaik. Ja ühendame oma rahva sees kogu vaimu, mis meis on; igaüks meist kannab endas esivanemate häälte kaja ja kajab omakorda edasi järgmistele sugupõlvedele.

Ning kui see juhtub, sünnib kooskõlast mägi, mille lame jalg on inimeste püüud ja terav tipp kogu rahva siht. Püüud sünnivad ja surevad ja tekivad uued püüud, ent

mägi püsib kindlana, sest seda hoiab koos tema tipp, mis ei ole meist ühegi püüd, vaid kõik püüud kooskõlas; seevastu ilma sihita on vaid tühi rähklemine.

Milline on meie tulevikusiht, kas mõne eestlase ja muu kaimu olemasolu maakeral ka veel tuhande aasta pärast; ei, nõnda nendiksime vaid virilat tulevikku, silme ees surm, aga surm ei saa olla õige siht.

Õige siht on kantud usust, mis ütleb: me astume oma sammud õigesti ja meie tegudest võrsub vili. Las olla siht lausa ehmatav argipäeva halluse kõrval!

Mis on üle argipäeva, selle toime on vägev. Kui toime on vägev, siis on kõik võimalik. Kauge siht kõlastab inimeste sammud kokku üheks tervikuks, mingugi need näivalt ristirästi.

Raiume maarahva väe tugivaia esmalt Läänemere äärde, kus on Eesti, mis on kõige vägevam, ning hindame edasisamme lihtsa mõõdupuuga: vili võrsub nendest sammudest, mille mõjul on maarahva keel ja tava olemas ka kauges tulevikus, nendest sammudest, mille mõjul on maarahva maa tulevikus tugev ja mõjutab maailma. Kui nii, siis on siht teada.

ESIMENE JAGU: ENNEMINEVIK

KOLMAS SÕNA

KUSKOHAST OLEME TULNUD, KELLEST PÄRIT?

Oleme tulnud Emajõe juurest, pärit maarahva juurest. Ent räägitakse, et oleme veel vanemad, pärit veel kaugemalt, tulime kõiksusest ja ilmusime ilmaruumi, kus on Linnutee, Linnuteelt ilmusime maailma.

Kui vaadata põhjast lõunasse, rullusime maailmas vööna laiali Jäämere ja lõunamaa rohulagendike vahele ning esimese vägeva vaia lõime Uurali mäele; maarahvas on Põhjala asukas.

Need meie hulgast, kes asusid vaia juurest teele lõuna suunas, kohtasid aarialasi, kelle nimest tuli meie keelde sõna ori ja kes hiljem läksid ära Indiasse; ja kindlasti rännati ka itta, isegi türgi ja hiina hõimude taha, veel praegu elab Jaapanis ainu rahvas, ainsamad, kaugel eemal kõigist kaimudest. Aga nende retkede jäljed on ajapikku varisenud tolmuks, rahvadki varisenud.

Kui vaadata idast läände, algas maarahva kollane vöö Uurali mäejalalt, kulges mööda Põhjalat üle Emajõe ja läbi Valdai metsade ning küündis otsaga Läänemereni, kus tuli vastu suur vesi.

Need meie hulgast, kes rändasid mäe poolt lääne mere poole, Euroopa poolsaare põhjaservale, olid kaleva rahvas, kalevägilased, hiljem hüütud eestlasteks, kellest see lugu. Läänemere äärde jõuti viis tuhat aastat tagasi, see oli kaugeim paik, kuhu tõttas maarahvas, kirves käes.

SIIT TULENEB: Maarahvas lähtus Uuralist ja asustas Põhjala.

NELJAS SÕNA

OLEME VANIMAID HÕIME, KES SÄILINUD ÜHEL ASUPAIGAL

Ka siinpool tehti tegusid, oli retki, millest jutustada, oli avastusi, mis vapustasid, olid luuletajad, kes laulsid vaenlased sohu või maapõhja, olid kangelased, kes ehtisid end vägitöödega, ja valitsejad, kes ehtisid end värviliste kangatükkidega; oleme Sumeri ja Egiptuse kaasaegsed laienemises ja õitsemises, rahvad heitsid end meie tormihoo alla sageli vastu panemata.

Ent esivanemad ei pärandanud meile kirjasõnu, kuhu kõik oleks talletatud, ja nõnda terendab vaid läbi hämarate veretuksete, et oli ilus aeg; võibolla tulevad kunagi kusagilt välja ruunikivid ja jutustavad. Nad maalisid ainult kaljudele pilte, laulsid ainult laule. Nende kojad olid enamasti puust ja kaetud nahast voodriga, mitte kivist, ning ehitati ümber enne kui pudenesid tolmuks; meie külad on püsinud samal asupaigal ajastaega, tuhandeid aastaid.

Miks siiski lakkas ühtäkki maarahva laienemine; vaevalt küll vaid seetõttu, et ei piisanud küllalt inimesi, et hoida vaos sedavõrd suurt maad, sest rahvast jätkub võitjal alati. Võimas vägi tõmbab ligi nagu raud: paljud liituvad võitja poolega, paljud sünnitavad võitjatele, mitte omadele.

Aga olgu vägi kuitahes võimas, ülearu avar piir hajutab selle laiali, ning viimaks on suur vägi ahtam kui väike vägi väikese piiri sees. Sellel silmapilgul, kui piiri taga on suurem vägi kui piiri sees, lakkabki laienemine: sa ei pääse edasi.

Ei pääse mitte kuidagi edasi, kuigi ei märka vähimatki takistust. On vaid imelik nõrkus luudes, on vaid kummaline loidus mõtetes. Sest vägi ei seisa koos inimestest, vaid vaimust.

Kõrgaeg on tipp, aga ka suur takerdumine, sa ei kasva enam; paraku oleme Sumeri ja Egiptuse kaasaegsed ka languses.

Keda meie vägi ületas, need rahvad lahustusid meie hulka, meisse sulas nende kangelaspõlv ja märk nende olemasolust üldse, nii et tulevik neid ei tea; küll aga

on säilinud paljud, kellega jäi piir. Üks vaim sünnitas germaanid, teine baltid, kolmas keldid, neljas illüürlased; kõik paarituhande aasta jooksul, kuigi näha neid veel ei olnud.

Kuni nad olid alles koorumata, kestis Uurali ja Läänemere vahel maarahva aeg. Kas üldse oligi lõuna pool inimesi: puha hundid, karud, rebased, puha hallivatimehed, mesikäpad, kanavargad.

SIIT TULENEB: Viis tuhat aastat tagasi oli maarahva kõrgaeg.

VIIES SÕNA

VIIS TUHAT AASTAT TAGASI OLIMEIL TAVALINE ELUVIIS

Suunda vaadati tähtedelt ja päikeselt, aega arvati kuu järgi, nõiad loitsisid head oma rahvale ja halba vaenlasele, sulgesid verejooksu, leotasid rohtusid, vaatasid endeid, viisid jumalatele ohvreid ja ande. Usk oli maausk nagu igal loodusrahval: mets oli elus, haldjad elasid igas puus, igas kõrreski, loomad olid sama targad kui inimesed, enne karu tapmist paluti andeks.

See oli nagu kõikjal mujal, koguni kaugel Hiinas, meie usk oli tao-usu taoline, mille ülesmärkimiseni jõuti ka Hiinas alles mitu tuhat aastat hiljem.

Kogu maailm oli üks, tavaline, kulgev, ning selles kulgevas maailmas ei olnud üht kõikvõimsat jumalakuju, keda paluda, vaid oli üks tee, millel ei olnud üldse kuju. Ja kogu elu oli palve, kuidas pääseda teeotsale, kuidas püsida sellel teel. Kes püsis, oli kõikvõimas.

Kes tundsid teed, olid vanad ja teadjad nõiad; noored õppisid tarkust, tava-usku.

Aga mehed, kes ei olnud tarkuse jaoks, palusid nõidadelt selget meelt oma maisete teekäikude õnnestumise jaoks ning siis sõudsid paatidega mööda jõgesid, ahing peos, või luusisid laantes, et tabada loomi ja võõraid, või põletasid metsadesse aleauke, mis olid põllud.

Nende naised korjasid marju, sünnitasid lapsi, hoidsid kodukollet põlemas. Kojad seisid külade kaupa eespool metsaviirgu, aga sageli ka otse metsas või rabas. Metsas oli julgem, metsas olid kaitsevaimud tugevamad kui vees.

SIIT TULENEB: Elu tugines tavalisele tarkusele, mida hoidsid alal teadjad.

KUUES SÕNA

MAARAHVAS HAKKAS PIKKAMISI HARGNEMA

Kalevägilased leidsid suure vee äärest valgenahalise hõimu, kes elas seal jääajast peale. Tal oli suus arusaamatu keel, juuksed linavalged, silmad suured nagu tõllarattad ja lummuvalt sinised, sellal kui meie, maarahvas, oleme loomu poolest pilusilmsed ja kõrgete põskedega, naha jume kollakas.

See hõim segas meie vere, kalevägilaste nahk tõmbus heledaks, silmapilud avanesid, põsed langesid alla. Kes oli see rahvas, kes valgendas; ta võis olla vana ja väarikas, ent jättis endast maha parkümmend sõna ja jäi tulevasele ajale tundmatuks.

Ida pool olid teised mõjud, mis tulid Aasiast.

Aga osa maarahvast jäi kodu lähedale ega kohanud säärast, kes oleks näo isemoodi teinud. Paljudes kohtades ei elanud üldse võõraid, üldse mitte kedagi, oli vaid jää ja lume väli; läksid, kuhu tahtsid, kõikjal paukus pakane. Siiski, ajapikku muutus ka koduseim kaim, sest muu maailm kiilus tema toimingutesse.

Muutused olid märkamatud, kestsid sadu aastaid, isegi tuhat, isegi kaks. Keelde, tavadesse ja välimusse sugenesid ajapikku sedavõrd suured erinevused, et maarahva vöö jagunes kolmeks: kaleva hõimud, keskmaa hõimud, emajõe hõimud.

Niisugune on hõimu paratamatu sopistumine. Nii läheb ikka, kui maa on küllalt suur ja vägi ei hoia seda küllalt koos; siis tekivad rahvad.

Kui hõimud hargnevad rahvasteks, ei lakka siiski sugulus. Aastatuhanded on hajutanud eestlaste kollase jume, ometi ei ole me need, kes kord kaleva rahva valgeks tegid, ega ka valged India ja Euroopa rahvad: ka täna on meie kaimud idas, sõnad meie suus on sageli omavahel sarnased, meie juur on üks.

SIIT TULENEB: Hoolimata vere segunemisest teiste rahvastega kuuluvad eestlased maarahva hulka, sest mineviku pärand on pigem vaimne kui ihuline, rahva määravad keel ja kultuur.

SEITSMES SÕNA

RAHVA PÕHI ON JUUR JA RAHVA PIND ON TAVA

Ürghõim on juur. Juurest kasvab võsu, võsust kasvab puu, puu küljest kasvavad harud ja oksad, need harud ja oksad ongi rahvad.

Kõik rahvad, kes on sugulased ja moodustavad ühe keelkonna, on pärit samast juurest.

Kui üks oks murdub või mädaneb, jääb puu võra kiduramaks, ent säilib, kui juur mädaneb, variseb puu kokku. Kuni on olemas maarahva juur, seni on olemas maarahva hõimud, kuni on olemas maarahvas, seni on olemas maarahva juur.

Tava on juure alam, ainulaadne joon, mis eraldab üht rahvast teisest. Sest mis muu on rahvas kui hulk inimesi, kes erinevad kõigist muudest; tavad ongi need harud ja oksad, mis kasvavad juurest, võsust, puust.

Tava on rahva vaim, nähtamatu, ent aimatav emapiimas, õhus, igas rakus; see nähtamatu alus, mille ümber kogunevad vaimuvallad, igal rahval isesugused.

Vaimuvaldade kaudu tuntakse ära, kes on see rahvas, kellega tegemist, nii kommete järgi kui nende saavutuste järgi, mis paistavad välja ja on tipp; üheskoos on nad kultuur.

Vaimuvallad on tavaline kobar ümber tava. Elujõulise rahva kõik vaimuvallad asuvad omavahel kooskõlas ning kobar ümber tava on terviklik nagu ümmargune pall; kooskõla on peamine. Kui kobar on ümar, siis on tava vägev. Kui tava on vägev, siis on kultuur terve.

SIIT TULENEB: Juur määrab kultuuriruumi suuruse, tava määrab sellesse ruumi kuuluva rahva kultuuri vägevuse, vaimuvallad määravad kultuuri hiilguse.

KAHEKSAS SÕNA

KUI VÄIKE RAHVAS SAAB SUUREKS, HARGNEB TA UUTEKS RAHVASTEKS

Ta hargneb ja tema tavast saab juur nende uute rahvaste uutele tavadele. Aga see rahvas ise muutub pärimustes vanarahvaks, kellel muldne tarkus suul; siis kui tema aeg on veel lähedal.

Kui tema aeg on juba kaugel, muutub ta muinasjuttude ürghõimuks, kellest ei teata midagi kindlat peale selle, et ollakse temast pärit ja tema on selle suure kultuuriruumi juur. Nii nagu inimest mäletavad hästi veel järgmised sugupõlvad, ent kunagi tuhmuvad nii mälestus kui nimi.

Juhtub tõesti nagu inimesega: üks inimene on viljatu ja temast ei jää leinajaid, aga teise lapsed ja lapselapsed hargnevad võimsaks sugupuuks, see inimene on juur!

Nõnda kõneleb pärimus: maarahvast, seda vanarahvast, läbistas kord võimas väetulv, mis peibutas ta kodust laia ilma, ja allutas rahvad, keda leidis oma teel, sest tema tava oli tugevam teiste tavadest, ja mida kaugemale tema rännusalgad

jõudsid üksteisest, seda enam hakkasid omavahel erinema. Nii tõusid nad jalule ja nii said rahvasteks. Ja nii kadus ürghõim, nii sai ürghõim juureks.

Allutamise aega hüütaksegi kõrgajaks. See on nagu inimesega, sigitab ja kasvatab lapsed.

SIIT TULENEB: Kõrgajaks kujunes ürghõim maarahva kultuuriruumi juureks, millest võrsusid sugulasrahvaste tavad.

ÜHEKSAS SÕNA

KUI SUUR RAHVAS SAAB VÄIKESEKS, EI KAHANE TA VÄIKERAHVAKS

Ta ei lähe tagasi selleks, kes kunagi oli, vaid laguneb korraka mitmeks laiguks keset seda maad, mida ta pidas kunagi omaenda maaks. Need laigud on tema kultuuriruumi riismed.

Parimal juhul ei ole need viljatud riismed, vaid viimased killud vana ja auväärse rahva küljest. See rahvas on seksajaks ammugi süstinud oma tava uute rahvaste sisse, mis nüüd õitsevad ümber laigu ja laiguski juba. Nõnda toimub kultuuri paljunemine, tavast saab juur.

Mis juhtus, kui lagunes Rooma riik ja tema varemeil sündis Õhtumaa! Roomlased segunesid keltidega, germaanidega, traaklastega ja nende tava oli vägevam teiste tavast. Ja nad andsid oma tava juureks nende ümberkaudsete tavadele, kelle juurde nad olid vallutades tunginud, aga kellele hiljem alla jäänud. Nii tekkisid itaallased, rumeenlased, prantslased, hispaanlased ja mitmed muud rahvad, kes kõik räägivad rooma keele murdeid; nendest sai Õhtumaa tuum.

Ent harvad ei ole umbsopid, mil tava jääb alla vallutaja tavale ja rahvad ripnevad juure küljes igaüks omaette: ei toeta üksteist, sageli ei mõtlegi, et teises laigus on kaim. Need rahvad on kaotanud oma tavalise võitluse ja hääbumas.

SIIT TULENEB: Tavast võib saada uus juur.

KÜMNES SÕNA

RAHVAD EI OLE SAANUD SUUREKS SÜNNITADES

Kas kujunes Rooma sel kombel, et rooma emad sünnitasid rohkem kui kõigi teiste rahvaste emad kokku; ei, rahvad ei ole saanud suureks sünnitades, vaid allutades, mitte maad täites, vaid vallutades, rahvaste hulgas ei kehti armastuse seadused, vaid sõda ja kavalus.

See on samasugune võitlus olemasolu pärast kui märkame loomade juures, kõige tugevam on karja juht ja alamad heidavad tema jalgade ette parimad palad, tehes juurde ka harda kummarduse või tantsides lepitustantsu.

Vaadake Rooma orjasid, kes jooksid vabadusse, kui Rooma köidikud purunesid germaanide rünnakute all! Vaadake serve, vaadake slaave, nüüd, tuhat aastat hiljem täidavad nad juba kuuenda osa maakerast, kuigi olid alguses üksnes inimkari, mis rändas vastupidi teistele rahvastele põhja ja ida poole.

Neil ei olnud isegi keelt, sest Roomas leidis orje iga rahva hulgast, nii et nad rääkisid üksteisega haukudes ja kiunudes nagu koerad ja neid nimetati bar-bar. Kuni nad hakkasid kõnelema üht balti murret; siis kui jõudsid balti vööni.

Aga kommete järgi ei pärine slaavid baltidest, vaid Rooma gladiaatorite tavast. See tavatu tava muutis nad haavamatuks, sest kuidas võita seda, kellel on hiiglaslik ihujõud ja puudub ohutunne! Nad olid kartmatud ning tegid midagi mõtlemata, endale hirmusid külge mõtlemata kõike, mida juht käskis; sõid paljaks jõgede kaldad, kuni jäi maha must maa, ja nälja korral sõid ka üksteist.

Rahvad, kes sattusid nende teele, pagesid hirmuga eemale, uskudes, et neil on kabjad ja sarved, aga rahvad, kes jäid jalgu, pandi kokku kandma rikkusi ja toitu, ning kui need lõppesid, siis võeti nad ise heaks.

Kas on Vene riik tekkinud sellest, et slaavi emad sünnitasid Põhjalas rohkem kui kõigi teiste rahvaste emad kokku; ei! Ja miks hakkasid hääbuma maarahva hõimud, kas nad ei jaksanud sünnitada; ei, nad sünnitasid, aga nad sünnitasid Vene heaks, sünnitasid slaave!

Kuidas on see võimalik; sel kombel, et nad sulatati slaavide hulka. Kui sa ei söö teisi, süüakse lõpuks sind ennast koos kõigi karvadega. Tugev on rahvas, kes ei paindu teise rahva tava alla, vägev on rahvas, kes suudab suruda oma tava peale teistele rahvastele.

SIIT TULENEB: Aja lugu on allutamise ja sulatamise lugu.

ÜHETEISTKÜMNES SÕNA

MAARAHVA KÕRGAEG KESTIS KOLM TUHAT AASTAT

Millise külaga lõppes Eesti ja millise külaga algas Liivi, millisega Kure, millisega Vadja, millisega Vepsa, millisega Isuri, millisega Võru, millisega Setu, mis vahe oli Karjalaga; lähemate naabritega oli palju ühesugust, neil omakorda kaugematega,

sest ka nendel oli maarahva juur, maarahva maailmas olid kõik paigad ja rahvad sarnased.

Ümbruskonnas toimus mitu rahvasterändu, ent need ei riivanud maarahva maailma, kus valitsesid juba ammu rahu ja vaikus ning oli ununenud allahaaramise tung, mis kallab rahva tavaesse väge.

Türgid, pärslased ja muud rahvad, keda Aasia pärmitas suureks, tungisid küll üle Uurali mäejala läände, ent pöördusid Põhjalat puutumata lõunasse ja rändasid kahelt poolt ümber Musta mere, kuni harud said uuesti kokku Vahemere ääres ja Hommikumaal ning rajati riigid Illüüria, Kreeka, Hatt.

Nad ei põiganud metsadesse ja tasandikele, kus meie, vaid läksid kaarega mööda, sest olime tugevad.

Ning Skandia säärel voolas äkitselt rahutu vägi germaani hõimudesse, rootsidesse ja teistesse, ning paljud neist tungisid Euroopasse. Kuidas tungisid; üle kitsa väina, sealtkaudu, kus praegu on Taani.

Miks ei rännanud nad ka põhja suunas; sest maarahvas oli ees. Miks ei rännanud nad läände, meie juurde; sest meie olime ees, sest olime tugevad.

SIIT TULENEB: Veel oli maarahva maailm omaette: ei lääts ega ida, ei Öhtumaa ega Hommikumaa.

KAHETEISTKÜMNES SÕNA

MAAILM MEIST LÕUNA POOL MUUTUS

Pärast pärslaste ebaedu Vahemere ääres laiendas Rooma end üha itta, alistas Kreeka, siis Hommikumaa ning võttis sealt üle jumalad ja tarkused.

Ta ei vaadanud kordagi põhja suunas, kust puhus jäine tuul ja tulid harvad lumepilved. Nõnda olid germaani rusuvoolud Roomale otsekui noahoop selga, mis pühkisid minema piirid ja tagatipuks ka Rooma linna enda; kündsid isegi tänavad põldudeks, kiskusid maha jumalakujud ja hävitasid raamatud.

Aga mis sai germaanidest edasi; ühed läksid vaenukirvega frankide maale, teised alistasid põhjameeste normannidena Inglismaa, kolmandad avastasid viikingitena läänes Islandi, Gröönimaa ja Ameerika, neljandad asutasid varjaagidena idas uue Rootsi riigi, mis algas maarahva maadelt ja küündis Bütsantsini, mis oli Rooma säilinud osa Hommikumaa kurgus.

Germaani maailma kuulus ühtäkki peaaegu kõik see, mille oli ennist vallutanud Rooma riik, ja veel rohkemgi; neist kujunes teine Õhtumaa tuum.

Lõunapoolsed segadused meid otse ei kimbutanud, küll aga riivasid kaudselt, eriti idarahvaste rännud. Rändajad surusid baltid üha kaugemale Mustast merest, kus olid Kreeka asumaad, mis langesid nüüd järjest hunnide, slaavide ja teiste roaks; balti vöö nihkus päevpäevalt aina põhja poole, jõudes viimaks Väina jõeni ja sealt ülegi, ning neelas ühe meie küla teise järel.

Meid pressiti päevpäevalt kokku, kuni ka üks kaleva harudest läks liikvele ja sõudis laevadega üle Läänemere põhja suunas, kus elasid saamid, kes on maarahva hõim Läänemere ja Jäämere vahel. Teine kaleva haru tuli saamide sekka idakaarest, Karjalast.

Üheskoos peletati saamid Jäämere äärde igikeltsale, kus veerand aastat ei paista päikest, ning rajati Eesti põhjakalda vastu Soome. Aga need olid juba tülid kaimude vahel, kirja pandud lugulaulus Kalevala, kus kaleva rahvas võitles saamidega.

Samasugused tülid võrsusid ka Emajõe ääres ja Uuralis, sest sealgi riivasid naabrid juba maarahva olemist ja need, keda tõugati, tõukasid edasi; see oli kõrgaja lõpp, allakäigu algus.

SIIT TULENEB: Ajapikku hakkasid maarahva rahu häirima naaberrahvad, kes olid meile keelelt võõrad, ent omavahel sugulased: indoeurooplased.

KOLMETEISTKÜMNES SÕNA

MÖÖDUS VEEL TUHAT AASTAT ILMA SUURTE TAGASILÖÖKIDETA

Nüüd hüütakse maarahva iseolemise päevi muinasajaks, sest vahepeal on juba sedavõrd palju vett merre voolanud, mälestused tegudest sedavõrd tuhmunud.

Nii palju kui teame, oli see tavaline aeg, ja selle keskmes oli põllutöö: inimesed olid kinni mullas, maas, kodukoldes; aeglane, järelemõtlik, nokitseja rahvas, palju omaette ohverdamist.

Omaette olija on sageli silmitsi üksindusega. Üksindusele ei saa valetada, üksinduse ees ei tasu tembutada; seetõttu püsis vaim virge. Meil oli hingestatud maailmapilt, sõnaväädid ümber sõnade vaim ja meel, au sees peeti teadjaid ja nõidu.

Omaette olek muutis vaimu virgeks, kuid ei võimaldanud kellelgi haarata enda kätte tugevat võimu maiste asjade üle, sest ei leidunud neid, kes rõõmuga orjaksid, nokitseja ei kooguta ega kuula kärkijat tõsise meelega, aga koogutamiset ja kärkimiset ei ole niisugust riiki, mis oleks vägevam kui inimene.

Nõnda ei tekkinud maarahva riiki ega pärast Eesti riiki ja teistel rahvastel oma riike, ei olnud ka suuri linnu, kus kõik elavad külge külje kõrval.

SIIT TULENEB: Inimesed, kes kuulusid maarahva hõimude hulka, eelistasid omaette-olemist ega uskunud riikluse vajalikkust.

NELJATEISTKÜMMNES SÕNA

UMBUSK SEISIS VARJUNA USU KÕRVAL JA HOIATAS

Valvas, et ei langetaks uisapäisa kaela võõramaa jumalatele, kes tegid end meile tuttavaks, jälgis, et kõik, mis püsimiseks oluline, pärineks maarahva juurest ja oleks terve.

Ometi, kas saab võtta kõike umbusuga; ei, sest umbusk sööks siis usu nagu uss õunasüdame. Kultuur on terve ja rahvas hoitud kõige paremini siis, kui tava suudab eraldada kasulikud ja kahjulikud välismõjud ning sulatada esimesed oma vaimuvaldade kobarasse, aga teised peletada. See on vägevuse mõõt.

Kasulik on kõik see, mis ei lõhu tava ehitust, vaid muudab tava tugevamaks. Kahjulik on kõik see, mis lõhub tava.

Lihtne on nõnda öelda, aga kuidas seda taibata; ja tava peab taipama ilma sõnadeta. Ainult niisugune tava, mis taipab kasulikku, on terve.

Võib ju hüüda: milleks meile üldse välismõjud, need üksnes segavad, meie tava on ka omaette küllalt tugev!

Ent tugevaimgi tava hääbub, kui kaob tema vägi. Ja vägi on määratud hääbuma ja tava kaduma, kui saavad ristuda vaid need vaimuvallad, mis asuvad kobara sees, ning väljastpoolt ei lisandu midagi.

Vaimuvaldade üha uued ja uued ristandid võivad olla küll veidravad ja huvitavad, ometi viimaks nad tüütavad. Sisemisi ristumisvõimalusi on kindel arv, mitte üht rohkem. See on nagu inimlooma kehaga: paarita sugulasi ja sünnivad vördjad, viimaks sureb sugupuu välja.

Seetõttu on tuuleõhk, mis tuleb muust maailmast ja tuulutab, tava jaoks eluõhk; juhul kui tuul ei paisu tormiks, mis purustab. Vaid siis, kui saabub uudiseid ja kujunevad värsked ristumised, kasvab tava sees vägi.

Meie tava oli muinasajal terve, selles sisalduvat umbusku ei saa pidada leiguseks: leigus ei ole õige sõna, et tähistada loomulikku suhet maailmaga, kus maailm voolab läbi inimese koos kõigega, mis selle sees leidub, ja inimene sallib seda voolamist.

Pigem oli see sallivus; sallimist võib pidada ka kõigi uskude üksiolemise mõistmiseks.

Meie umbusul oli mõistlik määr: kui usk ka muutus, siis aegamisi, vapustamata tava. Ent seni oli igal paigal oma haldjas, aga edaspidi laotati hiies ohvrikividele ande ka säärasele jumalatele, kes võisid viibida mitmes paigas korruga ja lõpuks igal pool, kes võisid võtta erinevaid kujusid ja lõpuks igasuguseid.

Et puudus üks ja ainus maarahva jumal, tuli iga hõimu sekka oma jumal ja tõi kaasa oma vaimu; kaleva rahva ja mitme teisegi rahva vägev jumal oli Taar, kellega meid nakatasid rootsid.

SIIT TULENEB: Ajapikku arenes meie tava ainujumala-kujutelma suunas.

VIIETEISTKÜMNES SÕNA

TAAR OLI ESIMENE VÕÕRAS

Iga jumal, mis tõi mujalt maailmast kaasa oma vaimu, lõi maarahva üksmeele sisse kiilu. Ja iga kiil lõi killu välja maarahva väe tugivaiast, kuni meist olid alles vaid rahvakillud, igaühel omaette tava, see oli juba tõesti allakäik.

Jumala järel murdis meie juurde muu maailm.

Taari kannul saabusid Skandia sääre poolt, mis oli üle maarahva maailma ääre, Läänemerele rootside laevad. Ning peagi nähti kaleva rahvast ennast neil laevadel, olime kaasas nii Bütsantsis kui Britannias, kus toimusid suurimad sündmused meie lähikonnas.

Veidi hiljem ehtasid kalevägilased juba ise noolteravaid laevu, meilgi algas viikingi-aeg; meilgi liitusid kihelkonnad maakondadeks ja kerkisid esile kuningad. Põlluharimise kõrval said põliseks töödeks meresõit ja kaubitsemine, sellegi poolest hakkasime erinema ülejäänud maarahvast, kellel ei leidunud merd ja kelle juurde tulid teised jumalad.

Maarahvas ei olnud enam omaette: rootsid sõelused laevadega mööda meie jõgesid ja rajasid kaubatee, mis viis Kiievisse, kus oli nende idariigi pealinn, sellest linnast valitsesid nad maarahva võost lõuna poole jäävaid rahvaid.

SIIT TULENEB: Kokkupuude viikingitega avas meid võõrastele tuultele ja ennustas aegade muutumist.

TEINE JAGU: TÄISMINEVIK

KUUETEISTKÜMNES SÕNA

ROOTSI KAUBATEE LÕHESTAS MAARAHVA MAA

See oli vonklev soolikas, mis kulges läbi Põhjala. Veel enam, rootsid püstitasid keset maarahvast, Ilmeni järve äärde Vadja maal endile tugikoha ja panid talle nime Uus Linn; see oli esimene suur võõras jälg maarahva maa südames.

Uus Linn oli vajalik selleks, et kaupmeestel ja sõdalastel oleks hea pidada sidet kodumaaga, aga ka selleks, et painutada keskmaa rahvad Rootsi riigi alla ja korjata andamit.

Teise tugikoha asutasid rootsid Setu maale Irboskasse, mis asus peaaegu kaleva hõimude piiril; selleks, et haarata Eesti ja Liivi soodsal hetkel ümber korruga nii vee kui maa poolt, nii Läänemerelt kui Setust. Aga kohalike hõimude kõrvus kumises hädakell, sest Rootsi riik tõmbus ümberringi koomale nagu poomisnõör, ja see kindlus ei juurdunud.

Taari appi hүүdes pöörati relvad Rootsi vastu ning nõnda leidsid nii mõnedki rootside kuningad taplustes hua Setu ja Eesti mullas.

Ning Eesti ja Saare tegid maatasa Rootsi pealinna Sigtuna; aga see oli Pürrose võit, sest napp inimpölv hiljem tulid rootsid koos ristirüütlitega tasuma ja kõik varises.

SIIT TULENEB: Maarahva hõimud langesid Rootsi riigi huviorbiiti.

SEITSMETEISTKÜMNES SÕNA

OMETI JÄID KA ROOTSID ISE ALLA OMA KAUBATEELE

Rootsi kaubatee tõi meile tuhat aastat tagasi uue, tülrika naabri, kes hakkas peatselt määrama ajalugu: slaavid.

Neid hüütakse Eestis venelasteks, sest meie, kes asusime muust maailmast kaugel, teadsime niisuguse keele kõnelejatest vaid veneede, üht balti rahvast

kaugel lõunakaares; nüüd olid nad äkki meie lävel ja tungisid üha põhja poole, küttides inimesi.

Slaavid armastasid koguda jõukust sel teel, et püüdsid kõiki, keda kätte said, orjaturgude jaoks; nad olid ka rahvas, kes omade hulgast meeeldi orje müüs. Ning rootsid olid teinud inimjahi hõlpsaks, ehitades tugikohad, mille müüride taha sai alati varjuda kui vaja; need olid linnad Rootsi kaubateel.

Musttuhat slaavi tungis sinnapoole, kus rootside Uus Linn, nimetades ennast ise russideks. Neil olid kaasas rootsi relvad, selja taga Bütsantsi tugi. Sest juhtus tagurpidi: rootsid, kes tahtsid valitseda aru jõuga, sulasid idas ajapikku slaavidesse, kes hakkasid valitsema karujõuga, ja Rootsi idariigi nimeks sai Russ.

Bütsants maksis orja pealt kamalutäie raha. Maksis hea meelega, sest iga pea, mille slaavid mõne rahva hulgast ära rebisid, tekitas raevu nende vastu ja sundis slaave üha rohkem otsima kaitset Bütsantsilt ja nii kasvas Bütsantsi võim sellel maal. Bütsants leidis slaavides väärt aseaine kadunud Roomale ja Euroopale, slaavid said Bütsantsi käeks, mis kompas põhja suunda, kus oli palju alistamata maad, nõnda tungisid slaavid Hommikumaa kiiluna maarahva maasse.

Aga rootsid loobusid Taari kummardamisest, sest ümberringi kerkis esile ristiusk ja nad võtsid selle omaks, idas Kreeka usu, läänes Rooma usu; nõnda lõppes skandia tava kõrgaeg.

Need rootsid, kes olid rännanud itta, sulasid slaavidesse, andes neile küll oma nime Russ. Nii nagu nad ka Õhtumaal sulasid nendesse, keda valitsesid, andes ühele kandile oma nime Normandia.

SIIT TULENEB: Rootsi kaubatee, mis suundus Põhjala kaudu Bütsantsini, rajas slaavidele tee maarahva maale.

KAHEKSATEISTKÜMNES SÕNA

RISTIUSU VÕIDUJOOKS TULI MEILE AINA LÄHEMALE

Nii läänes kui lõunas andsid muud jumalad teed Jehoovale ja Kristusele, isale ja pojale, kes olid koos püha vaimuga ristiusu jumalad; sellal kui meie juures kogus väge alles Taar.

Ega meilgi olnud ristiusk päris tundmatu, vähemalt mitte kaleva rahva hulgas Saares ja Soomes, kuhu Läänemere rootsid ehtasid mitu Rooma ristiusu

pühakoda. Kirikuid leidis ka muudes sadamates ja kaubakohtades, kus võõramaa kaupmehed kummardasid äriretke ajal oma jumalaid.

Samal ajal püstitas see Rootsi riik, mis oli Peipsi järve taga, Kreeka ristiusu kirikud; Eesti linna Tarbatusse, kui selle korraks ära vallutas, ja mujale.

Sest slaavid pöördusid Kreeka usu rüppe; Bütsants andis vastu Kreeka usu misjonärid, kreeka tähestiku, sibulkirikud, aitas neelata alla viikingid. Andis tüki oma tavast. Bütsantsi tava segunes Rooma-põlve päritoluga ning rajas aluse slaavide vägevusele, kes hakkasid end ise pidama Roomaks, aga nüüd juba valitsejaks, mitte orjaks.

See oli kirikute võidujooks ja mitte ainult siin. Pärast Rooma langemist kuulutas Euroopa kreekakeelne idaserv Bütsants end järgmiseks Roomaks, kuigi asus Hommikumaa serval; ent tegelikult oligi ristiusu juur pärit Hommikumaalt ja Bütsants püüdis seda hoida võimalikult ehedana. Aga ka Roomas säilis ristiusu kirik, kuigi esialgu väga laastatud kujul, sellest sai Õhtumaa kirik.

Nii murdis ristiusk pooleks, üks ei sallinud teist. Jumalad olid samad, ent erinevad keeled, milles neid kuulutati: kreeka keel ja ladina keel. Mõlemad tõttasid teisest ette, et pritsida esimesena ristivett rahvaste peale, keda veel ei olnud pritsitud, ja ihusid hammast nende rahvaste maadele.

SIIT TULENEB: Maarahva maa ümber tõmbus koomale ristiuskne silmus.

ÜHEKSATEISTKÜMNES SÕNA

MIS OLI ÜLDSE RISTIUSK?

Ristiusus oli kolm jumalat, mis olid samal ajal ka üks jumal kolme küljega: isa oli taevariigi vanajumal, kelle trooni ümber lendasid lumivalged tiibadega mehed, hüütud ingliteks, poeg oli jumala poeg, vaim oli püha side nende vahel; vaim oli sama, mis ta on mausus ja igal pool.

Ristiusk tekkis juutide hulgas, kui nad olid Rooma valitsemise all. Toona elas üks noormees Jeesus, kes kuulutas lunastust kõigile rahvastele, sellal kui muud juudid pidasid oma rahvast ainsaks, kes on jumala poolt välja valitud. Kuni tõupuhtust kummardavad juudid vihastasid ja löid ta risti. Siiski leidis tal järelkäijad, kes kuulutasid, et Jeesus oli jumala poeg Kristus, ja tegid tema elust usu allika.

Jeesus sündis vallastüdruk Maarjast. Kas oli see kõlblik päritolu usumehe jaoks; nõnda seletati, et tüdruk oli neitsi, kes sai käima peale vanajumalast endast.

Jeesuse emale pühendati isegi ristsõda Läänemere äärde, Eesti on ristiusus Maarjamaa.

Surm ristil, alandav ja piinav. Kuidas võis vanajumal olla sedavõrd väeti, et ei suutnud säästa oma poega katsumuste ja surma eest; nõnda seletati, et jumal saatis poja maa peale nimme ristisurma surema.

Ristisurmast saigi selle usu võti: surres võtnud Kristus kogu maailma patud enda õlgadele.

Sestajast kogunevad patused inimesed üheskoos jutlustaja juurde, kes söötab neisse tükikese Kristuse ihu, mis on leib, ja joodab neisse piisa Kristuse verd, mis on vein. Inimsöömise abil saad oma senised patud andeks.

Ometi, pälvid küll lunastuse, ent teed kohe esimese uue patu: Kristuse ihu ja verd maitstes muutud osaliseks Kristuse tapmises, süü lasub ka sinu peal. Sa püüad süüd maha süüa, aga sööd endasse üha uut süüd.

Iga ristiusu inimene on tingimata patune, sest ta ei ole jumala ainus poeg Kristus; nii süüakse aina ja aina Kristust, saamata sellest kõhtu täis, ja Kristus ei lõpe otsa, nagu ei lõppenud otsa leib ja kala Kristuse tehtud imeteos, kui ta söötis vähesega kogu rahva, kes kuulas teda eluajal.

Ristiusk leidis pelgupaiga Roomas. Eriti orjade ja vaeste seas, sest Jeesus, ise vaene ja kurva saatusega, kinnitas: enne läheb kaamel läbi nõelasilma kui rikas pääseb taevariiki, aga vaesed saavad tema, Jeesuse juurde, kui ta istub vanajumala paremal käel.

Ent peagi tekkis hulk usulahke, mis kõik said lunastusest ja jumalasõnast aru erinevalt. Need võitlesid hammas hamba vastu ja peale jäid need, kes surusid lunastust inimestele ja rahvastele peale vägisi, sest nende ristivesi oli kõige püham ja nende õpetus kõige õigem, nagu niisugusel juhul ikka.

SIIT TULENEB: Ristiusk kasvas välja Hommikumaa väikerahva juutide ajalikest seikadest, mis kujundati legendiks.

KAHEKÜMNES SÕNA

LÄÄNEMERE ÄÄRDE JÕUDIS ESIMESENA ROOMA USK

Tulvil väge, laiendas Õhtumaa oma valdusi igas suunas, kuhu küündis, oli aeg, millal tõmmati Õhtumaa piirideks Jäämeri, Põhjameri, Vahemeri, Must meri ja

Vene. Rooma paavst kuulutas järjest välja ristisõdu paganate vastu, maa langes maa järel.

Üks neist sõdadest oli Maarjamaa ristisõda, mis hõlmas siiski vaid murdosa maarahva maailmast, selle lääneserva, sest ida pool olid liiga tugev Bütsants ja liiga verejanused slaavid, need maad olid määratud langema teiste saagiks.

Õhtumaa ei ilmunud kaleva rahva sekka harjumuspärastest suundadest, ei idast, kust kunagi tuli maarahvas ise, ega ka läänest, kust rootsid, vaid hoopis lõunast.

Raudkulus ja mõõgaga vehkides saabus meie teine tülikas naaber, kes hakkas määrama ajalugu: Saksa, mis oli germaanide suurim riik; eriti uhke ja metsik, sest asus Õhtumaa keskkohas ja hüüdis end uueks Roomaks.

Vallutus algas kavalalt: Saksa ei tormanud ummisjalu ründama nagu lähinaabrid, vaid ehitas esmalt Liivi maale Väina jõe suudmesse, kus oli Üksküla, oma linna. Ta nimetas selle Riiaks ning tõi täis sõjaväge, et rüüstata Liivit, Kuret, Saaret ja Eestit.

Ent Saksa ei olnud ainus; vaevalt hüüdis sõjapasun, kui üle Läänemere tõttasid laevad nagu kaarnad raibe kallale.

Ja need tulid tõesti lääne poolt. Nüüd, kui muud valdused olid kaotatud, loitis sakslaste verevendadele Skandiast viimaks päikesekiir, mis juhatas nad kaleva hõimude sekka, kes olid maarahva hulgast neile elupaigalt lähimad, ent püsisid seni alistamata.

Üllatuslikult olid Eesti pinnal skandide seas taanid agaramad kui rootsid ja teised normannid; samal ajal alistasid rootsid Läänemere põhjakaldal Soome ja Karjala, saades seeläbi nõrga lohutuse Russi kaotamise eest. Ühte abajasse ehitati pealinn, Taani Linn, mis sai eestlaste suus nime Tallinn. Eesti ja Liivi endi suurimad linnad kandsid loomade nimesid: Tarbatu, Otepää, Sigulda, Toreida.

Ei jäänud vaenlased tulemata ka idast. Russid märkasid, et järjekordne maarahva maa on jalge ette langemas, ning ilmusid rüüstama. Ent rootsid ei tundnud neis ära sugulasi ja sakslased ei tundnud neis ära vendi ristiusus ja nad tõugati halastuseta tagasi.

Õhtumaa vallutusretk võeti ette ristiusu ja Kristuse nimel. Kes maarahva hulgast kätte saadi, piserdati üle veega, seda nimetati pagana ristimiseks pühasse ristiusku. Kes ei lasknud oma ihu kasta, tapeti; olime neile paganate eest.

Aga mis on ristimine; Hommikumaa igivana komme pühitseda täie aru küpsemist inimeses, nii nagu ka teine juut Johannes ristas kord Jeesuse.

SIIT TULENEB: Ristiusk ei olnud vallutusajal meile tundmatu, ent uus oli selle levitamise viis: vägivald.

KAHEKÜMNE ESIMENE SÕNA

JÄRGNES PAAR AASTAKÜMMET EBAVÕRDSET TAPLUST

Verine hingus liitis Eesti maakonnad üheks ning merepiiri kaitses Saare laevastik, mis oli kuulus ja hirmuäratav kõigil Läänemere kallastel. Esile kerkisid parimad kuningate hulgast ning nad valiti väe etteotsa, mis astus vaenlaste vastu.

Saabus üksmeel, küll liiga lühikeseks ajaks, et oleks pikk vastupanu, küll liiga hilja, et oleks oma riik.

Ning selleski üksmeeles ilmnisid mõrad, sest Liivi kuningas Kaupo nägi peagi, et sõda lõpeb kaotusega, ning võttis vabal tahtel vastu ristivee pisarad ja läks üle Saksa leeri.

Lõpuks võitlesid Eesti ja Saare kuningas Lembitu juhtimisel mõttetut võitlust Saksa ja Liivi ühisväe vastu ning kaotasid. Võitluse tuli lõõmas veel mõne aja, siis alistus ka Saare.

Võitlus oli mõttetu siiski vaid näiliselt, sest kõik pannakse kusagil kirja. Ja kirja on pandud nii: Lembitu ja Kaupo langesid ühes ja samas lahingus, ent Eesti on alles ka tänapäeval, sellal kui Liivist on säilinud üksnes põhjaserv, seegi Eesti küljes, Eesti osaks saanud.

Kes alistasid Liivi, kes sulatasid endasse; kummalisel kombel ei olnudki need sakslased, vaid Saksa poolt alistatud lätlased, meie lähimad balti naabrid, kes laiendasid saksa hõlma varjus oma valdusi maa peal.

Niisugune on allaheitmise palk: liivi tava murdus, sest Liivi andis alla, eesti tava jäi, sest Eesti võitles, kuigi mõlemad kaotasid ühtmoodi iseseisvuse.

SIIT TULENEB: Tava säilib pigem vastupanus kui alistuses.

KAHEKÜMNE TEINE SÕNA

NÜÜD VALITSESID KOGU MAARAHVA MAAD RISTIUSKSED RAHVAD

Oleksime võinud taas koonduda, kõik maarahva hõimud, sest kõigi juures oli nüüd üks ja sama jumal, ristiusu jumal. Oleksime võinud hoolimata sellest, et ristiusk ei

sisaldanud meie jaoks rohkem jumalat kui teised võõramaa õpetused; ükski neist ei kõlvanud uueks väe tugivaiaks, kui vana oli kadunud ääretutele lagendikele, meie usk oli meie sees, mitte jumalakujudes, olgu neid üks, kolm või kolmteist.

Ent nii ei juhtunud. Vastupidi, ristiusk sünnitas hoopis uue lõhe: sest ristiuskusid ei olnud üks, vaid kaks, mis võitlesid omavahel, üks kandis endas Õhtumaa, teine Hommikumaa paleust.

Kui sakslased tõkestasid venelaste tee Läänemere äärde, rajasid nad Peipsi järve lähedale endi Uue Linna, mis ei olnud niisugune linn, kus tungleksid rahvahulgad, vaid üksildane kindlus, mis pidas venelased kinni.

Veel enam, Saksa ja Vene leppisid omavahel kokku piiris, mis hakkas jooksma mööda Peipsi järve vett, läbi maarahva maa; see piir oli tugevam eraldaja kui kõik senised.

Võrrelgem kasvõi Võrut ja Setut, mis olid tolle ajani mõlemad üks ja sama rahvas, üks keskmaa hõim, sellal kui Eesti oli kaleva hõim ja kuulus teise võösse.

Setu jäi Uue Linna kindlusest itta ja sattus Vene kätte, Võru lääne poole, sakslastele, Setu sattus Hommikumaale, Võru Õhtumaale nagu kaleva hõimud. Ning praegu on Võrust saanud osa Eestist, seevastu Setu on venepärane ja välja suremas, keelgi vana kõlaga, kaugemad Setu alad on täielikult kadunud venelaste kurku nagu peaaegu kogu maa Läänemerest Uuralini.

SIIT TULENEB: Pärast vallutusi Läänemere ääres hakkas Õhtumaa ja Hommikumaa piir kulgema Peipsi järve kohalt.

KAHEKÜMNE KOLMAS SÕNA

ROOMA USU JA KREEKA USU PIIR TÜKELDAS MAARAHVA

Ka varem oli maarahva hõimude vereside nõrk, sest puudus riik, mis korraldaks vastupanu; kui ühele tungiti kallale, siis teine sageli ei teadnudki.

Eesti ja Soome ei andnud abi hõimudele, keda kägistas Russi riik, Vadja ja keskmaa hõimud ei toetanud kalevägilasi, kui rüüstati Läänemere kaldaid. Kokku hoidsid vaid saatusekaaslased, keda rünnati ühekorraga.

Ent kas oleks teadeski appi tulnud, rahvad olid omavahel juba sedavõrd erinevad nagu Õhtumaal rootsid ja sakslased või prantslased ja hispaanlased, päritolu poolest sugulased; oli hääbumas mälestus ühisest juurest.

Kuid ristiusksed vaenuväed tõmbasid senituntuist hoopis vahedama piiri, nii et Läänemere ääres kuigi sageli isegi ei kuulnud enam, kuidas käis kaimude käsi ida pool Peipsit.

Ometi oli nende käsi saatus veel palju nukram kui kaleva rahval. Sest slaavidel oli väga iseäralik tava, mis muutis nad kõigist tugevamaks maa peal: selle peamiseks toeks ei olnud vaimuvallad, ei olnud kultuur nagu muude rahvaste tavades, vaid oskus vallutada ja muuta põliseks võõrast maad.

Slaavide tavasse lisandus väge peamiselt siis, kui õnnestus kedagi võita ja endasse sulatada. Ning nõnda ammutasid slaavid väge maarahvast: lihtsameelsed alamad saadeti küladesse, et nad püstitaksid oma hütid kohaliku hõimu inimese hüttide kõrvale; sellal kui linnad olid karjajuhtide varjupaigad. Maarahva küla kõrvale tekkis vene küla, maarahva mehe õuele tuli vene kontvõõras ja käskis kõnelda endaga vene keeles.

Nii algas segunemine, kus tava ei purustatud mitte lainena, vaid visas võitluses sammhaaval; need slaavid, keda tunneme venelastena, on vere poolest segunenud maarahvaga.

Kuidas juhtus, et nagu mustast pesust ilmusid maarahva maadele rahvad, kes neelasid meid alla ühtaegu läänest, lõunast ja idast, paljud erinevad võõramaa rahvad ja kõikjalt korruga, nii et meist jäid järele vaid laigud oma maal: olime kimbust välja kistud haod ning praksatasime ühekaupa puruks; selle asemel, et olla suur ja kõlastatud.

Kui oled suur ja kõlastatud, siis on juur tugev ja seda ei saa kõigutada, su tava on suur, su vaimuvallad kõlavad kokku; kui vaimuvallad kõlavad, on see otsekui muusika.

Kui oled suur, aga kõlastamata, on tava väike. Kui oled väike, aga kõlastatud, on tava ikka väike. Need on veel head võimalused: tava on terve.

Kui oled väike ja kõlastamata, on tava haige; sest kokkukõlamine kuulub vaimuvalda. Ja pangem tähele: kui on võitlus, siis lüüakse küll maha päid ja võetakse ära maa, ent tegelik vallutus toimub vaimuväljadel.

SIIT TULENEB: Maarahva maailm langes üheaegselt Öhtumaa ja Hommikumaa rünnaku alla ning me jäime mõlemas lahingus kaotajaks.

KAHEKÜMNE NELJAS SÕNA

MAARAHVA MAA IDAOSA TABAS VEEL ÜKS RÄNDRAHVAS: MONGOLID

Rootsid, slaavid ja sakslased ei olnud ainsad, kes ilmusid meie maadele, Rooma usk ja Kreeka usk ei olnud ainsad vägistajad; Uurali mägede tagant ratsutas päralt võitmatu sõjavägi, pühkides oma teelt kõik, mida vaid tahtis.

See oli järjekordne rändrahvas Aasiast. Nagu ajastaega kõik teised asupaiga otsijad, suundus temagi mööda Musta mere kaldaid edasi lõunasse.

Ent seekord mitte igaüks, sest mongolid märkasid, et maarahvas on laastatud ja jäänud nõrgaks, ning osa neist põikas Põhjalasse. Esmalt sattusid nad kaimudele, kes olid jäänud Uurali koju, ja seadsid endi seast mõne uhke ratsaniku neid valitsema, siis tungisid üle Emajõe ning leidsid metsade vahelt rootside ja venelaste linnad.

Nii saabus viimaks ka idast üks rahvas maarahva sekka, meie languse märgiks. Kas oli mongolite tulek üdini halb; hea oli see, et nad surusid venelased enda ette põrmu ega lasknud olla enam upsakad.

Väikesed Vene kuningriigid, mis olid sõõridena linnade ümber ja valitsesid maarahvast, värisesid Mongoli riigi ees, sest see oli maailmas suurim ja laiutas Hiinast kuni Ungarini, ning maksid andameid; maarahvas sai hetkeks rahu hingata.

Halb oli see, et jäi ära Vene poolt ahistatud maarahva hõimude koondumine venelaste vastu, kes tundsid end tollal ikka veel ehamugavalt võõral maal; Vene muinasjutud hirmsast posijast baba-jagaast, kes elas kanajalgadega majas keset paksu metsa, on kirjeldused maarahvast vaiadele ehitatud majades, eriti nõidadest ja teadjatest.

Eriti halb oli, et mongolid ei surunud oma tava vägisi peale, vaid võimaldasid venelastel võtta omatahtsi üle osi, mis neile sobisid, koguni ei pööranud venelasi Hiina usku, mida isekeskis uskusid. Nad ei arvestanud, et tava on kihv: et sulatada teine rahvas enda hulka, peab sinu tava olema tugevam kui temal.

Nad ei arvestanud, et vallutus toimub vaimuväljadel, ning määrasid sellega oma tava jääma alla slaavi tavale.

Veel enam, kui kakssada aastat hiljem mongolite võim langes, ilmnas, et õieti just mongolite tõttu kujunes Venemaa, õieti just siis hakkas maarahva maadel vohama Vene kultuuriruum, kirev ja rahutu, erinev Hommikumaast, mis peagi

hulgas Bütsantsi ettehoolduse; nii nagu rootside võimu langusest sai Vene algtõuke.

Venelased pälvisid mongolitelt, kes neid tahtmatult õpetasid, tugeva toestiku oma tavale; see oli sestajast Lähis-Ida ja Kaug-Ida, Bütsantsi ja Mongoli segu. Liati oli Bütsantsi kristlik juur pärit juudi usust ja Mongoli juure küljes leidsid hiina narmad. Need kõik ühinesid sõjaka aluspõhjaga.

SIIT TULENEB: Pärast mongolite lühiajalist vallutusretke kinnistus täielikult Vene võim maarahva maa ida- ja keskosa üle.

KAHEKÜMNE VIIES SÕNA

VALLUTAJA PÜÜAB LAIENDADA OMA VAIMSEID VALDUSI

Selleks peab ta maa senised asukad kas hävitama või endasse sulatama.

Kui hävitad, peab olema väga palju rahvast, et maa hiljem täita. Ent hävitades kohtad sageli vastupanu ja ka sinu rahva hulgas on langenuid, nii tabavad lõpuks Pürrose võidud ja sa ei suuda iial vallutada palju maad.

Kui sulatad, peab olema vägev tava, mille surud kiiluna vastase tava sisse. Kui tava hakkab võistleva endast nõrgema tavaga, sööbuvad pealetungiva kultuuri vaimuvallad allaheidetud kultuuri vaimuvaldade vahele ja kangutavad nad lahti; tungivad koguni nende sisse, astuvad koguni nende asemele.

Sel juhul nõrgem tava nõrgeneb veelgi, mõni selle vaimuvald kaob, mõni muutub vägisi, mõne asendab sissetungija. Lakkab vaimuvaldade kooskõla, ehituses tekib segadus, selle osad vastanduvad üksteisele ning nende vahel kasvab pinge, üha enam käristades ja hävitades. Nii lõhutakse allaheidetud rahva tava.

Kui vaimuvallad ei ole terviklikud, kui vaimuvaldade kobar ei ole enam sile pall, vaid sopistunud nagu hiirtest näritud juustukera, hakkab tava vankuma. Kui tava vangub, jääb kultuur haigeks. Kui kultuur on haige, kaotab rahvas elujõu ja lõpuks hääbub.

Niisugune vaimne võitlus painutas kord Läänemere kallaste asukad vallutava maarahva ees. Võibolla oli algasukate tava üpris tugev ja oli tugev vastupanu. Võibolla imbus maarahvas siia pika aja vältel, mitte lainena; laine lõhuks kiiremini.

Võimalik, et muutus ei olnud märgatav ja kulus mitu tuhat aastat, enne kui sai ilmsiks, et ei toimunud kultuuride ühinemist ega võrsunud uut tava, milles oleksid

kaks juurt kokku põimunud; sai ilmsiks, et kultuurid ei olnud järeltulijad esindatud võrdväärselt, nad kuulusid maarahva hulka.

Hoiatuseks sulatajale: alles siis, kui allutatud maa võtab üle sinu keele ja kombed, on see sinu maa, seni mitte. Seni toimuvad vastuhakud ja kui ei toimugi, siis miilab kusagil siiski tuli, et lahvatada.

SIIT TULENEB: Kes vallutab ühe maa endale põliseks, laiendab vaimseid valdusi maa peal.

KAHEKÜMNE KUUES SÕNA

ÕIETI JUST PÄRAST KOKKUPÕRGET ÕHTUMAAGA KUJUNES EESTI

Eestlus on pärast Saksa alla langemist aina rohkem lahknenu maarahva põhilaadist. Meie tava on muutunud: seni olid piirid kaimudega ähmased, ent praegu oleme neist üpris erinevad.

Eesti on see osa maarahva aladest, mille vallutasid sakslased enda ja Õhtumaa kasuks, seevastu ida poole jäävad alad ei ole mingil juhul Eesti, kuigi seal oli kunagi peaaegu sama keel.

Läänemere ääres toimus tavade võitlus. See oli esimene suur võitlus pärast aega, kui siia saabus kaleva rahvas.

Seekordsed allutajad tulid hirmsa lainena, külvates vägivallega laiali Õhtumaa tava, mis oli noor ja ristiuskne. Tegu oli kiire ja verise immutamisega.

Meie tava ei olnud valmis rajuhooks, vaid rahulik nagu tuuletu veepind, ajastaega aina leebem, vaprad võitlused ja võidukad lahingud olid veel üksnes iidsed mälestused. Omaette olija ei tarvitse ihuda hammast: olime täiesti ettevalmistamata ning paindusime maadligi.

See vägivald oleks pidanud hakkima eesti tava pudruks, kuid ei hakkinud. See vägivald oleks pidanud pühkima eesti rahva maakeralt, kuid ei pühkinud.

Kuidas on võimalik, et me ei hävinud; sest sakslased olid slaavide kõrval kätkest ega taibanud, et just tava abil saab maa enda alla heita. Aga kas slaavidki taipasid, nõnda lihtsalt juhtus, see teadmine kihises neil veres.

Usukuulutus ei olnud Saksa vallutusretke pearelv, vaid kõigest ettekääne, kui maa kätte saadud, saadeti hingepäästmine kuradile. Eestlased ristiti ning jäeti siis

hooletusse, mõned pidid maksma maksu, mõned sedagi mitte, meid jäeti kommete, uskumuste ja põlluharimisega omapead.

Meid ei lõhutatud, vaid jäeti omaenda tavaga. Saime olla kõrvaltvaatajad: meie tava oli üpris vaba otsustama, millised vaimuvallad on väärt ülevõtmist, millised mitte; nõnda rahvas ei purune.

Küllap loodeti, et aja veskid jahvatavad aeglaselt, aga seda kindlamat jahu; loodeti, et üks ristiusust pärit vaimuvald teise järel imbub meisse, kuni ükskord jõutakse ka südameni ning me muutume ristiusu rahvaks. See oli jõuetu allutuse tee.

Selle tee pikkus on äraarvamatu. Teekäija moonduv tundmatuseni, aga jõuab edasi.

SIIT TULENEB: Sakslased ei kiskunud eestlasi vägisi oma rahva hulka. Kuna meid lahutas klassivahe, me ei hääbunud.

KAHEKÜMNE SEITSMES SÕNA

MIDA LISAS MEIE TAVALE ÕHTUMAA?

Sakslane ei olnud niisugune, kes oleks püstitanud oma hüti eestlase hüti kõrvale, ta ei paistnud eestlast märkavatki, vaid elas omaette, oli õhtumaalane, kas linnakodanik või mõisahärra.

Esmalt oli vallutajate ja maarahva juures sarnast vaid niipalju, et mõlemad kogunesid pühapäeviti kirikusse ning kuulasid üheskoos ristiusu jumalasõna, millest ei saanud kuigi palju aru, sest seda kuulutati vanade roomlaste ammusurnud keeles.

Ja andsid ühtviisi lapsed ristida. Ja lasksid märkida oma andmed kirikuraamatusse ja vakuraamatusse. Me olime Õhtumaal arvele võetud; kõik algas kommetest.

Sakslaste turvatunne oli siiski sedavõrd väike ja kodurahu sedavõrd armas, et tehti kõikvõimalikke mööndusi, mis pidid vältima vastuhakke. Kohendati koguni usku: kirikupühi peeti maarahva vanade pühade ajal, veel enam, kirikuid ei ehitatud uisapäisa laiali üle maa, vaid kihelkondade südameisse; sel kombel kinnistus paikkondade iidne ülesehitus veelgi, kinnistus veelgi tuhandete aastatega kujunenud külade võrk, mis oli meie tava taimelava.

Ning kirikuisad õppisid ära eesti keele, eriti maal, seda nõudis nende ususeemne külvamise töö. Paljuski seetõttu on peaaegu märkamatult imbinud meie tava

suur hulk ristiusu piasju, alates ajaarvamisest, milles käib aastate nummerdamine aja järgi enne Kristust ja pärast Kristust.

Õhtumaa andis kargud ning tõukas meid liikuma tema suunas. Nagu ta pani oma väe läbi liikuma paljud teisedki rahvad.

SIIT TULENEB: Tänu kokkupõrkele Õhtumaaga on ürgeestlus peaaegu kadunud, pikapeale vormiti meist rahvas Õhtumaa serval.

KAHEKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

JÄTKUS SAMASUGUNE ELU KUI SENI, ENT SIISKI VAID PEAÆGU

Sageli õnnestusid toimingud isegi ladusamalt, sest Õhtumaa andis palju kasulikke nõuandeid ja veel enam tööriistu. Näiliselt ei muutunud midagi, üksnes valitsejate tee oli nüüdsest suletud.

Õigemini oli see nende tee, kes hakkasid sakslaseks.

Kes olid sakslased; enamasti lihtsakoelised seiklejad, kes said oma töötatud Maarjamaal mõisnikeks, mõisateenriteks ja kõikvõimalikeks muudeks asjameesteks, pälvisid seda, millest võisid kodumaal üksnes viljatult unistada.

Leidus ka eesti verd mõisahärrasid; niisugused külavanemad ja pealikud, kes sõlmisid vallutajatega aegsasti rahu ja lasksid neil oma kodus turvaliselt kanda kinnitada.

Allaandjale võimaldati mugav põli, kui oli täidetud peamine käsk: olla sakslane. Vastutasuks löödi rüütliks, joonistati vapp ja lubati küla enda kätte jätta, mõnikord lõigati juurde lisatükke mõne tõrksa naabri maa küljest.

Muutus oli sedavõrd kõrvaline, et seda isegi ei märganud, sest meie hulgast ei olnud mäletamist mööda kunagi võrsunud suuri valitsejaid, tõelisi kuningaid, kes oleksid valitsenud kogu maad.

Ometi oli kuningas meie tavas küpsemas. Selle pürgimuse järellainetusena toimus veel sada aastat pärast varingut eestlaste suur vastuhakk, Jüriöö ülestõus, mis kestis kolm aastat. Neli Eesti kuningat läksid Paide lossi Saksaga läbi rääkima, kuid tapeti.

Ülestõus oli ka tunnistus mässumeelest, mis hõõgus südames hoolimata sellest, et olime peaaegu vabad; aga pärast ülestõusu mahasurumist tõmmati ohjad meie turjal järjest enam pingule, kuni viimaks sai eestlasest ori sakslase mõisas.

Vallutuse tõttu arenes meie tava teises suunas kui võinuks vabaduses, meie tarkadeks jäid veel sadade aastate vältel lauljad, nõiad, vanad, mitte valitsejad. Eesti teadjad valdasid vaimuvaldu, mitte võimuvaldu.

SIIT TULENEB: Vallutus katkestas meie tava loomuliku arengu riigile kohases suunas, Saksa all ei saanud eesti ühiskonnast võrsuda valitsejaid.

KAHEKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

TOIMUS ÕHTUMAA ÄGE JA ÄKILINE ESILETÕUS

Tõus sai alguse sellest, et seni mõõgad käes tapelnud hõimud tõmbasid Euroopas üksteise vahele piirid ja rajasid riigid; nõnda kammitseti metsikus. Metsluse vägi suunati teenima riike ja nende kaudu Õhtumaad.

Ja rahva seast kerkisid esile vägeva vaimuga mehed, kes hõivasid Õhtumaa ühiskonna mäetipu, riikides kujunes sinivereline koorekiht, ülalpool teisi kuningate suguvõsad: Prantsuse, Inglise, Saksa ja muud. See oli samalaadne paremate võim kui kõikjal maailmas, kus rahvad löid vägevad riigid, mis vallutasid palju maid ja hoidsid neid enda valduses.

Tuntud on India. Aga kui seal olid kõrgeimaks seisuseks vaimulikud ja nende kohal troonis tegeliku tipuna jumalik põhimõte, millel puudus kuju, sest see mägi ei seisnud koos maisel, vaid vaimsel alusel, siis Õhtumaal valitsesid kuningad ja õukond. Vaimulikud eesotsas Rooma paavstiga olid kõigest teine seisus, kes pidi kiirgama vaimu sinivereliste peale, et anda nende valitsusele jumalikku sära, nad ise olid tipus harva ja ka siis muu kui vaimu pärast.

Nii juhtus, et mitte igaüks, kes Õhtumaal asus mäe tipul, ei olnud teadja ja vaimuvaldade valitseja. Aga ometi, peamine oli saavutatud: mägi ise, õigupoolest selle korrapärane kuju, mis hoidis alal vaimsed reeglid tõusuks neile, kes olid omaduste poolest sündinud teadjateks.

Iga inimene sai sündides kaasa päritolu. Need, kes ei osutunud oma kommete poolest kõlblikuks, langesid tipust alla ja need, kes olid andekad, tõusid tippu; nõnda tipp püsis ja uuenes. Enam ei määranud korda ja kohta vägev rusikas nagu karjas, vaid vägev aru. Nüüd sai korrapära ühiskonna ehituse osaks.

Korrapära elavdas Õhtumaa vaimu omaenese väest. Ja silmapaistval määral olid teadjateks sündinud just auväärsete suguvõsade järeltulijad. Nad olid andekad,

ent ühtlasi kujundasid nad aja jooksul välja suguvõsa kombed, rajasid üldise tava sees saare, mis oli nende tava.

Kui sul on väärikas sugupuu, head kombed ja kindel seljatugi, siis ei ole vaja end tõestada, vaid oled juht. Kui ei tarvitse end tõestada, kahaneb närvilisus. Kui kahaneb närvilisus, siis kasvab pilgu selgus. Kui juhi pilk on selge, kahaneb ühiskonnas pinge ja kasvab kord.

Just see kõik maarahval puudus: me ei vorminud inimeste väge mäeks, ei kammitsenud seda mäe külgedesse ja harja, vaid igaüks oli säärane kui ise suutis või oskas. Nõnda ei saanud me vägevate riikide vastu. Sest mägi on kõige vägevam kuju; või puu või püramiid.

SIIT TULENEB: Öhtumaa kõrgaeg saabus siis, kui valitsema pääses aristokraatia.

KOLMAS JAGU: MINEVIK

KOLMEKÜMNES SÕNA

NÜÜDSEST RULLUSID ÜLE EESTI VAHETPIDAMATA SÕJAD

Pärast Jüriöö ülestõusu ei eraldanud sakslasi eestlastest mitte ainult rauast turvised seljas, vaid ka mitmesugused turvised maa peal: nad katsid oma õnnistatud Maarjamaa linnade ja kivilossidega, et oleks võimalik õigeaegselt pageda metsavendade eest, kes luusisid laantes ja küttisid metsloomi ja ehk ka inimesi. Nüüdsest leidus kõikjal kõrgeid, vahitornidega palistatud müüre, ümbritsetud sügavate, vett täis kraavidega. Paljud mõisad ehitati ümber väikesteks kindlusteks, samuti kirikud.

Vaevalt toimus kindlustustöö ainult eestlaste pärast; peapõhjuseks olid sõjad, mis laastasid maad. Peremeestena vahetusid Mõõgavendade Ordu ja muud ristiusu sõjarühmad, samuti taanid, rootsid, poolakad; ühed rahvad tõusid, teised langesid, nagu kõikjal üle Öhtumaa. Sakslased, kunagised vallutajad, sulgusid kindlustesse, et vaenlane laastaks pigem eestlaste, aga mitte nende kodusid.

Ent kui asuti omakorda sõjakäikudele, võeti eestlasedki väkke; leidus koguni eestlaste sõjasalku ja väepealikke.

Linnadest tõusis kasu ka eestlastele. Need, kes juhtusid kohale õigel ajal, enne vaenlase rünnakut, võttis linn varjule nagu kaitsev hõlm. Samuti tähendas põgenenud orjale linnavärava kolksatus selja taga, et ta on mõisnikust prii;

edaspidi võis ta elada linnas, võis hakata tegema käsitööd, heal juhul võis saada koguni arstiks või kirjutajaks.

Ometi olid linnad kärbsepaberid, mis püüdsid liimile kõik eestlased, kes pürgisid linnas edasi: nad said sakslasteks, Õhtumaa imes nad endasse.

Ja need, kes pääsesid õppima Euroopa koolidesse, kas nad üldse tulid kunagi tagasi ja millistena; siiski rebisid vaid vähesed end lahti kodumullast.

SIIT TULENEB: Õhtumaa sisesõjad tabasid ka Eestit, ent ei toonud elulaadi kuigi suurt muutust.

KOLMEKÜMNE ESIMENE SÕNA

MÄÄRATI KINDLAKS ÕHTUMAA PIIRID

Kristuse nimi huulil liideti Õhtumaaks roomaanid ja germaanid ning enamik nende naabreidki, eriti põhja suunas. Õhtumaa haakis enda külge palju rahvaid, kelle olemasolu Euroopa vanades kultuurikolletes isegi ei teatud; üks neist olime meie, eestlased, välja rebitud maarahva maailmast.

Ent Õhtumaa oli alles liiga noor ja pulbitsev, et unustada kaugel ees terendav päev, millal ta külvab Rooma ristiusu kõikjale, kuhu kunagi küündis Rooma impeerium, ja ehk isegi kaugemale.

Ning nõnda sööstis ta vallutusretkedele itta; mööda Vahemerde ja selle kaldaid, ikka veel huulil Kristuse nimi, ikka ja jälle paganate vastu.

Paraku saabus tõrge juba Hommikumaa väraval: ta ei suutnud alistada Bütsantsi ega sealseid paganaid, kes astusid Õhtumaa sõdalaste vastu samamoodi Kristuse nimi huulil. Ahvatlused ja katsumused näitasid, kuivõrd habras oli seestpoolt korrapära, mille najal püsis Õhtumaa kord, sest paljuski tabas ebaõnn sellepärast, et sõdalaste jõugud läksid omavahel saagi pärast kiskuma juba enne saagi saamist.

Kreeka ristiusk jäi purustamata, rahvad ja riigid vallutamata. Ja tagapool olnud Aasiast, kuhu kunagi servapidi jõudis Rooma riik, isegi ei teatud midagi; üks rändur käis küll koguni Hiinas, aga tema jutustust peeti luiskamiseks.

Paarsada aastat hiljem langes Bütsants hoopis vastassuunast, jäädes alla türkidele, ühele Hommikumaa islamiusksele rahvale, kui see oli teel Euroopa poole.

Ning ka Õhtumaa tõmbus türkide pealetungi ees koomale ja taganes Lääne-Euroopasse, kuigi ei olnud veel jõudnud tõelise kõrgajani; juba siis kaitses Õhtumaa ohu korral romaane ja germaane ning ohverdas naabrid.

Türkide vallutusretk küündis kuni Ungarini, kuhu ennist mongolid, kuhu veel enne hunnid, ning ladus suuri kive vaimsesse müüri, mis seisab tänaseni keset Euroopa poolsaart, nähtamatusse müüri, mis lahutab riike ja rahvaid: türkide saagiks langenud alad on küll Euroopa, aga mitte Õhtumaa, nad on teistsugused, Kreeka ristiusu ja islami mõju all.

SIIT TULENEB: Õhtumaa katse liita endasse kõik Rooma impeeriumi maad nurjus, vastupidi, pärast türkide sissetungi jäid talle vaid Lääne- ja Põhja-Euroopa.

KOLMEKÜMNE TEINE SÕNA

JÄRGNES ÕHTUMAA UUS KÕRGAEG

Oli aeg, mida hüüti taassünniks; selle mõrusid vilju lõikab Õhtumaa päevpäevalt aina rohkem.

Kuid esimesed viljad olid meeldivad, isegi väga. Uurides ja puurides aineid, mis iganes maailmas leidusid, ja otsides nende seest tarkade kivi, päästsid teadlased valla üha tugevamaid jõude.

Need jõud suutsid teha ära rasked ja tüütud tööd. Nii tekkis tehnika: tekkisid vabrikud, kus inimese käe vilunud puudutus taganes kalgi masina ees, mis võis korrata üht ja sama liigutust lõputult, ning masin jõudis palju rohkem, palju kiiremini.

Ometi peitus selles tehnikas mädanik, temast võrsus veel teine tehnika, sest need tugevad jõud suutsid ka purustada: loodi vägevad relvad, mille juures ei olnud küünevõrdki tähtis inimese enese vägevus. Enam ei pidanud mees olema vapper ja võitlema mehe vastu, vaid piisas püssilasust kuklasse. Ja tappa sai ühe inimese asemel korraga kümme, sada, tuhat.

Kirik, vaimsuse kants, põletas teadlasi tuleriitadel, tundes neis ära saatana teenrid. Sest jumal on ühtsus, kroon mäe tipu kohal, aga saatan see, kes teeb mitu, teeb palju, teeb kõik tükkideks, saatan lõhub ühtsust ja meelitab sobrama mäe jalas. Kuidas oli üldse võimalik meelitada inimest vaimu juurest aine ja asja juurde, ülalt alla, taevast põrgusse; see pidi olema saatana töö. Ühtsus on armastus; armastuse killud on kannatus.

Teadlased olid äärmiselt visa tõug, kes ei löönud risti ette kellegi ega millegi ees, mõni hukkus riidal, teised ainete väge katsetades, ent nende tegevus kandis aina enam vilja. Lõpuks läks nagu tuldpurskava lohe muinasjutus: kui üks pea langes, ilmus asemele kolm uut pead, nende asemele üheksa, kuni kirik ei suutnud enam teadlasi puruks hõõruda.

Ning peagi rakendasid õnneotsijad, kes lootsid saada üleöö rikkaks, selle vilja sõjavankri ette; kuigi Euroopas oli äsja tabanud lüüasaamine, painutas Õhtumaa ometi just nüüd enda alla suure osa maailmast.

Toeks seninägematult vägevad relvad, seilati meretagustele maadele Hiinasse, Ameerikasse, Lõuna-Aafrikasse, Austraaliasse ja rajati kõikjale asumaad, püüti kinni terveid rahvaid ja pillutati laiali mööda mandreid, segati omavahel, sunniti valgete orjadeks; meil läks veel hästi, et Eesti vallutati varem, Õhtumaa esimese võidukäigu ajal, sest see oli teisega võrreldes leebe, meid ei pressitud laevatrümmidesse ega saadetud maailma teise otsa.

Seekordne hävitustöö toimus harjumuspäraselt usukuulutuse sildi all, kuid enam ei maksnud kirikupeade, vaid väejuhtide ja ärimeeste sõna, maised asjad irdusid avalikult vaimust.

SIIT TULENEB: Teisel kõrgajal toimus Õhtumaa võimas laienemine, maailmas hävitati kümneid riike ja orjastati sadu rahvaid.

KOLMEKÜMNE KOLMAS SÕNA

VABRIKUD MURDSID ÕHTUMAA VAIMU

Esimene tehnika ei olnud tõesti ohutu: koos vabrikutega saabus asine mõttelaad, asine inimene vabastas end vaimsest kammitsast.

Tundes end vabana, tõstis taassündi kuulutav inimene lipukirjaks edu; lakkamatu edu, mis ei tunne ebaedu. Iga päev pidi tooma uue edusammu: uue avastuse, uue leiutuse, aina ilusamad ja mugavamad asjad.

Niisugune usk oli tegelikult uskmatuse, sest inimene astus jumala asemele, inimese mõistus astus jumaliku korrapära asemele, inimene arvati olevat kõikvõimas.

Ristiusk taandus sestajast uskmatuse viigileheks.

Peamine taassünni kuulutaja oli kolmas seisus: kodanlased, vabrikandid ja muud edasipürgivad inimesed. Neil puudus korralik päritolu, aga oli piisavalt asjalikku

meelt, et sellest hoolimata elus läbi lüüa; seda enam leidus neil taipu võtta enda relvaks teadus ja tehnika.

Palgates teadlased endi teenistusse, paiskasid kodanlased müüki aina ahvatlevamaid asju, kõike, mida inimesed oskasid ihaldada. Vabrikud huugasid igaühe heaks, kellel vaid leidus raha.

Inimesed sirutasid käed peibutiste järele. Ja muutusid asjade orjadeks; aga tegelikult kodanlaste orjadeks.

Teadlased läksid Õhtumaal hinda, samavõrd kaotas oma hinnas kõlblus. Asjalikud kodanlased kuulutasid siniverelised vanaks ja asjatuks, rüütlimoraali peastpõrunuks ning hüüdsid: mis risuks, see kõrvale! Sest kuidas tohib otsustada elu peaküsimusi narr, kes ise ei tee käega kärbsepesagi; kuidas tohib ta loopida neile, kes askeldavad, kaikaid kodaraisse, pealegi häbematul kombel lausa jumala nimel.

Ja kodanlased viisid oma võitlushüüu täide: kukutasid kuningad, pühkisid jalust õukonnad. Kuidas kukutasid, kuidas pühkisid; esmalt tungisid losside kallale, käes odadest ja rüütlimõõkadest hoopis asjalikumad relvad, aga pärast sinivereliste langetamist lasksid käiku oma kõige tõhusama relva, mis kinnistas nende võimu nagu pitsatijälg.

See relv oli rahva võim, riigikord, kus kõrgema seisuse asemel langetab otsuseid nõukogu, mille rahvas ise koostab. Pealtnäha on kõigil ühesugune võimalus pälvida rahva poolehoidu; tegelikult sai uute esilepürgijate võim väga kindla jalgealuse, sest enamik inimesi olid halva päritoluga, pärit ühiskonna mäe jalamilt, ning need valisid parlamenti omasuguseid ja mitte tippu.

Võim hakkas käima käest kätte, sest mäejalg sisaldas palju üheväärseid inimesi, seisusi asendas liikumine.

Kes tahtis, et valitaks arvutute hulgast just teda, peibutas rahvast lubadustega, et see annaks oma hääle temale, ning jagas raha ja muud meelehead; ja rahvas tundis tänumeelt, veel enam lootis saada ka järgmine kord osa priiskamisest. Ent paraku sünnib heidikuid rohkem kui teadjaid ja neile meeldivad rumalused või täitumatud unistused, mille poole pürgimisest ei ole valitsemise juures kasu, pigem kahju.

Enne arvati, et tipp hoiab jalamit laiali veeremast ja tipu kohal on kroon, mis ühendab: tipule andis juhtimise võime ja voli jumal; nüüdsest hakati arvama, et

tipp on jalamile koormaks. Kadus inimeste korrapärane asetus, mis hoidis Õhtumaa vaimu kõrgel iseenese väest, tava hakkas muutuma ja mõranema.

SIIT TULENEB: Demokraatia tagus Õhtumaal ühiskonna tipu tõmbiks.

KOLMEKÜMNE NELJAS SÕNA

EESTIST LÄKSID ÕHTUMAA UUED HOOVUSED MÖÖDA

Olime kolgas, mida maailma veidrused suutsid riivata alles siis, kui olid mujal juba endastmõistetavad ja jõu kaotanud, ei kohanud rändaja siin ei suuri vabrikuid ega sinivereliste hukkamist.

Ometi loksus üks lainehari ka meie juurde. Õhtumaa keskel Saksas pääses võidule kohalik luteri usulahk, mis kuulutas, et jumalat võib paluda ka väljaspool kirikuseinu, igal pool, Rooma paavst ei ole jumalale lähem kui muud inimesed ja tema poolt sinivereliste peale kiirata vaim on vaid pettus, kammits asjalike inimeste jalus; see lahk narris ära ühiskonna mäe vaimusamba ning seal, kus Õhtumaa pinnal taganes Rooma usk ja langes paavst, algas kodanlaste võidukäik erilise hooga.

Et olime Saksa mõju all, võitis luter meilgi Rooma usu ning eestlased olid agarad kirikuid rüüstama ja pühapilte põletama.

Me põletasime pilte ja raamatuid, arvates rangust langevat ja saabuvat usuvabadust, aga lõpuks ei juhtunudki midagi erilist, koguni asi ei vallutanud vaimu, kuigi vaim ei seisnud teab kui vägeval järjel, maarahva tava tasapisi hääbumas, Õhtumaa tava võrdlemisi tundmatu.

Kui siit ka võrsus asjalikke inimesi, kes tundsid ära uue moe hõngu ning püüdsid teha ilusaid asju, et saada sel kombel rikkaks, tuli neil otsida lõuna pool paremad jahimaad. Tõelised Õhtumaa kodanlased vaatasid Põhjalast üle ja mööda.

Põletasime küll raamatuid, ent samas sai just nüüd alguse raamatute lugemise hoog. Juba üürrike aeg pärast trükikunsti jõudmist Saksasse laoti esimesed eestikeelsed kirikuraamatud ning suurem osa eestlasi õppis lugema ja isegi kirjutama; paarsada aastat hiljem oli kirjaoskus täielik, asi, mis ka Õhtumaal imeasi.

Raamatud lähendasid meid Õhtumaale, ent veel enam koolid, mida olid eriti usinad rajama rootsid, kui nad nüüd viimaks pääsesid valitsema Eesti ja Liivi üle; lähendasid märksa rohkem, kui seda endisajal suutis kirik.

Ometi lähenesime algsele mõtlikule Õhtumaale, mitte uuele, tõusuteele asus eelkõige vaim. Pärituult lisasid ka rootsid, kes asusid ise samuti Õhtumaa peavooludest kõrval ja pidasid tähtsaks vaimuvalgust, nad õpetasid isegi eestlaste endi hulgast välja kooliõpetajaid, kes seejärel rajasid juba järgmised koolid, kuni tekkis koolide võrk üle maa. Raamatutarkus astus maarahva teadjate tarkuse kõrvale ja põimus sellega.

SIIT TULENEB: Läänemere äärde jõudis Õhtumaa asine külg üksnes riivamisi.

KOLMEKÜMNE VIIES SÕNA

LEIDUS ÕHTUMAAST VEEL METSIKUM: VENE

Mongoli riigi varingu järel tundsid venelased end jälle pealikenä ning tungisid mongolite jälil ida poole, neelates alla ühe Mongoli riigi tüki teise järel. Nad olid sedavõrd halastamatud rahvaste vastu, kes jäid nende teele, et Vene riiki hakati hüüdma rahvaste vanglaks; ja paraku olid paljud mahasõtkunud rahvad meie kaimud.

Miks läks Vene oma maadevallutamise ihas just ida suunas; seal oli vastupanu nõrgem kui läänes või lõunas, mida ta oli juba paarsada aastat kumpanud, laastates sõjakäikudega Läänemere kaldaid.

Ent ta oli alati lüüa saanud. Kuni taipas ehitada Setu maale Kreeka usu kloostri ja kasvatada selle ümber Petseri linna, mis oli Läänemerele veel sammu võrra lähemal kui kunagine rootside Irboska. See oli Vene eelpost sakslaste Uue Linna vastas ja palju uhkem.

Samal ajal laiendas Vene end Siberi taigas nagu vähkkasvaja, kuni jõudis Vaikse ookeani kaldani maailma tagaserval. Nii sai ühel päeval ida vallutatud.

Ja ta oli taas meie piiril; ja tuli üle piiri. Lajatas rusika lauale ning hüüdis: Russi riik on kasvanud suureks ja tugevaks karuks, nüüd raiume endale akna Euroopasse! Kuulutas Rootsi riigile sõja ja võitis.

Seejärel algas tapatalgu. Sõjariistus venelased ajasid eesti talumehi taga mööda maad ja küüditasid kaugele itta, sageli veel kaugemale ürgsetest maarahva aladest, aga enamiku tapsid. Nad said palju kätte, kuni lõpuks jäi järele vaid iga kolmas inimene, päeva jooksul ei pruukinud rändur kohata ainsatki elavat hinge, Eestis ei olnud kuulda ei kukelaulu ega inimhäält.

Ent peade raiumine sünnitab vimma ja pikapeale väsitab; venelastel leidus ka hoopis vahedam relv. Vadja maal raiusid nad Läänemere kalda sisse, kus oli suur ja põhjatuks peetud Neeva soo, tuhanded puutüved ja ehtasid neile vaiadele oma linna, lõigates teineteisest maitsi Eesti ja Soome, mõlemad suuremad maarahva hõimud Läänemere ääres.

Mis olid juba niigi lahus ida kaimudest ega saanud väge maarahva ühisest juurest; nüüd oli kogu maarahvas tükeldatud ja hea purustada.

Justkui nõiavitsa puudutusest kerkinud võõras suurlinn kuulutati Vene riigi pealinnaks, sinna kolisid esmalt tuhanded, hiljem miljonid venelased, et anastus oleks täielik ja võit igavene.

SIIT TULENEB: Vene vallutas viimased maarahva hõimud, mis elasid Läänemere kaldal.

KOLMEKÜMNE KUUES SÕNA

VENE SAABUS POOL TUHAT AASTAT PÄRAST SAKSAT

Kuidas toimis Õhtumaa; andis põhjas teed Venele, nii nagu ta oli varem andnud idas teed Türgile. Iga jalatäis, mille võrra Vene Euroopasse astus, ei olnud enam Õhtumaa, vaid ida.

Rootsi taganedes langes Peipsi piir. Olime esmakordselt idas, samamoodi juhtus Soomega, Lätiga, Leeduga, Poolaga; see oli Õhtumaa kõrgaja lõpp.

Eestlaste saatus, mis oli kulgenud Õhtumaa all teisiti kui kaimudel, pöördus tagasi maarahva rohtunud peavakku. Kui meil oleksid olnud silmad, millega vaadata kaugele, siis oleksime näinud, kuidas kaimude vastuhakud olid küll vägevad, ent mahasurumine veel vägevam, sedavõrd tarretav, et tahe hääbus soontes ja keeltesse ilmus hulgaliselt vene sõnu; kui juba keelde, siis ka meelde.

Oleksime märganud, et Rooma usu heinakuhi oli hoopis mahedam kui Kreeka usu kuhi ja meile isegi õnneks, kui nagunii pidime üht neist maitsma. Vahe ei olnud küll usuvooludes, vaid selles, et Kreeka usku levitasid slaavid, kes ei tunnistanud iial mõistlikku kokkulepet, vaid üksnes toorest jõudu, meie kaimud olid räsitud ja mulla nägu, nagu oleks lahkuminekest möödunud tuhandeid aastaid, mitte viissada.

Aga meil ei olnud neid silmi; ja nüüd ei tohtinud meil olla enam midagi, isegi mitte iseend. Vene pani ka Läänemere ääres kehtima oma elukorralduse, kus lihtsal inimesel ei ole rohkem väärtust kui loomal.

Tapatalgust järele jäänud eestlased nimetati päris-orjadeks; mis on niisugune orjus, kus inimene peab veetma oma elupäevad mõisa põllul või kivimurrus töötades ega tohi teha loata ühtki sammu väljapoole maakohta, kus ta elab, samas kui omanik võib ta kaardilauas kellelegi teisele maha mängida ja siis peab ta vastu vaidlemata minema, kuhu kästakse.

Kui seni oli eestlasel omand, kas maa või maja, siis edaspidi sai eestlasest endast sageli kellegi omand. See kõik toimus ajal, mil Õhtumaal olid taassünd ja valgustus ja austati inimest üle kõige.

SIIT TULENEB: Pärast Rootsi kaotust Venele kulges Õhtumaa piir põhjast lõunasse mööda Läänemerd, Eesti ja Skandia sääre vahelt.

KOLMEKÜMNE SEITSMES SÕNA

EESTI ASUS NÜÜD ÜHEKORRAGA LÄÄNES JA IDAS

Lääs ja ida, ida ja lää! Sestajast on see sõnapaar seisnud Eestis kõrvuti, üha on kiskunud Vene meid itta, et uputada, ja niisama visalt on rahvas püüelnud lääne poole, nagu oleks seal õlekõrs.

Venelaste mureks oli pärast akna raiumist Euroopasse sakslaste õiguste kärpimine sellel aknal. Aga sakslased olid elanud oma töötatud Maarjamaal juba kaua ja see oli neile armas, nad pidasid seda oma pärusmaaks ega andnud Venele alla nagu sajad teised rahvad, vaid kauplesid emamaal elavate suguvendade toel sedavõrd laiad õigused, mida mujal Venes ei tuntud.

Nõnda säilis Eestis küllalt palju Õhtumaa hingust; kuigi samas lisandus tohutu hulk Vene korralagedust, sest sageli tuli korruga täita nii käsku kui keeldu, kaht vastupidist korraldust, mis olid pealegi ühtviisi karmid nagu Hommikumaal enamasti kombeks.

Kujunes koguni tasakaal: veider tasakaal ida ja lääne vahel, sogane vesi; selle asemel, et uppuda, sai kala püüda. Me ei kuulunud päriselt kummassegi. Nii nagu me ei olnud ei idas ega läänes siis, kui olime veel vabad, vallutamata.

Esialgu tõugati meid küll hulpima omaenda kõntsa sisse, sest eesti koolid suleti. Koolid suleti, kuivõrd Vene kartis tarka inimest nagu tuld; tark on läbinägelik ja mässumeelne, mitte loom. Aga soov targaks saada säilis, ema õpetas kodus ise lapsed lugema, kuni sada aastat hiljem lubas Vene jälle ka koolid ja need asutati seekord kirikute juurde.

Miks lubas; sakslaste õhutusel, kellele meeldis, et meile meeldis luteri lahk, nad tahtsid anda meie vagadusele kindlamat jalgealust.

Aga nad ei teadnud, et meile meeldis peamiselt luteri lahu jahedus; see oli peaaegu usuta usk, mille silmis oli piibel eelkõige ajalooline ürik, kus kirjas õpetlikud juhtumused, vähe oli ulgumist, riiete lõhkirebimist, risti suudlemist ja muud riitust, palju oli mõtisklust. Eriti hästi sobis veel jahedam vennastekogudus, mis pakkus lohutust Vene hävitustöö vastu. Tuldi kokku, pomiseti ususõnu või vaikiti, ei näidatud välja tundeid, vaid tunti üksolemist; vargne küünarnukitunne on eesti tavas tänapäevalgi, võibolla pärineb see koguni ajast enne ristiusku.

Ida ja lääts hõõrusid teineteise küljest maha teravaid nukke. Selle hõõrumise käigus kaotati sada aastat pärast Vene vallutust taas orjus: esmalt Liivis ja seejärel Eestis.

Käsu andis Vene kuningas. Näitas end hea kuningana, kes mõistab Õhtumaa kombeid; ent tegelikult õhutasid seda tegu saksa mõisnikud, kes arvasid nagu muud Õhtumaa inimesed, et vaba mees teeb tööd suurema innuga ja paremini kui ori.

Ning nad ei arvanud, et sellest teost võib eesti rahvas pea kuklasse ajada, sest nende jaoks ei olnud eestlane rahvas.

SIIT TULENEB: Eestis kujunes Õhtumaa ja Vene vaimulaadide tasakaal, avardades meie võimalusi.

KOLMEKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

KAHE TULE VAHEL TÕSTSIME PEA KUKLASSE

Ometi meil vedas, tuli vihises üle pea; tuli oli sedavõrd kõrgel, et ükski nool ei puudutanud, ükski silm ei märganud, ükski reetlik säde ei langenud taresse.

Juba kuulutas esimene Tartu ülikooli tudeng end avalikult eestlaseks, oh vabaduse aim, ja pani selga mulgi kuue; ta oli luuletaja.

Juba järgnesid teised, needki luuletajad, üks luuletas koguni lugulaulu Kalevipoeg, mis ennustas oma lõpusõnades vabaduse tulekut. Üks kord algab aega, mil kõik piirud kahel otsal lausa löövad lõkendama, küll siis Kalev tuleb koju, oma lastel õnne tooma, Eesti põlve uueks looma!

Juba algasid laulupeod: ühele väljakule voolas kokku suur osa eesti rahvast, vaatas üle oma arvu ja laulis isamaa kiituseks, see oli see küünarnukitunne.

Ja rahvas kirjutas talutööde vahel üksteise suust laule üles, kuni eesti rahvalaulude kogu sai suurim maailmas, ja hüüti välja eestluse juhtsõna: kui me ei saa suureks arvult, siis saagem suureks vaimult!

Oo vabaduse aim! Nõiaväel kerkisid kõigist Eesti nurkadest näiteringid, pasunakoorid, tärkasid esimesed tõsikirjanikud, esimesed tõsikunstnikud, esimesed tõsiheliloojad, esimesed tõsiteadlased, sarnased nendele, kes olid Õhtumaal.

Seda kõike kokku nimetatakse ärkamisajaks.

SIIT TULENEB: Ärkamisaeg kergitas eestlased uuele tasemele: sai alguse saavutuskultuur.

KOLMEKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

MURRANG OLI OOTAMATU JA VÄGEV

Kust ilmusid ühtäkki asjatundjad kõigil elualadel, millega eestlastel kokkupuuteid, kui alles seisis sama rahvas huku äärel; seltsidest, mida inimesed asutasid ühistegevuse ja iseolemise pärast. Isegi viimases kolmas oli mitu seltsi, mis kõik loitsisid vaimuväljadelt eemale võõrast vaimu ja võitsid Eestit tagasi meie tavale.

Seltsid kasvasid iseenese väest inimeste väge; selts pärmitas inimesed, mitte vastupidi, ja kui ei tõusnud rahva seast üks, siis tõusis teine, kes oli samaväärne. See oli võrk, see võrk oli eesti ühiskond sakslaste ja venelaste vahel.

Ning seejärel sündis maarahva maailmas enneolematu: võrsusid erakonnad, et katta ühiskond võimutipuga; teine samasugune oli Soome.

Luuletajate ühing Noor-Eesti andis eestlusele järgmise juhtsõna: olgem eestlased ja saagem eurooplasteks. Aga Euroopa oli meil meeles kõrge vaimuga Õhtumaana, mitte säärasena nagu ta riismed tol silmapilgul, ning nõnda oli see juhtsõna sama mis eelmine juhtsõna ja üks tervik.

Eestist pidi saama riik ja see pidi olema Õhtumaa riik.

Rahvad algavad oma tõusu ikka sellest, et omasugused hakkavad kokku kõlama ja põimuvad võrguks, aina hargnedes, aina tihenedes, kuni ehitis saab valmis. Niisugune on võti: esmalt ülesehitus, selle peale kasvab riik.

Kui Vene sai muutusest aru ning keelas eesti keele rääkimise koolides ja ametites ja riputas eksinuile selga häbitahvlid, oli see keeld juba nüri. Vene võttis appi

isegi oma Kreeka usu, mida ta hüüdis ülbelt õigeusuks, ning lubas õigesse usku astujaile maad ja mannat.

Leiduski päris palju eestlasi, kes lasksid end meelitada, kuid see usk ei tegutsenud vaimsetel aladel ja nii ei olnud tal mõju. Selle asemel, et raiuda usu abil tükke välja meie tavast, ehtasid venelased Tallinna kõige kõrgemale kohale, Toompeale, tohutu suure sibulkiriku.

See kirev kirik paistis üle linna ja pidi näitama Vene võimu kaljukindlust Eesti üle, aga oli vaid külm kivist kalju ega pääsenudki nõnda tähistama Vene vaimu üleolekut.

SIIT TULENEB: Vene ikke äraheitmine oli eestluse loomulik jätk.

NELJAKÜMNES SÕNA

MEIL VEDAS, AJALUGU AUSTAS MEID

Mitte alati ei tunnista ajalugu loomulikku, ikka võib minna loodetust paremini, ikka võib minna halvemini, mitte igast ülesehitusest ei kasva riik, sest vähemalt sama palju maksavad juhused ja tugevama õigus. Mida väetimat kaalutakse, seda rohkem nad maksavad.

Mis kasu olnuks eestlaste ärkamisest, kui varsti pärast seda ei oleks puhkenud maailmasõda, milles Vene end sedavõrd kurnas, et servad pudenesid küljest; nõnda oli Vene ikke äraheitmine küll loomulik, kuid mitte sugugi ainus jätk.

Enamgi veel, et saada vabaks, tuli astuda ühekorraga nii Vene kui Saksa vastu ja võita nad mõlemad lahinguväljal, sellal kui kirjapandud ajaloost olid seni teada vaid kaotused.

See oli aeg, mil Venes kukutati kuningas ja Saksa seadis tema troonile ühe veidra usulahu, ühiselu-usu järelkäijad, kes andsid vastutasuks mitmed maad Saksa riigi jagamatuks osaks, nende hulgas ka Eesti.

Aga omakorda kukutati Saksa kuningas ja Vene tuli, et võtta tagasi oma riigi jagamatud osad, nende hulgas Eesti.

See oli palju kordi nähtud laastamine, kus võim käis käest kätte ja Eesti oli sõja abitu tallermaa. Ent seekord juhtus ootamatu: eesti koolipoisid läksid, viletsad relvad käes, sõjavägede vastu ja võitlesid kahel rindel korraga.

Ning muu rahvas läks poiste järel ja võitis mõlemat ammust vihavaenlast. Üks aeti üle lõunapiiri, teine üle idapiiri. See oli eestlaste esimene võidukas sõda pärast muinasaega ja tõi selle, millest ilmaolek oli viinud meid huku äärele: oma riigi.

Pälvisime, mis loomulik, aga ometi abistas meid juhus. Eesti kukkus üle Vene riigi serva ja pääses, seevastu idapoolsed kaimud, kellel samuti olid ärkamisaeg ja lootused, jäid Vene silmuse haardesse. Nad ei saanud pidada vabadussõda ega jõudnud riigini, sest asusid Vene keskel; igal pool, kuhu vaid vaatasid, oli Vene.

Juhus oli tõesti meie poolt, sest ei olnud meilgi rohkem liitlasi kui Soome, lähim kaim, kes ka ise võitles samal ajal Venega; võitles vabaks, võitles end Õhtumaa põhjaservaks. Seevastu Õhtumaa, kellelt lootsime tuge, võttis meid vastu pikkade hammastega, lootes ise viimse silmapilguni Saksa või Vene võitu, vaevalt mahtus talle üldse pähe, et otse Õhtumaa jalamatil sünnib Eesti riik.

Õnneks leidis samal ajal ka teisi rahvaid, kes küpsesid ja said vabaks omaenese väest, rohkem kui kümme riiki koputas ühekorraga Õhtumaa uksele.

Sest Türgi kaotas maad, mis tal olid eespool Bütsantsi, ja tekkis riikide vöö Vahemerest Musta mereni. Sest Euroopa sinivereline süda Austria lagunes hulgaks riikideks, millest sai eelmisest läänepoolne vöö. Sest Vene varisedes pääses vabadusse tema läänevöö, mis oli eelmisest põhja pool: kõik need riigid, millest Õhtumaa oli kakssada aastat varem silmagi pilgutamata loobunud, samuti slaavide riigid Väikevene ja Valgevene.

Kas nad üldse koputasid; tungisid sisse nagu kadunud pojad, sest olid ka varem kuulunud Õhtumaa külge. Aga mida tegi Õhtumaa; parimal juhul oleks ta käsitanud meid asumaadena, aga ei olnud aeg, millal peeti asumaid otse Euroopas.

Meeleldi oleks ta toiminud kõigiga samal kombel kui Väikevenega ja Valgevenega: sulges end nende eest tiheda piiriga ja ootas, kuni Vene kosus ja neelas nad uuesti alla.

Veel meelsamini oleks näinud, et igaühe käekäik on samasugune kui meie kaimudel, kes ei pääsenud ajaloo näitelavale.

Sest Õhtumaa tahtis olla väike ämblikutuum, mis ajab oma kägistavad kombitsad laiali ja valitseb sel kombel maailma üle, talle polnud vaja uusi riike, segavaid uusi suid; see oli vaimne ummik.

SIIT TULENEB: Taas kujunes Õhtumaa idapiiriks Peipsi järv, seekord Õhtumaa avarus ja Vene kahanes.

NELJAKÜMNE ESIMENE SÕNA

MAAILMASÕJAD OLID ÕHTUMAA VAIMSE UMMIKTEE VILJAD

Esimene sõda purustas Õhtumaa südame, teise sõjaga kaotas Õhtumaa terviklikkuse. Hüütud küll maailmasõdadeks, olid need Õhtumaa sisesõjad, kuigi neisse kisti kaasa ka muid rahvaid.

Nad vallandusid sellest, et Õhtumaa tava oli ussitanud: tarkade kivi jäi leidmata, ent teadus tormas üha pikemate sammudega edasi, puuris kõrguse asemel madalasse, tungis suure asemel väikesesse, läks piiritut otsides üle nähtamatu piiri, kuni astus vaimse tarkuse vastu.

Õhtumaa pidi valima, kumb jääb juhtima tema tava, kas vaimuväed, mis seisid varjus, või asjad ja raha, mis end pakkusid.

Looritamata pilgu jaoks on vastus lihtne: loomulikult vaim! Ent asised jõud olid ülimalt peibutavad: elektrimasinad tegid ära kehalise töö, paari tunniga võis reisida maakera teisele poolele, sõnum sündmusest jõudis kohale vaid hetk pärast sündmuse toimumist, teine tehnika andis vägevuse.

Õhtumaa kaldus teaduse ja tehnika poolele. Nähtavale koorus uus suund ajal, mida hüüti valgustuseks, kuid tegelik valik toimus juba varem, taassünni päevil, kui raha vabanes inimese võimu alt ja temast endast sai võim.

Pärast sinivereliste varingut kujunes uus mägi, milles inimest asendas raha. Paraku ei suutnud see mägi hoida alal ühiskonna korda, sest inimesele oli jäänud üksnes kasuahnuse kannupoisi osa, kes ühel päeval tõusis, teisel langes.

Keset süvenevat kaost tõusid Õhtumaal esile need riigid, mis olid kunagise maailmavallutuse ajal nõrgad ja jäänud asumaadeta. Just nende relvad olid saanud kõige vahedamaks, nende rahakott kasvanud paksemaks teiste omast, eriti Saksa. Nüüd läksid nad sõjakäigule, et asumaad üle lüüa.

Sõda ei peetud paikades, mida taheti vallutada, vaid asumaade kättesaamiseks püüti suruda põlvili emamaad, pomme visati keset Euroopat, kaevikuis hukkusid Euroopa sõdurid, varemeisse jäid Euroopa linnad.

Aga asumaad jäid ümber jagamata, sest sõja võitsid lõpuks need, kellele tungiti kallale; niisugune oli esimene sõda.

Kui Õhtumaa tava oli ussitanud, miks siis pürgisime meie, eestlased, sinnapoole; aga valida oli vaid kahe võimaluse vahel: kas kuulud itta või läände, kas oled Vene või Õhtumaa küljes. See, kuhupoole läks Eesti riik, oli siiski parem kui see, kuhupoole läks Vene riik.

SIIT TULENEB: Ei olnud enam seda Õhtumaad, millest meid kakssada aastat varem välja rebiti.

NELJAKÜMNE TEINE SÕNA

TÄRKAS VEEL ÜKS ÕHTUMAA VÕIGAS VALGUSTUS: ÜHISELU-USK

Kolmanda seisuse tõdemusest, et mäetipp lasub jalamil kui koorem, oli vaid lühike samm mõtteni, et jalam saab suurepäraselt hakkama ilma tiputa, tipp üksnes kurnab ja tuleb maha heita.

Nüüd hüüti see välja.

Ühiselu-usk oli neljanda seisuse usk, mis jutlustas, et maailma valitseb rakkuskäeline tööline, kellel endal ei ole midagi päriselt oma, ei varandust, ei ainsat isiklikku asja. Ning töolist toidab talupoeg. Nemad kahekesi on õiged, kelle päralt on riik.

Õigeks mõistetakse ka mõned vaimuinimesed, kui nad pöörduvad ühiselu-usku ja hakkavad seda usinalt põhjendama ja teistele seletama, muud kuulutatakse muidusööjaiks ning riik hukkab nad.

Hukatakse ka kodanlased, sest nad on kurnajad, kes ei pane kätt töö külge, ainult õpetavad ja käsivad; alles tõusis kolmas seisus jumalikku kõrgusse ning juba määras põhjakiht talle sellesama saatuse, mille ta ise varem määras siniverelistele.

Ka ühiselu-usk tärkas pimedates nurkades, kuid mitte nende katsetajate keskel, kes liigutasid paigast aineid, vaid nende katsetajate keskel, kes liigutasid paigast inimeste vaimu ja mõistust. Need olid veel saatanlikumad jõud kui eelmised, ent juba oli Õhtumaa lakanud kuulamast ohutundjate häält ja neid isegi ei püütud lüüa.

Jumal toodi taevast maa peale. Inimesed ei pidanud saama õndsaks enam mitte jumala armu läbi, vaid jumalariik oli inimeste endi tegude vili; selle riigi nimi oli ühiselu.

Aga inimeste tegude hulgas on peale heade ka halvad ning kui puudub mõõdupuu, mis asub tegijaist endist kõrgemal, muutuvad inimesed loomadeks ja saabub saatanariik. Nii tuli maa peale põrgu, mitte taevas.

Ühiselu-usu mõju oli tõesti lausa saatanlikult äkiline: Hiinasse jõudes purustas ta sealsed iidsed õpetused ja ühiskonnakorra mõne aastaga.

SIIT TULENEB: Õhtumaa ummik sünnitas ühiselu-usu, mis hülgas ühiskonna kihilisuse ja seadis tegude väärtuse mõõtjaks riigi.

NELJAKÜMNE KOLMAS SÕNA

ÜHISELU-USK VÕITIS VENES, MITTE ÕHTUMAAL, KUS TA TEKKIS

Sest Õhtumaa tava oli üksnes murenemas, ikka veel säilis selles palju vaimuvaldu, mis kätkesid endas ühiskonna korrapära ja kammitsevad inimese käitumist jumalana. Seevastu Vene tava pärines põhjakihist ning nägi vaimuinimestes alati veidrikke, kellest tõuseb pigem tüli kui kasu.

Ühiselu-usk põlgas nii mõistust kui vaimu, tema jutlustel korrati üha üht lalinat: töölised on kõigist üle, kõigist üle, üle kõige! See lalin vabastas süümepiinadest need, kes olid seni põhjakiht.

Vene tava toitus pealegi sellest, et pidi lakkamatult imema endasse võõrast verd ja allutama, aga ühiselu-usk just kuulutaski, et tema järgijate päralt on kogu maailm.

Venet tuhat aastat teeninud Kreeka usk koguni keelati, sest ühiselu-usk kappas vallutuse vankri ees hoopis tõhusamal moel, ja ka kõik muud usud keelati, kirikud ehitati ümber ladudeks.

Vene riiki hakati nüüdsest hüüdma kurjuse impeeriumiks või rahvaste kalmistuks, sest vangla oli ülearu leebe selleks, mis järgnes. Vene kavatses sundida teised rahvad koos endaga ühiselusse ja hõõruda oma tavaga nende tavad puruks, kuni kõigist saavad venelased. Iga vähegi võõrapärane tegu ja kombetäitmine tõi kaasa mahalaskmise või vangistuse, inimesi küüditati Siberisse tervete rahvaste kaupa; paari inimpõlve jooksul hääbus sada rahvast ja venelane laiendas oma elupaika.

SIIT TULENEB: Ühiselu-usu keskuseks maailmas kujunes Vene.

NELJAS JAGU: OLEVIK

NELJAKÜMNE NELJAS SÕNA

EESTI RIIK SÜNDIS VAESUSSE JA VILETSUSSE

Sest Vene, juba loomult räpakas, oli kaotust aimates solkinud kõik mis võimalik. Sest sakslaste mõisad olid söötis ja ärid seismas. Sest sõjarinded viisid viimase, mis veel ripakil.

On aegu, mil kerkivad üles tähtsad küsimused ja neile tuleb anda arukad vastused, sest neist oleneb pikkadeks aegadeks edaspidine, nüüd oli niisugune aeg.

Millest alustada maja ehitamist; see oli see küsimus: kas panna paika esimene kivi ja nõnda kivi kivi peale, või teha esmalt kava ja alles seejärel alata ehitamist.

Kui alata kividest, saame kiiresti ulualuse ja kõhutäie, aga on oht, et maja tuleb vildakas, selle katusehari vajub längu. Kui maja on vildakas, on teod selles viljatud ning ulualune langeb pähe.

Kui alata kavast, saame kõhu täis hiljem, aga on lootus, et maja tuleb sirge. Kui maja on sirge, tõuseb vägev vili, sest maja on niisama tähtis kui selle asukas.

Kuid vastata ei olnud raske, vastus seisis meeles. Meeles seisis sõna vägevast vaimust, meeles seisis ka Noor-Eesti sõna, sest need, kes ta välja hüüdsid, valitsesid nüüd riiki ega saanud ometi reeta seda, mis tõstis meid riigiks. Säärane oli Eesti: midagi ei olnud ja maja oli varemeis, aga kõik oli võimalik.

Valik oli sama mis Õhtumaal, aga meie valisime vastupidi, õigupoolest nii, nagu Õhtumaa valis siis, kui oli veel noor; ka siit koorub üks põhjus, miks Õhtumaa pelgas vabanenud rahvaid, me olime kõik vaimu poolest noored, kellel tulevik alles ees, tema juba vana ja tuhmisilmne.

Nii juhtus, et õudse kõrval saime Venest ka kasu: valikuvõimalus oli meil tänu sellele, et olime Õhtumaast lahus, kui ta maha käis.

SIIT TULENEB: Eesti riigil, esmakordsel ajaloos, seisis ees valik, kas püüelda läätseleeme või vaimsete väärtuste poole. Valiti vaim.

NELJAKÜMNE VIIES SÕNA

KÕIKJAL EESTIS TÄRKAS TAVALINE ELU

Senised valitsejad luurasid piiri tagant uut sobivat silmapilku vallutuseks, kindlad, et pärast nende poolt aastasadadega rajatud võrguniitide purunemist Eesti variseb.

Aga tühja kohta ei jäänud, riik hüüdis avalikult välja selle, mis toimus ennist seltside puhul aimamisi: maa tuleb katta vaimuvõrkudega! Ning nagu nõiaväel ilmus uus võrk, meie oma võrk.

Paljud tavalised vaimuvallad kerisid end lahti nagu rästikud päikesepaistel, kui olid varjus, ja tärkasid ka paljud uued vaimuvallad nagu õpetamine ülikoolis või asiste teadmiste kogumine.

Tärkasid justkui kogemata, aga aidati vargsi ka kaasa, teadjad ei pidanud enam kündma põldu või santima külas, et hinge sees hoida, vaid tegid rahumeeli kunstiteid, mille loomiseks sakslased ja venelased pidasid eestlasi koguni kõlbmatuks; olgugi maa vaene.

See oli siiski vaid tipp; mäel ei ole tippu ilma jalamita. Ning just seetõttu hõikas riik rahvast: sest vaid siis, kui kolded kõevad oma vaimu ühtlaselt üle maa, ei ole kadumaminekut. Üle kogu maa ehitati rahvamajad ja raamatukogud ning muudki majad ja kogud, kuhu sai sisse astuda igaüks.

Võib mõistagi lasta kõigil murda end ise läbi umbrohu, nii et vaid vägevaim lilleõis kerkib üle teiste ja jääb paistma; ja siis varjutab see õis muu. Käib halastamatu võitlus, kust kilbiga naasevad need, kellel on palju võimeid, aga vähemalt niisama palju jõudu, et neid võimeid läbi suruda. See tee on ka kõige odavam, sest ei pea õit kastma.

Aga teised on võidumehe kilbil ja nõnda kõlbab see tee vaid suurtele rahvastele. Meie jaoks on ta liiga kulukas, sest iga inimene on hinnaline.

Väike rahvas ei saa ühtki annet raisata, vastuoksa, tal on ka väeti lille ümbrusest umbrohi kitkutud, pinnas kobestatud, seda enam selline väikerahvas, keda ei ole lastud vabalt hingata ja omaette olla, kelle suurmehed on kas tapetud või sulanud võõraste sekka.

Igaüks ei peagi tingimata olema tipus, aga kui mäejalg on avar, siis tõuseb mühinal inimesi tipu poole; see kehtib igal alal. Ja kui mäejalg on lai, siis on kergem jääda püsima, kui torm peaks tipu minema pühkima; aga meil olid sellised naabrid, et tormihoiatus rippus kogu aeg õhus.

SIIT TULENEB: Maa tuleb püüda vaimuvõrku, siis on iga inimene püütud.

NELJAKÜMNE KUUES SÕNA

AGA MEIE TAVA OLI JÄÄNUD ÜKSI

Olime üksildane lohk maarahva maailma lääneservas, ainsaks nähtavaks kaimuks Soome, seegi üle mere, vaimusillast Eesti ja Soome vahel räägiti palju, aga sellest ei saanud asja, Soome vaatas rohkem rootside kui meie poole. Maarahva juur oli jäänud hapraks ja Uurali väe tugivai ei levitanud uut väge, kas Uuralis üldse oligi pärast kõiki laastamisi enam kodu, ei vist, nii pidime saama juureks noorele rahvale, kui tahtsime jätkata.

Kas jõudsime omaette olles teha kõik jätkamiseks vajaliku; kes mõistis seda tollal öelda! Sest nagu last tuleb kaua kasida, kuni ta hakkab kaela kandma, ja alguses ei tea, mis temast saab, nii on ka rahvaga: tormihoog tabas meid liiga vara, et näha tulemusi.

Mida jõudsime, oli rahvale aluspõhja kasvatamine, et ta ei murduks esimese iiliga.

Riigi rajajatel terendas silme ees vägev maa ja nõnda nad ei kiirustanud, vaid panid paika sihtjooned pikkadeks aastateks. Asetasid toed alla neile vaimuvaldadele, mis olid vallutajate all veel säilinud, samuti äratasid ellu need iseseisva rahva vaimuvallad, mis seni puudusid, sest puudus riik; nüüd viimaks pälvis meie tavas oma koha ka valitsejate tee, kobar ümber tava sai ümaraks.

Aga sageli piisas vaid rookida vallutajate poolt pandud kammitsad vaimuelul jalust ja juba vabanes vägi, sest teadjad ei pidanud enam hoidma tava lõõma kauges südamesopis, eemal kurjast silmast, vaid võisid kuulutada kõikjal, mis on õige, ja kõik kõrvad kuulsid, kui tahtsid kuulda.

Ime küll, kuid ehitustöö käigus sai ka kõht täis, maa toitis rahva, talud läksid tugevaks. See kõik kokku oli eestlus.

SIIT TULENEB: Eesti riik oli armuaeg. Sammud, mis tegid tugevaks eesti tava, löid pinna edasiste kannatuste talumiseks.

NELJAKÜMNE SEITSMES SÕNA

MÕNDAGI EI JÕUTUD ISESEISVUSE AJAL KORDA SAATA

Me ei jõudnud kasvatada üles uut sugupõlve, kes oleks vabana sündinud, ega saanud seetõttu järele proovida, kuidas oleksid Eestit juhtinud need, kes olid puhtad Vene mõjust.

Küllap oleksid nad teinud mõndagi teisiti, sest ei kasvanud hirmus valitseja ees. Aga saatus pööras nii, et nad korjati vallutajate vägedesse, osa Vene, osa Saksa väkke, ja pandi võitlema teineteise vastu.

Me ei jõudnud üles kirjutada usulist mõtet, mis kõrguks üle meie tavalise elu, mõtet, mis oleks tipp meie kohal.

Mõned küll koorisid ristiusu kihi maha, aga ei näinud selle all paljastumas maausku, vaid leidsid sealt Taara, ja nõnda kummardasid nad seda jumalat, sellal kui maausus ei olnud üldse kummardamist.

Me ei jõudnud rajada paremate valitsust, sest Õhtumaale jõudmine tõi kaasa ka Õhtumaa paised ja seal ei olnud kuningad enam au sees; kus nad imekombel veel alles olid, ei olnud nad valitsejad, vaid rahvakogu kojanarrid.

Nii ei tekkinud meil ei esimest ega teist seisust; ei kuningat ega vaimulikke, või nagu Indias, kus vaimulik oli esimene. Meil jätkus loomulik ühiskond, kus seisustel ei olnud vahesid. See oli aga loomulik ainult pealtnäha, aegamisi hakkas kujunema raha võim.

SIIT TULENEB: Eesti kohendas end Õhtumaa eeskujul, mis oli esimesed seisused hüljanud. Kohendus suubus sõtta, mis meid neelas.

NELJAKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

VENE ASUS SÕJAKÄIGULE ÕHTUMAA VASTU

Õhtumaa riigid lämmatasid eelmises sõjas küll Saksa, aga mitte Venet, mis asus seitsme mäe ja mere taga. Nüüd tuli Vene mõlema jalaga Euroopasse, jalas lubjavildid, ja trampis Euroopa peal, sõtkus sodiks, mis sai.

Aga mida tegi Õhtumaa, kas seekord tõttas lämmatama; hoidis pead jaanalinnu kombel liivas ja laskis lõigata tükke oma lihast, hüüdes allaneelatuile järele paar ilusat sõna iga inimese õigusest elule, vabadusele ja varandusele, mis on rahva võimu pühasõnad, peaasi, et röövel ei tule su enda hoovi.

Hoov hoovi järel langes, kuni Õhtumaa küljes olid veel ainult need maad, kust kunagi algas tema kõrgaeg: Itaalia, Hispaania, Prantsusmaa, Inglismaa, koguni veerand Saksat oli nüüdsest Vene käes.

Vene tungis nii kaugele lääne ja lõuna suunas nagu ei kunagi varem, sama kaugele kui türgid pooltuhat aastat enne teda, ka nüüd said piiriks Alpi mäed Ungari taga.

Ning kehtestas kolmandikul Euroopast ühiselu-usu, millest ta oli ammutanud uut tigatedat väge, sellal kui Õhtumaa oli ristiusu viha endast ammu välja lasknud; Euroopa teine sõda oli selline, kus teineteise vastu mängiti ühiselu-usk ja ristiusk, ja ühiselu-usk võitis palju.

Veel enam, Vene tõmbas enda ja Õhtumaa vahele okastraadist piiri, mis oli nii tihe, et seda hüüti raudseks eesriideks. Ei pääsenud sisse, ei pääsenud välja ilma Vene valvsa silmata.

SIIT TULENEB: Hambuni relvastatud Õhtumaa lebas venelaste ees põrmus.

NELJAKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

EESTI KUULUS NENDE MAADE HULKA, MIS ÕHTUMAA LOOVUTAS VENELE

Esmalt liitis Vene enda külge maad, mis ta vallutas ka eelmise sõjakäigu ajal, kui raius esimest korda akent Euroopasse, teiste hulgas Eesti.

Aga seejärel suruti Vene peaaegu põlvili ja Eesti sattus Saksa alla, kuni edu hakkas uuesti saatma Venet ja Saksa taganes meie juurest.

Olukord näis samasugune kui vabadussõja ajal, taas koondusid noored eesti mehed piirile ning pidasid Vene rünnakule vastu pool aastat, lootes Õhtumaalt abi.

Kuulutati ka uuesti välja Eesti riik, ent see pühiti ära, sest Õhtumaa oli meid maha jätnud.

Pärast Vene võimu alla langemist läksid paljud metsadesse pidama võitlust Vene vastu. Metsavennadki lootsid Õhtumaa abi. Ja paljud rahva hulgast käisid mererannal vaatamas, kas ei ole lääne poolt tulemas valget laeva koos päästjatega.

Kuni ühel päeval laskis Vene maha viimase metsavenna. Sel päeval lõppes meie sõda ja Eesti kaotas.

SIIT TULENEB: Maailm teadis Eestit kahekümne aasta vältel, enam mitte.

VIIEKÜMNES SÕNA

KA KESET EESTI RAHVAST TÕMMATI RAUDNE EESRIIE

Neid eesriideid oli kaks, üks näha palja silmaga, teine vaid aimatav.

Vene tulekul pagesid peaaegu kõik vaimuinimesed Õhtumaale, mille nõrg oli neil suus; ning Vene oli ka liiga metsik, et teda taluda. Ega nad eksinudki valikus, sest need vähesed teadjate seast, kes jäid siia, viidi vangi või Siberisse või tapeti niisama, aga mõni müüs end Venele ja pöördus ühiselu-usku.

Ning paljud teadjad jäid rahva hulka üldse küpsemata, sest Vene jõudis nad eos kas küüditada või tappa.

Aga kui pagulased maabusid Läänemere tagakaldal, võisid nad edaspidi taguda palju tahes vastu rinda, et tegutsevad Eesti nimel, ent kõik oli peaaegu tühi töö, Vene jälgis hoolega, et neil ei oleks mingit mõju.

Mis mõju sai olla tavale, kui enamasti ei jõudnud kodumaale isegi teateid Õhtumaa eestlaste kohta, nad olid ärarebitud jalg meie ihu küljest; kuni kuivasid aina enam ja enam kokku. See oli raudeesriie, mis lahutas.

Mida tähendab ilmajäämine teadjatest; seda, et ühiskonna juur on jäänud ilma ladvata. Aga kui puuduvad juhid, kaob selgus. Kui kaob selgus, lähevad sammud ristirästi. Kui sammud lähevad ristirästi, tuleb tühi rähklemine. Kui tuleb tühi rähklemine, laguneb rahva meel. Kui laguneb rahva meel, ei ole rahvast olemas.

Meelelaad oli teine, aimatav eesriie, mis lahutas rahva omavahel. Ühed läksid, relv käes, metsavendadeks, nende hulgas ka need, kellest oleksid võinud saada uued teadjad; ja oli palju inimesi, kes neid söötsid, katsid, varjasid Eesti nimel. Teised läksid, relv käes, esimesi metsadest kinni püüdma; ja oli palju inimesi, kes neile takka kiitsid Vene nimel.

SIIT TULENEB: Eesti langes Vene alla, peaaegu kaotanud eliidi.

VIIEKÜMNE ESIMENE SÕNA

VENE MUUTIS EESTI TAAS ASUMAAKS

Vene teadis, et vaevalt latv enam juurdub, ent kärbumine on petlik: tugevad juured kasvatavad uue ladva, koguni kolm korda järjest. Latv annab hiilguse, juur tugevuse, tähtis on juur. Seetõttu asus pärast ladva murdmist juuri välja kiskuma.

Ka varem toodi usud siia selle mõttega, et allutada meid tooja tavale, ent tõelised hävitamise meistrid olid alles ühiselu-usu kummardajad. Nad arutlesid: just tava tagab rahva püsimise, järelikult tuleb ta hävitada!

Tavalise vaimuelu kallale mindi aseainega, mis oli vene tava, aga ristatud ühiselu-usuga. See oli nagu päris, igale tavalisele vaimuvallale vastas oma vaimuvald.

See ristand surus vaimuvalla välja, surus iseenda sisse. Surus iseenda sisse, tungis vähi kombel tavasse, mis on rahva süda, pressis tavasse vargsi venestuse.

Sest miks vägistada otse, kui saab kõverdi; nii ei tundnud rahvad venestust alati ära ega tõrkunud.

Ühtaegu purustas Vene loomulikud vahekorrad tavas: nihutas ühe vaimuvalla ette, kiskus teise vaimuvalla maha, koguni juuris välja paljud tööalad. Kõrvaldati just iseseisvate rahvate omased osad. Meile keelati Vene all poliitika ja äri, rebiti katki kultuurivõrgud; keelud muljusid vaimuvallad ümber tava looperguseks kookoniks. Kui tava on haige, murdub ta vägi.

Nagu oleks võitlusest vaimuväljadel vähe, siis üha põletati, küüditati, tapeti, esimese kümne aastaga kaotas Eesti iga neljanda eestlase. Nii pandi veerema hävinguratas.

Ainus võrdlus varasemast on aeg, kui venelased tulid eelmise kord, aga vahe on suur: toona olid Vene lihtsad alamad mõisaorjad, kes ei pääsenud Eestisse elama, nüüd veeti neid siia poole tohutute hulkadena, ühed rongid sõitsid eestlastega Siberisse ja teised rongid tulid teel venelastega vastu.

Peatselt oli venelasi Eestis sama palju kui eestlasi; kõikjal kihas elu ja kõlas keel, aga see oli vene keel. Veel enam, iga kaheksa eestlase kohta oli Eestis üks vene sõdur, kes valvas, et maal oleks rahu.

SIIT TULENEB: Muutusime samasuguseks kommuuni osaks nagu vanad kultuurimaad Gruusia, Armeenia, Horezm, mis olid juba lagastatud.

VIIEKÜMNE TEINE SÕNA

VALITSEMA KERGITATI PÕHJAKIHT

Kui tahad õõnestada tava, võid purustada üksteise järel vaimuvallad, aga võid ka rebida katki sidemed, mis on vaimuvaldade vahel, viimane on kasulikum.

Kui purustad vaimuvalla, jääb ehitus varikujuna alles ja elustub, kui olud on soodsad, ja vaimuvald taastub iseenesest. Kui aga purustad sidemed, mis hoiavad tava küljes, variseb vaimuvald iseenesest põrmuks.

Aga kuidas saab võõras rebida seda, mida ei näe; ainult need näevad nähtamatuid sidemeid, kes on rahva hulgas emapiima joonud, ainult nemad teavad kohta, millest tõmmates võrk ümber tava rebeneb.

Kui tahad vallutada, tuleb leida ikestatud rahva enda seest kaasajooksjad. See on sama raske kui tähtis, aga Venel oli otsimiseks käepärast vahe relv, ühiselu-usk,

mille abil ta kallas rahva astja kummuli, sest rebijad on pigem põhjakihis kui teadjate hulgas.

Põhja rämpis settis nõu kaanele ja iga rahva hulgast sigines hulgaliselt Vene sõpru. Kaabakale anti võimalus lükata vaimuinimesi nagu kapsapäid kahte hunnikusse: ühte need, kes ei tohi, teise need, kes tohivad oma vaimu välja näidata. Viimastele maksti isegi raha, et nad oleksid taltsad ja sünnitaksid meelepärast kultuuri.

Ning kaabakas pingutas lõõga. Ning laskis seda taas lõdvemaks, kui hävitus oli kindel.

Sest meelepärases kultuuris pesitses surma pits: saad vaimutööst kõhu täis, aga puudub vaba vaimulend, sest kuhu peaks vaim lendama, kui iga sinu liigutus, mida riik soosib, asub hävituse teenistuses ja on mürgine, olgu ta salajane mõte kuitahes vastupidine.

Vene pingutas ka selle heaks, et kinnistada põhjakihi lapsed teadjate asemel ühiskonna tipus. Nendele, kes ajasid ühiselu-usu nimel tavalisi eestlasi hakklihamasinasse, anti head ametikohad, mis olid mõeldud venelastele, ning nende lapsi koolitati vastutasuks nii, nagu oleksid nad teadjate lapsed, sellal kui ohvrite lapsed virelesid Siberi taigas või surid või jäid üldse sündimata.

Kuid põhjakihti oli vaja etteotsa vaid selleks, et rajada tema rumaluse ja jõhkruuse najal niisugune riik, kus inimene lebab põrmus valitseja ees.

SIIT TULENEB: Vaimuvalla valitsejate koha hõivas põhjakiht.

VIIEKÜMNE KOLMAS SÕNA

ÜHISELU-USK PÕRMUSTAS INIMESE JA TEMA RIIK OLIVÄGEV

Venelaste arusaam riigist, ühiskonnast ja inimesest oli läbi aegade imelik: nende silmis oli riik kõikvõimas ja inimene putukas selle kõrval ning ühiskonda ei pidanud riigi ja inimese vahel üldse olema. Kõik see arenes ühiselu-usuga täiuseni.

Seevastu Eesti riik oli tavaline, tehtud selleks, et tagada inimestele korralik põli ühiskonnas, ja selleks, et tagada hea põli eesti rahvale; see vastuolu tegi vallutajate poolt löödud haavad meile eriti valusaks.

Vene riik valitses nagu suur masin. Selle masina keskel oli pealinn Moskva, sealt läksid kõikjale käsud ja sinna jooksid kokku aruanded. Moskvast oli ühiselu-usu peamaja, see andis käsu Vene valitsusse, mis oli kõrvalmajas, see andis käsu

edasi Eesti haruvalitsusse, mis oli Tallinnas, see andis käsu edasi osakonda, mis oli linnas või maakohas, see andis käsu edasi töötajale, kes oli töökojas või põllul, töötaja andis käsu täitmise kohta aru osakonnale, see andis aru haruvalitsusele Tallinnas, see andis aru valitsusele Moskvast, see andis aru kõrvalmajale, kus oli peamaja. Nõnda oli igal pool, isegi kalasoolvee segu ja hambaorgi kuju pidi küsima Moskvast.

Masin oli totter, aga ainult pealtnäha, ta tegi ühiskonna ehituse nii lihtsakoeliseks, et kõik oli justkui peo peal ja sai jälgida iga inimest. Kes sellesse masinasse ei kõlvanud, viidi vangi; ent ka vangilaagrites valitses sama masinavärk, seal sunniti orjad alluma juba piinamisega.

Ja oli ükskõik, kes masina lülides tegutses, tulemus oli ikka ühesugune, see masin purustas iseene väest kõik, mis tema sisse sattus.

SIIT TULENEB: Kõigil elualadel toimus võimu totaalne keskendamine.

VIIEKÜMNE NELJAS SÕNA

SEE RIIK OLI PIDEV TAPATALGU

Kui kõigil inimestel on suhted üksnes riigiga ja mitte omavahel, on riik täielik. Kui igaüks toob oma mured ja rõõmud riigi ette, ainult riigi ja mitte naabri ette, on riik täielik. Kui kõik toimingud on riigi käes, nii et riik pühib isegi inimese nina, siis on riik täielik, sest riik on seda tugevam, mida rohkem eluavalduisi on tema hoole all, ja teha maakera peale täielik riik ongi ühiselu-usu soov.

Ent täielik riik ei ole võimalik! Ikka leidub sidemeid ka inimeste endi vahel ja need loovad paratamatult ühiskonna. Mis muud on ühiskond kui pilv riigi ja inimese vahel; nähtamatute sidemete pilv. Ühiskond tekitab isepäisust ja mahendab lööke nagu padi, ning riik ei suuda ühiskonda iial täiesti valvata.

Nii nagu sidemed inimese peas loovad mõtted ja meelelaadi, ning riik ei suuda ka inimest iial täiesti valvata; juba see, et inimesel on meel, teeb võimatuks täieliku riigi.

Igas vabas suhtes ja igas vabas mõttes leidub annus isetoimimist ja sellel on vägev toime: see on jõud, mis lagundab tardumuse müüri.

Inimesed ei ole süüdi, et nad kõigi oma liigutustega taastavad ühiskonda, mida riik alla neelata püüab, aga nad taastavad, isegi hirmuvalitseja on riigivastane, kui teda tabab armastus või rõõmuhoog.

Sellepärast hävitas ühiselu-usu riik ühiskonda nagu jõudis. Tema seadused olid tõeliste usklike relv uskmatute vastu ja riigi relv inimeste ohjeshoidmiseks. Ühiselu oli suur lambatara, mis oli ümbritsetud okastraadiga, ja selles taras peeti inimesi.

See riik ei hoolinud seadustest, vaid pidas neist tähtsamaks valitsejate tahet, õigusetegijaid oli tal vaja ainult selleks, et anda karistustele seaduste jumet; kasvatati timukaid ja nuhke, kes olid kruvid hispaania saapa küljes, hukkamõistjad ühiselu-usu nimel.

Sadade miljonite kohtuasjade hulgas ei olnud peaaegu ühtki sellist, kus kohtunik oleks teinud õigeksmõistva otsuse, seitsmekümne aastaga leidis Vene riigis vägivaldse otsa seitsekümmend miljonit inimest, sest vaid tapatalgud suudavad hoida inimesi lamba kuuletumises. See on sama kui karjas: ainus tõeline seadus on tugevama õigus.

Kuni see riik kasvas viimaks üle pea igaühel, ka ühiselu-usklikel. Sest lõpuks saavad esimesed ja tagumised tapetud ning järele jäävad vaid keskmised. Kui järel on ainult keskmised, kaob veres kahlamisel mõte.

SIIT TULENEB: Totaalne riik oli suur orjalaager, kus vaenati iga iseseisvat mõtet ja tegu.

VIIEKÜMNE VIIES SÕNA

ÕHTUMAA PIGISTAS VENE EES SILMA KINNI

Neelas alla isegi selle, et kolmandik maailmast oli ühiselu-usu haardes ja seal ei kehtinud maailmaturu seadused, hulk raha jäi saamata; see oli Õhtumaa rahuliku elu lõiv.

Tal oli niigi piisavalt muret, kuidas hoida enda kütkes seda, mis veel alles. Sest kui teine Euroopa sõda lõppes ning seninägematu ägedusega tapelnud rahvad leppisid, käivitades taas majanduse ja ehitades uued majad, hakkas ratas küll uuesti veerema, kuid osa kodaraist oli vahepeal murdunud: asumaadel langesid sõja koledusi nähes üksteise järel soomused silmilt.

Nad taipasid, et Õhtumaa on pehastunud, tema maailmavalitsus nõrk, ning hiigelsuured alad Aafrikas ja Aasias kuulutasid end üksteise järel omaette riikideks.

Uusi riike tekkis sada, aga rahvaid, kellest ei teatud Õhtumaal midagi, isegi siis mitte, kui nad loksusid laevatrümmides orjuse poole, ilmus välja tuhandeid, kollased, pruunid, süsimustad. Ja Õhtumaa ei suutnud neid ohjeldada.

Sellal kui Õhtumaa kaotas tükkaaval oma maailmavalitsust, hüüdis ta meile, allaheidetuile: jumala nimel, ärge torkige Venet, las ta valitseb poolt Euroopat, sest muidu lõmastab kogu Euroopa! Või laseb koguni maailma õhku!

SIIT TULENEB: Teises Euroopa sõjas murdus Õhtumaa tuum.

VIIEKÜMNE KUUES SÕNA

UUEKS MAAILMAVALITSEJAKS KUJUNES AMEERIKA

Kas ikka hüüdis Õhtumaa; tegelikult kordas ta truu koerana sõnu, mida selja taga sosistas Ameerika, Õhtumaa meretagune ala. Sest täitis selle tahtmist, kelle käes oli raha.

Ning raha voolas nüüdsest eelkõige Ameerikasse, sest sealt läksid sõjad mööda; nii vallutas ta vargsi maailmaturu.

Ameerika germaanidest uusasukad olid juurteta väljarändajaid ja kurjategijad, kes tapsid põliselanikud indiaanlased ning asusid nende asemele; seetõttu ei ole neil kunagi olnud paremate valitsust.

Seetõttu said nad teistest kergemini muuta rahva võimu pühaks lehmaks ja rakendada oma vallutussihptide teenistusse. Ameerika sõjavägi hulkus mööda maailma, hävitades linnu, valitsusi ja koguni riike, ning surus enda ette põlvili ka väarikad rahvad, ent alati, kui päriti mõne nurjatuse kohta aru, hüüdis ta vastuseks: rahva võim on püha ja meie, Ameerika, oleme rahva võimu kants, me kaitseme teid, just teid!

Aga kelle eest lubas Ameerika kaitsta; Vene eest, ise teda samas julgustades.

Ameerika ja Vene, kaks tavatut maad, olid paarisrakend, mis lõikas kahekesi hiigelkasu, sest kõik teised kartsid mõlemaid. Kui üks tegi ainet lõhkudes uue avastuse ja lõi taparelva, siis teine tegi tingimata veel vägevama avastuse ja relva. Nii nad võistlesid, kuni laskemoona kuhjus kummagi riigi valdusse nii palju, et sellest jätkuks saja maakera õhkulaskmiseks.

Ameerika seadis oma relvad üles Saksas ja sellest lääne pool Õhtumaal ning ähvardas maailma õhku lasta, kui Vene ei kuula tema sõna. Vene seadis oma

relvad üles Saksa teisel poolel ja sealt idas, maal, mille ta vallutas Õhtumaalt, ning ähvardas maailma õhku lasta, kui Ameerika ei kuula tema sõna.

Vene raketid olid sihitud Õhtumaa linnade peale, kus olid vastas Ameerika raketid. Mõlemad pilgutasid üle väriseva Õhtumaa teineteisele silma: Õhtumaa pidi kuulama nende sõna, ning Õhtumaa jäi iga päevaga vanemaks ja väetimaks.

SIIT TULENEB: Ameerika, Õhtumaa vähkkasvaja, hoidis koos Venega maailma hirmu all.

VIIEKÜMNE SEITSMES SÕNA

MEILE SISENDATI, ET VENE ÜLEMVÕIM ON IGAVENE

Ometi tekkis Vene kannu alla tallatud rahvastel aim, et venelast saab võita. Eestlased ja teised rahvad meie järel kuulutasid: me tahame vabaks!

Esimesed, kes proovisid järele Vene tugevust, nägid selle olevat nõrga ning hüüdsid oma avastusest vaimustudes maailmale: ärge kartke Venet! Ent Õhtumaa ja Ameerika tegid kõik, et summutada see hääl; Ameerika taipas, et koos Vene langemisega on määratud langema ka tema, sest kaob õigustus hirmuvalitsusele rahva võimu sildi all, aga Õhtumaal oli hirm kohtumõistmise ja luna nõudmise ees, sest hüüdjad olid rahvad, kes olid nende endi õnnistusel elusalt maha maetud ja unustatud.

Aga kes olid esimesed proovijad meie hulgas; katlakütjad, korstnapühkijad, öövalvurid, nad tulid põhjakihist, sest olid teadjad. Järgnesid teised kangutajad ja selgus, et venelased olid end ühiselu-usuga kõrvetanud ja kaotanud väe.

Vene väline kest oli küll endistviisi kaetud paksude hiilgavate soomustega, kuid sisu pehastunud; riik püüdis küll hävitada ühiskonda, ent saagis seeläbi iseenese oksa, sest püsis ühiskonna allikatel ja need kuivasid üha enam.

Kui olime lõpuks Vene alt välja rabelenud, ei jäänud Õhtumaal üle muud kui silmad avada ja meid tunnistada; taas Õhtumaa laienes, ent kas oli see enam Õhtumaa.

Nõnda tõusid kõik need riigid, mis Õhtumaa pärast viimast sõda Venele loovutas, seegikord tuhande omaenese väel; ja mitte ainult nemad, vaid ka Väikevene ja Valgevene, ning tekkis koguni hulk uusi riike Aasias, sest Vene ei suutnud enam ka sealseid rahvaid talitseda.

SIIT TULENEB: Hoolimata Ameerika ja Vene vastupanust taastas Eesti iseseisvuse.

VIIES JAGU: TULEVIK

VIIEKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

EESTI RIIK ON PRAEGU HAAVATUD LOOM

See loom on pääsenud laskjate küüsis, aga asub kodust kaugel ega tea, kas tal jätkub jõuvarusid, et jõuda sinna tagasi, ja kas jätkub kavalust mitte sattuda jälitajate küüsi; ühesõnaga, kas tal jätkub õnne.

Õnn on iseenda teha. Loom pääseb, kui leiab allika ja joob oma janu. Loom pääseb, kui leiab metsa, mis varjab ja laseb puhata enne otsustavat retke.

Vene on jätnud meisse sügavad haavad. Haavad on meie ihus, sest meid on palju vähem kui enne. Ja haavad on meie hinges, sest oleme liigselt aukartlikud, kohtudes muu maailmaga. Ja meie vaimuski on kindlasti haavad, sest meie tava on muserdatud, Vene all peatus meie tavaline areng.

Mis juhtub rahvaga, kes peab olema suletud; ta püsib senikaua, kuni suudab hoida oma tava lahus allutaja tavast, ja senikaua, kuni temas miilab sisemine vägi. Ning väline surve peab saama otsa enne kui see vägi.

Aga iseseisvust ei paistnud kusagilt, venelased kuulutasid, et eestlasi ja ka teisi allutatud rahvaid ei ole varsti enam olemas, kõik sulavad üheks; ja Ameerika kiitis järele ja Õhtumaa noogutas. Ning kõik viitas sinnapoole.

Me tardusime nagu jää. Tõmbasime üle enda kaitsekooriku ja loobusime kõigest, mis tuli mujalt maailmast; sest kust võisime teada, milline mõjutus on hea, milline hukkav, kui seda ei saa rahumeeles järele proovida. Nõnda astus eesti rahvas hävingu esimesse järku.

See ei olnud siiski mitte viimane järk, suremise tee on pikk. Pigem oli tegemist ooteasendiga, kus veel on võimalik haigusest pääseda: veel on võimalik sulada voolavaks veeks, veel on võimalik elustada juur, rahvas ei jää tingimata kuni lõpuni tardunud jääks. Oodatakse rünnakumaru möödumist, oodatakse kevadet, mis tuleb talve järel; see on vaimne vastupanu.

Aga kui vaatasime ümberringi, siis nägime, et Vene hävis veel kõigist rohkem. Meie varjusime kaitsekooriku alla, aga venelastel ei olnud mingit pääsu: see õudus vohas välja vene tavast enesest! See oli osa vene teest ja peegeldas vene tava sügavat haigust.

SIIT TULENEB: Meil vedas: kevad saabus enne, kui meie tava nõrkus.

VIEKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

NII LIHTNE ON MANADA KURBA SAATUST

Milline vaesus ja lagastus, milline määratu tagasilangus on meid tabanud viimase poole sajandiga Vene orjuses! Aga miks mitte vanduda maapõhja kõik viimased kolmsada Vene aastat, mis on püüdnud meid lõigata ära Õhtumaast ja hävitada! Aga miks mitte halada selle pärast, kuidas oleme kahanenud viimase tuhande aastaga, Õhtumaa ja Vene vägistajad on meie languses süüdi! See aastatuhat oli kannatuste ajastu!

Oli tõesti kannatusi, ent halada ei ole väärikas, veel enam, hala peegeldab surmamärkide ilmumist näkku; kes heidab teepervele, see heidetakse. Kas tõesti on mõistlik oodata käed rüpes, kuni Õhtumaa ja Vene saavad karistuse ja võidab õiglus; siis teeksime panuse tühjale loosile, sest ootame igavesti või niikaua, kuni meist on ootajaid, ning kui keegi isegi peaks langema, siis mitte vabandusi hüüdes.

Õige peremees kaalutleb enne käe tõstmist, kas ei leidu targemat kui karistus, sest nahunii ei saa muuta süütegu olematuks. Mõtleb sellelegi, millist kasu ta sai oma ilgest kontvõõrast, sest igas halvas leidub kübe head, mis tasub üles leida ja ära kasutada.

Me ei saa lehekülgi oma ajaloost maha kriipsutada, paraku mitte ühtki. Ainus võimalus on unustada nutt ja panna varasemad ajajärgud, kõige raskemadki neist, teenima tulevikku, kui tahame saada langusest üle ja olla tugev.

Küsigem endalt, mida kasulikku oleme talletanud.

Tõesti, Vene metsik ettenäitamine oli väärt õppetund: ta näitas meile, kuidas tuleb suruda peale oma tava. See on see, mida meie ise ei mõistnud tuhat aastat tagasi, kui puutusime kokku noorte rahvastega.

SIIT TULENEB: Tark rakendab ka vaenlasele oma hobuse ette.

KUUEKÜMNES SÕNA

AGA MEIS KÕNELEB KOGU AJALUGU, MILLE OLEME LÄBINUD

Kasvõi selle kaudu, et seeme, mis on ehitanud üles meie liha, on tulnud esivanemate lihast ja mitte kusagilt mujalt, ja meie tava on pärit esivanemate tavast.

Me oleme tavalised, seega on tavaline ka küsimus, kuidas tõusta taas vägevaks.

Vastus on lihtne: tuleb ravida tava terveks ja sellele toetudes võita tagasi oma vaimuvallad. Ning võita tagasi muudki vallad.

Tavaliste asjade eiramise puhul on ohus kogu rahva tulevik. Ja neid on eiratud sedavõrd pikka aega järjest, et ühiskonna sisemine ülesehitus on varemets, nii inimeste, ühingute, asutuste kui seaduste poolest.

Kuid meil on olemas peamine: iseseisvus ja oma riik. Riigil on ju sama ülesanne kui juhtoinal karjas, ta juhib kõrvale ohtudest; nüüd tee.

SIIT TULENEB: Eestlus on pärand, mida olevik täiendab; mineviku pärand, mis on suunatud tulevikku.

KUUEKÜMNE ESIMENE SÕNA

TEELE MINNES VARITSEB OHT: RUTTAMINE

Esimene samm peab olema mõõdetud õiges sihis, vaid siis paneb ta kulgema. See samm ei paista alati silma, kuid rajab pinna. Ka järgmised sammud on vaiksed, kõik küpseb aeglaselt.

Kiirustab see, kes unustab, et tee on pikk, aga tark hoiab varju ning võidab vägeva lõpuga. Kes unustab, on peagi võhmal ja kaotab väe.

Kui vägi kaob, tekib hirm, pea väriseb kaela otsas, huulil on lõõtsutav küsimus: mida teha, mida kõige esimesena teha; kes nii küsib, on unustanud, et esimene samm on tal juba tehtud, väärsamm.

Peamine raskus on, et mitte ainsatki ei saa tagasi võtta, sammude väärtust ei ole võimalik katsetada, alles tulevikus näeme nende mõju tegelikku suunda ja ulatust; eksimise risk on väga suur.

Kuna tahame, et iga samm viiks sihi poole ega hälbiks, peab meil olema täielik arusaamine sellest, kus asume. Aga paraku on me silmil alles kae, vaevalt märkame esmahetkel selgesti nii viga kui, hullem veel, seda, mis on õige ravim.

See on nagu nõuga, milles on vesi hägusaks löödud: vaatad sisse, aga see ei peegelda. Siin on ainult üks nõu: tuleb oodata, kuni sogane ollus vajub põhja ja vesi selgineb.

SIIT TULENEB: Ühiskonna arenguprotsesse ei tohi vägisi tagant tõugata, vastasel juhul on oht jääda poolele tee.

KUUEKÜMNE TEINE SÕNA

MINEKU HÜÜUKS TULEB VAJUTADA ÕIGELE KLAHVILE

Õige klahv lööb välja puhta heli, mis jääb põhitoonina veel kauaks kumisema, ja temaga liituvad järgmised helid, põimudes üheskoos muusikaks. Aga kui põhitoon on vale, ei tule midagi.

Kuidas leida õige klahv, säärane klahv, mis mõjub ahelana: esmalt äratab niisuguse kulgemise, mis ravib vaimuvallad terveks ja annab tavale väe, ning seejärel käivitab vägi suure kulgemise, mis kõlastab vaimuvallad teiste omasugustega ja muudab tava vägevaks.

Kas võtta klahviks riik; siis alustame riigi ehitamisest. Kuid silme ees seisab Vene hoiatav kogemus: tugev ja lihtne riik on orjalaager, mis variseb kiiresti kokku. Halvasti läks ühiselu-usklikel Venes, aga ka näiteks Hiina valitsejatel kaks tuhat aastat varem, sest nad astusid esimese sammu vales sihis.

Nad andsid ametnikele võimaluse unistada võimust ja tõusta üle rahva. Riik ei olnud enam pelk ühiskonna kest, vaid hakkas vohama, riigiteener pani inimese ikkesse ja kurnas esmalt ühiskonna, ent viimaks ka riigi, sest surus maha igasugust väge ning samas kasutas mahasurumisel ise sedasama väge.

Sellel teel ei pääsenud peagi enam edasi, aga ka mitte tagasi.

Pigem vajutagem ülesehituse klahvile: inimesed tulevad kokku ja moodustavad perekonna, sugukonna, kogukonna, kihelkonna, maakonna, kuni igal inimesel on selles ühiskonnas oma koht nii veresideme kui maanurga järgi.

Ometi, miks peaksime tegema seda, mis on tavaline ja niigi olemas; aga kas ikka on olemas, sest mida näeme: perekonnad purunevad, sugulased ei toeta üksteist, maa on külade kaupa maha jäetud.

Vene songis kärsaga meie ühiskonnas nagu metssiga ja pööras segamini kõik, mida vaid suutis märgata, ning siis hoidis oma verd tarretava riigi abil seda segadust, seda ühiselu vägisi koos, nagu prügikast hoiab koos selle, mis muidu laguneks laiali.

Mis vahe on ühiskonnal ja ühiselul; ühiskond koosneb väikestest osadest, mida liidab omavahel musttuhast sidet ja küünarnukk on küünarnuki kõrval, seevastu ühiselu koosneb ühest suurest kämbust, mis on mass, ega salli muid sidemeid peale sideme riigi ja tema orja vahel.

Nüüd on Eesti riigi esimene tegu äratada ellu väike ja panna tugi alla väetile, et kujuneksid välja osad, ühiskonna saared, mis seejärel saavad liituda ja moodustada suuremad, need omakorda veel suuremad saared; peab ärgitama inimesed taas ise oma asju ajama ja paikkonnad oma asju ajama, kuni saared ühinevad üle kogu maa.

Siis tekib sujuval viisil niisugune riik, mis on ühiskonna näoga. Ning praegune riik taandub selle ees, mis on tegelik Eesti riik.

SIIT TULENEB: Esmalt tuleb rajada ühiskonnale tugev siseehitus.

KUUEKÜMNE KOLMAS SÕNA

TAASTAGEM PAIKKONNAD

Vene kangutas üksteisest lahti kõik piirid, mida kohtas, majanduspiiri lahti kultuuripiirist, halduspiiri neist mõlemast, et nad oleksid paigast ära nagu liigesed. Ning aina nihutas, aina hõõrus neid piire edasi-tagasi üle verise haava: üle Eesti.

Sest piir on küll kaitsja, ent suvaline piir lõhestab paikkonnad ja hävitab tava, kuna kõverdab juured. Kui piir on paigast, ei ole selget kodukohta. Kui koht puudub, tekib segadus, kohatut on kergem valitseda.

Oli meie õnn, et samal ajal lõhkusid suvalised piirid ühtviisi kõike muudki, suvalisus, mis pidi hävitama tavalised rahvad, hävitas lõpuks ühiselu-usu riigi.

Vahepeal ei leidunud meil enam ühtki piiri, kus said kokku kultuur, haldus ja majandus, nüüd on üks: riigipiir. Aga kuidas taastuvad kihelkonnad ja maakonnad; igatahes mitte nii, et võtame suure tüki ja raiume ta kunagiste piiride järgi vähemateks kildudeks ja käsime neil kildudel toimida omapead. Sellest tõuseb üksnes uus kurnav segadus, kuni lõpuks variseb kõik kokku, sest puudub seegi habras kest, mis seni püsti hoidis.

Vaid riik peab laotama toimingud ühiskonna õlgadele; tingimata teadlikult ja tükkaaval, et koormad ei ehmataks ega rõhuks.

Siis juhtub nõnda, et inimesed koonduvad ühiste asjade ajamiseks. Paikkondade suurused ja piirid määrab see, kus rahvas armastab käia olengutel, millise maa võtavad enda alla seltsid ja kolded, mis laadi võrsed leiab igaüks endale tavast. Kuni Eesti muutub sujuvalt maakondade ühenduseks, millel on tugev omavalitsus.

Mis jääb riigi osaks; ta tegeleb riigiasjadega ja sekkub kohalikku valitsemisse ainult sel juhul, kui on tegemist ohuga maa käekäigule.

Aga praegu ei ole veel õigeid külasidki, seda alust, millele rajaneb paikkonna vaimuelu ja majandus; ja ei ole talusid külades.

SIIT TULENEB: Paikkondi kujuneb nii palju, kui palju on Eestis varjul kultuuritervikuid.

KUUEKÜMNE NELJAS SÕNA

TAASTAGEM TALUD

Miks küüditas Vene külad tühjaks, miks ei jätnud taludest kivi kivi peale; sest iga talu on väike ühiskond, kus elab üheskoos mitu sugupõlve, vanad ja noored, tava kandub seal järjepidevalt edasi, vanaisade tarkus voolab lastelastesse, taludes on hoiul juur.

Talude taastamine tundub raske: see tähendab võsa raiumist põldudelt, mida on tuhandeid aastaid haritud, aga olnud viimased poolsada aastat söötis; ei leidu küllalt inimesi, kes võtaksid selle töö ette.

See tundub võimatu: see tähendab tohutu rahahunniku matmist maasse ilma märgatava kasuta; sellal kui oleme vaesed ja saame vaevalt kõhu täis süüa.

Ent kui rahvas kaob maalt, siis kaob ta varsti olematusse: me ei hakka ometi Vene tööd lõpule viima. Peame purustama minevikult päritud nõiaringid, muidu jäämegi nõiduse kütkeisse.

Kütquete langedes märkame, et leiduvad nii inimesed kui raha. Kui on raha, tulevad ka inimesed. Kui on inimesed, teevad nad raha. Siis, kui riik annab talu rajamiseks pika laenu, aga iga laps, kes sünnib, kustutab osa laenust.

Kui talud kerkivad üle kogu Eesti, toidavad nad enda ise ja on taimelava rahvale, lapsi sünnib taludes rohkem kui linnas, sest seal on palju ruumi nii majas kui õues, sellal kui kivistõrb tekitab hirme, mis takistavad sigimist. Nõnda saavad alguse suured sugupuud.

SIIT TULENEB: Talude võrk on üks peamisi tugitalasid, sest taludes kätkeb elulaad, mida kannab see osa rahvast, kes hoiab tava.

KUUEKÜMNE VIIES SÕNA

TAASTAGEM VERESIDEMED

Miks pööras Vene suguvõsad segamini; ühed inimesed tappis, teised pillas laiali mööda Siberit, kolmandad sundis pagema laia maailma, neljandad tõstis ühest Eesti otsast teise, nii et inimene oskab nüüd üles lugeda paarkümmend sugulast, sellal kui varem paarsada või rohkem.

Ka sellel oli tagamõte: need sidemed on verejuured, neist kiirgab soojust, jõudu, väge.

Kes ei tea sugulasi, ei saa toetuda, ei kellelegi, ei millelegi. Ei ole võimalik toetuda vennale, ei suguvõsa tavale, laperdab nagu lahtine leht.

Kui sul ei ole toetust, siis oled nagu see, kellel puudub mälu, ja paindud kergemini riigi alla. Miks muidu korjati lapsi lastekodudesse, just nendest õpetas ühiselusu riik välja nuhke ja kõrilõikajaid.

SIIT TULENEB: Tugevad veresidemed taastavad tavalise ühiskonna.

KUUEKÜMNE KUUES SÕNA

VAADAKE ÜMBERRINGI: ESIMENE HELI ON JUBA KÕLANUD!

Esimesele klahvile vajutati juba enne iseseisvust, kohe, kui tekkis aim, et Vene kõigub. Nagu seemed kerkisid üle maa taas seltsid ja neid sidusid üksteise külge lugematud niidid, nii nähtavad kui veel enam nähtamatud.

Enamasti olid nad muinsuskaitse seltsid ja kuulutasid peamiseks muinsuseks eesti keele. Nõnda tõusid keel ja kultuur ootamatul kombel põrmust aujärjele.

Paljudes kohtades, eriti maakolgastes oli hall argipäev tõmmanud unustuselina üle möödaniku; nüüd tuli kõik taas meelde, see oli samasugune äratusliikumine kui sada aastat varem.

Lumepall läks liikuma, seltside võrgustik üha laienes, üha süvenes. Ent peatselt seltsid killunesid, sest inimesi ei sidunud miski peale algse tõuke, minevikku teada saades pöörasid paljud teraviku olevikku ja tulevikku: sukeldusid päevatöösse või asusid koguni tegutsema äris ja poliitikas, mida Vene ei suutnud enam keelata, ning täiustasid sel kombel ühiskonna sisu.

Ühiskonda taastati juba enne, kui saadi riik. Seega mindi vaistlikult õiget teed ja ilmutati, et rahvas on säilitanud tavalise meelega; sest vaistu allikaks on tava.

SIIT TULENEB: Kui siseehitus saab tugevaks, saavad tugevaks nii vaim kui võim. Tee muutub sel kombel laiaks rajaks.

KUUEKÜMNE SEITSMES SÕNA

PARAKU OLEME ESIALGU MAJANDUSES EDUKAMAD KUI KULTUURIS

Äratus tikkis meie maa täis poode, turge, kõrtse, sest inimene tahab esmalt tunnet, et leem loksuks kõhus, alles seejärel muretseb, et ka peas oleks midagi. Selle tunde vastu ei tasu võidelda, see ei ole ohtlik, vaid loomulik pärast näljapäevi ja läheb üle, kui elu muutub tavaliseks.

Oht kätkeb nendes, kes piidlevad nagu harakad Õhtumaa suunas, kus osatakse teha kiiskavalt pakitud asju, ning hüüavad tänavanurkadel ja koguni templites: Eesti riik on liiga vaene, kannatage, kuni saame jõukaks, küll siis peame ka kultuuri üleval!

Nende vaimu on rikkunud ühiselu-usk, mis kuulutas, et majandus on kõik, asi on see vedru, mis paneb muu liikuma, aga kultuur on kõigest majanduse lisand, vaim on roheline salatileht halli prae kõrval. Need hüüdjad on pärit neljandast seisusest, kelle käes oli võim Venes, ja tahavad tõusta kolmandaks, sest selle käes on võim Õhtumaal.

Nad püüavad muuta ennast Õhtumaa näo järgi, arvestades kõik, mis maailmas leida, ümber rahasse. Aga rahvas ei saa neist üle ega ümber, sest sageli on rahakoti rauad just nende käes.

Vale käes võib raha saada ära pillatud; see juhtub siis, kui teadjad ei pääse varjust esile. Ja kui see raha peakski tegema raha, siis toimub see harimata ja ahnetest inimestest jõudu välja pressides ega teeni üldist kasu, vaid kurnab.

SIIT TULENEB: Tee algusosas on takistuseks kolmanda ja neljanda seisuse mõttelaad, et majandus on tähtsam kui kultuur, raha tähtsam kui vaim.

KUUEKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

OMETI, ÕIGE KÄES TOOB RAHA TUHAT KORDA TAGASI

Õige raha teeb uut raha ja veel enamgi; siis, kui teadjad asuvad ühiskonna ladvas ning hoiavad ohje, kuigi kaukamehed seda vahest isegi ei märka. Suurim kasu tõuseb õigesti välja mõõdetud pikkadest kavadest, mis kestavad aastaid või koguni sajandeid nagu mõne kiriku ehitus.

Pikk kava loob palju töövõimalusi ja annab inimesele suure valiku, millisele kohale ta asub. Keegi saab ka kõige vägevama kava juhiks; ja keegi on alati kava väljamõtteleja ja keegi elluviija.

Ning töötaja enneaegne kulumine või tööõnnetus on kavandaja silmis raiskamine, seetõttu püüab ta hoida inimest õnnetuste eest.

Samuti peab kavandaja oma töötajad võimalikult hästi välja õpetama, et kava ei kukuks kokku esimese tormituule all või kurja õlaliigutuse läbi. Aga õpetamine ei lakka enne kava lõppu, sest ükski inimene ei ole igavene, aina kasvab lapsed emade ja isade asemele, suure kava heaks tegutsevad terved koolide võrgud ja koguni ülikoolid.

Vaimne kasu, mis tõuseb koolitusest rahvale, on veel palju suurem kui raha, mille saab kavandaja; sest ka kirikud kistakse vaenlaste poolt maha või murenevad kord, ent rahvas kestab edasi.

Nõnda loob iga elujõuline kava oma tegevusvallas väikese ühiskonna. Üheskoos moodustavad nad ühiskonna üldise ehituse, see on terve rahva suur kava pikkadeks aegadeks.

SIIT TULENEB: Kui rahva ladva moodustavad teadjad, on raha kammitsetud ja teenib ühiskonna üldist kasu.

KUUEKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

VEENE ALL TÄRKAS HÕRE JA VAEVATUD LATVI

Rahva ladvas võivad olla igasugused: heal juhul targad ja teadjad, kes on tugi, aga kui aeg on segane või ühiskond korratu, kerkivad sinna seiklejad, kellel on suus magus jutt, mis uinutab rahva ja peletab targad.

Ent kui riik on kõik, inimene mitte midagi, kogunevad rahva ladvaks koguni mõrtsukad, kes õõnestavad puud enda all ja saevad oma oksa; mis meie juures ei olnud siiski võimalik, sest meil ei olnud riiki.

Meie ladvaks said niisugused, kes tahtsid olla korruga teadjad ja teha Venele head nägu. Sest vallutaja, kaval vallutaja andis võimaluse valida, kas järgid omakasu või oled kasutu, kuivõrd rahva kasu ei olnud võimalik: moosinägu sai vastutasuks õiguse oma tööst ära elada, ent sajataja pandi vangi.

Kuid iga Vene riigi soosiv puudutus oli katkumuhk ihul. Sest see, kes tegi head nägu, valis asja ja mitte vaimu kasuks ega mõista seetõttu teha vahet heal ja halval, olulisel ja ebaolulisel, sest ta pilk ei ole selge. Nõnda ei ole ta tugi, vaid teda ennast tuleb toetada.

Aga leidub veel kõlvatumaid! Paljud ronisid latva, silmis ühiselu-usu udu. Ning peatselt ilmus teinegi põlvkond usukoeri, nende lapsed, kes küll kummardasid uusi põhimõtteid vaid selleks, et pääseda hõlpsal viisil troonima teadjate koha peal.

Vene langedes ei pagenud nad tagasi põhja, kust pärit, vaid hülgasid usu nagu kulunud nartsu ja jätkasid endisel kombel, üksnes uued sõnad suus. Justkui oleksid nad loomu poolest määratud kõrguma teistel, tavalistel inimestel üle pea; koguni enesekindlad, sest ei näinud kedagi, kes kõigutaks latva.

SIIT TULENEB: Vene all tärganud latv ei seisnud koos teadjaist ja selles oli mürk.

SEITSMEKÜMMNES SÕNA

SIISKI ON RAHVA LATV HAKANUD TAAS KASVAMA

Kõige enesekindlamad on ikka rumalad, nii ka Vene all kujunenud latv: arvavad, et kõigutajad võrsuvad samast juurest, kust kunagi nemad, ja on rõõmsad, et seda ei ole juhtunud, ja on rahul, et keegi ei võistle nendega.

Nii nad ei märkagi, et ei kõrgu üle teiste, vaid on risuks jalus nagu sügistormis maha langenud raagus oksad. Ei märka, et kui nad õpetavad kasvõi väga õigeid asju, siis rahvas ei kuula.

Kuidas on võimalik, et me siiski sammume mööda teed, kui rahvas ei kuula; seega peavad meil olema teadjad ja nende hääl, mida kuuldes võib rahvas olla muretu, sest siis ei ole ruttamist ega venimist ega ka pöördumist valele käänakule.

Latv kerkib tõesti, ent hoopis mujalt, hoopis teisest juurest. Sest Vene all leidsid ka niisugused, kes ei teinud nägusid, vaid tõmbusid eemale ja loitsisid vaimuväljadel. Nad olid peaaegu samasugused pagulased nagu need, kes läksid Õhtumaale, kuid nende loits jõudis pärrale; just nemad said varjatud ladvaks, mis kandis Eesti riigi vaimu läbi sumbumuse.

Nad ootasid kannatlikult õiget aega ja nende väe kaudu toimubki praeguse edenemise tõuge.

Ning vägi saab peagi nähtavaks, niipea, kui küpsevad uued vaimuvaldade valitsejad, kes ei ole pärit võõramaa uskude mürgist ja kannavad edasi eelkäijate järge.

Aga kuidas toimida risuga, kas raiuda puruks ja põletada, mis on kergeim viis mässajate ja kurnajate väjapõdemiseks rahva ihust, nende väljaheitteks, ja

kasutusel ajastaega; siiski on nii, et kui tava on vägev, läheb rahva astjas taas õigetpidi ja põhjakiht sadeneb iseenesest põhja.

SIIT TULENEB: Teadjad on sellepärast teadjad, et teavad, mis on hea, mis halb, ning mõõdavad kõike tava abil; nende väest sünnib tavaline kord ja ühiskonnas kujuneb mägi vaimu alusel.

SEITSMEKÜMNE ESIMENE SÕNA

ESIALGU ARUTAME ÜHA VÄIKESE RAHVA TEE ÜLE

Aga kas on sel arutelul üldse mõtet: ega maailm sellest veel kao, kui kaob üks rahvas, isegi mitte siis, kui ka tuhat rahvast! Rahvad peavadki kaduma; ning inimesele, kes sünnib väikese ja vaevatud rahva sekka, on ainult õnn, kui tema rahvas sulab suuremasse.

Sest siis ei pea ta oma samme enam mõõtma rahva kasuga, vaid saab vabaks üleliigsest taagast ja on ainult tema ise.

Säärane sosin imbub meie kõrva lääne poolt, säärane sosin imbub meie kõrva ida poolt, salalik sosin: kõige tähtsam on maakeral inimene, alles seejärel tuleb muu; rahvas on muu hulgas.

Vaadake, kes nii räägivad: Vene, Saksa, Ameerika, suured rahvad, kellel ei ole kadumise tunnet.

Kui ei ole kadumise tunnet, on inimene tähtsam kui rahvas; sest rahvas on nagunii hoitud. Suure rahva vägevuse määrab kõigi inimeste vägevuse summa.

Kuni ühel päeval rahvas pehkib oma muretuses ja kahaneb märkamatuks väikeseks, sest inimene inimese kannul kaob maailma avarustele, kuna vere hääl ei hoia küllalt kinni.

Hea on, kui ta on selleks ajaks hargnenud uuteks elujõulisteks rahvasteks nagu roomlased, kuid paljud rahvad kaovad jäädavalt ja neid ei mäleta enam keegi, vanad ürikud on täis tundmatute rahvaste nimesid. Need olid vägevad rahvad, kes elasid kirjutaja päevil, ent tänapäeval vaidlevad ajaloolased selle üle, kes peitus millise nime taga; nad on pudenenud, nagu kivid pudenevad liivaks.

Seetõttu ei tarvitse me mingil juhul avada oma kõrva manale, mis kuulutab meid tähtsusetuks. Sest end tähtsusetuna tundes ei märka me uhkeid jooni oma palgeil ega usu nende väge. Kui me ei usu väge, siis olemegi tähtsusetud ja me pea

kohale tõuseb kirves, sest kas ei ole vähe võimsaid naabreid, kes meid meeeldi alla kugistaksid; sellepärast nad räägivadki.

Aga ringi vaadates märkame, et maailmas on märksa rohkem väikeseid kui suuri rahvaid ja nii nagu suur saab väikeseks, saab väike suureks. Ning leidub ka suure mõjuga väikerahvaid; nagu juudid, kes kestavad kaua.

Nõnda ei pea me sugugi kõike ise välja mõtlema, vaid võime leida head eeskujud, kuni saabub aeg, millal oleme vägevamad kui need, kes püüavad rääkida meid väetiks, sest nemad on kõigest hulk inimesi, aga meie rahvas.

SIIT TULENEB: Suure rahva tee on tema liikmete teede summa. Seevastu Eesti tee on teistsugune: me saavutame edu siis, kui seame rahva üksikisikust tähtsamaks.

KUUES JAGU: TÄISTULEVIK

SEITSMEKÜMNE TEINE SÕNA

LAS SAAVAD LÄHITULEVIKU EESKUJUKS JUUDID

Vaadake juute: neid on lakkamatult tapetud ja jälitatud, nad on pillatud laiali üle maailma, ning ometi on nad kõikjal tõusnud võimu lähedusse, just juute kutsuvad valitsejad nõuandjaks ja seal, kust nad minema aetakse, jääb vaim vaesemaks; neid on aetud vardasse ja ahju, aga nad ei ole kadunud ajaloo näitelavalt.

Õigupoolest on nad ise teinud ajaloo näitelavaks ja mängivad sellel palju suuremat rolli, kui võiks arvata nende väikese arvu järgi. Ristiusk paneb musttuhandeid inimesi päevast päeva põlvitama juut Jeesuse ees ja lugema piiblist juutide ajalugu, kogu ristiuskne maailm mõtleb iga päev juutidele ja täidab nende kombeid.

Juudid on nii rikkad kui haritud. Kuidas on see võimalik tagakiusatud rahva puhul, kuidas on nad säilitanud selge pilgu kõige keskel, mis ähmastab teisi Õhtumaal; juudid on raha peal väljas, ent mitte iial ainult raha peal, raha on põhk nende jumala ees! Raha on üksnes vahend muude asjade saavutamiseks.

Kirjaoskaja rahvas hallidest aegadest, kannavad juudid piinliku täpsusega hoolt, et nende lapsed saaksid hea hariduse. Ning perekonnad pühendavad lapsed varasest noorusest peale juudi usku, kommetesse, salateadustesse, mis moodustab nende tava sisu ja see teebki nad juutideks, isegi kui nad on unustanud keele; olgugi usk taga kiusatud, olgugi mujal teine usk.

Ja kui juut kaotab varanduse, peavad teised juudid tõstma ta uuesti jalgele, kui juut palub teise juudi abi, peab see aitama, kui üks inimene lükatakse kuristikku ja hukkub, jätkab tema tööd järgmine.

Sedavõrd petlik on juutide suur üksiklus, lähemal vaatlusel avaneb nende tavas hoopis üksmeel ja küünarnukitunne: kuigi iga juut peab seisma omil jalul, sest kuhugi ei kutsuta teda juudina, vaid tal tuleb ronida kasvõi läbi nõelasilma, sillutavad talle tee tuhanded teised juudid.

Juutide tugevus on selles, et neil seisab alati esiplaanil rahvas, igaüht vaadatakse selle mõõdupuu järgi, oma rahva vastu eksinud lammas heidetakse ilma armuta karjast.

Küll armuta, ent samas targalt ja kavalalt: mitte miski, isegi väljaheitmine ei ole täielik, juut ei sule iial silmi ja kui ka suleb, siis piilub niipea, kui keegi teda ei näe. See ei ole uudishimu, see on eluvõitlus, juudid on tulnud läbi aja vaid seetõttu, et pööravad enda kasuks nii palju kui annab.

Juut ei saa olla hetkekski üksi, lahus sugukonnast, ilma oma rahva järelevaatuseeta. Aga kui tema rahvast ei ole ta lähedal, siis on jumal ikka igal pool koos temaga.

SIIT TULENEB: Peamise jõuga tuleb tegutseda vaimuvaldades, sest suurimad lihked toimuvad seal; muu tegevus on petlik võõp.

SEITSMEKÜMNE KOLMAS SÕNA

JUUDID ON VÄIKE VÕIMAS RAHVAS

Kuni oleme väike rahvas, on nad väga väärtuslik eeskuju. Eelkõige selles, et vägi sünnib tugevalt aluspõhjalt.

Kuidas tekib tugev aluspõhi; sellest, et kommetes valitseb kord. Korralik lööb läbi ja võidab ka võõra, aga segane lahustub ja temast ei kuule enam.

Mis on kommete puudumine; vale usk ja uskmatus: see rahvas, kelle hulgast ühed kummardavad üht ja teised teist jumalat, olgugi jumalaks mõni kiiskav ese, on arenemata ja tema jumalad, mis pimestavad rumalaid inimesi, on ebajumalad. Milleks kummardada jumala kujusid, kui ükski neist ei ole enam kui osa jumalast, aga jumal ise asub igal pool.

Juudid roogivad vale usu endi keskelt alati varem või hiljem välja, sest see lõhub vaimuvaldu ja sadestub tavale nagu hallitusrõngas; see hallitus teeb nõrgaks. Kes usub valesti, ei ole juut, sellepärast löödi risti ka Jeesus.

Juutide jumal on range isa; jumal on tava keskpunkt ja nende võimu mäetipp. Ja nõnda ei saa ükski juut haarata iial täielikult enda kätte valitsust juutide üle, sest ta ei ole ilmeksimatu ja kõikvõimas, alati on jumal temast üle ja tuleb kuuletuda jumalale, mitte inimesele, kui need on vastuolus.

Aga juut on kannatlik ka sellepärast, et peab end kuuluvaks äravalitud rahva hulka ja usub, et salatarkusi ei pühenda jumal kellelegi peale juudi suletud ringi, ta tunneb aina jumala armastust, ükskõik mis temaga juhtub; kui ta ei ole ise eksinud oma rahva vastu.

SIIT TULENEB: Inimene on jumalik, kui ta selle ära tunneb. Rahvaski on jumalik, kui ta nii tunneb, ja jumalik rahvas suudab kõike.

SEITSMEKÜMNE NELJAS SÕNA

KA MEIL ON TUGEVI ALUSPÕHI

Kommete osas järgigem oma esivanemaid, sest nad on meie juur ja tegid oma parima äratundmise järgi.

Ei olnud nende süü, et ühel päeval neelas pimedus Eesti riigi alla. Riik neelati ja kõik katkes. Kuni tõusis taas tuhande nagu muinasjutt. Meie pärisime nende vaimu ja tööjärje ning peame nüüd minema edasi, kui meile juba on loodud see võimalus.

Kes tollal ikka imetles, et igas kihelkonnas on kool, kirik, rahvamaja, raamatukogu, käsitöökodad; hoopis rohkem püüdsid pilku need, kes paistsid välja ja pälvisid aurahasid. Ometi see töö, mida riik tegi väljapaistvate saavutuste heaks, murdus hilisemate aegade keerises, ent vaikne äratustöö, mis sidus rahva oma tava külge, jäi alles.

Ning nagu selgus, aitas just see säilida eestlusel ja tulla läbi tormi, aitas veel poolsada aastat hiljem, kui tekkis võimalus taastada riiki, ära tunda õiged teadjad ja valeprohvetid.

Nõnda lausuvad meile esivanemad: korralikud kombesid saavad alguse haridusest ja kultuurist. Ülim väärtus on koguda tarkust ja tõusta vaimsel arenguredelil, mitte

ainult mõnel üksikul väljavalitul, vaid kogu rahval; sest vaimuta kukuks kokku ka võim.

Nõnda lausuvad esivanemad: pangem väe, mis Eestis praegu mühinal vallandub, teenima vaimuelu, et taastada hävinud vaimuvallad ja nähtamatud sidemed nende vahel ning luua ka uued vallad, kuni taastub tavaline ühiskond; sest kui leidub tavatu maakoht, on see sügav haav rahva lihas.

See töö on niisama peen kui vääriskivi lihvimine ega laabu iseenesest, õnneks leiduvad tööriistad: riik ja tema seadused.

SIIT TULENEB: Meie tava on alles siis tugev, kui taas katab Eestit hariduse ja kultuuri kollete võrk. See on eestluse kava, terve rahva kava pikkadeks aegadeks.

SEITSMEKÜMNE VIIES SÕNA

ÜKS MUUTUSTE PEAMISI VÕTMEID ON SEADUSED

Nad on kasvanud välja tavaõigusest, mis määras, millal inimene võis teise inimese käest nõuda lüna, kui see midagi tegi või jättis tegemata, ning kallavad selgust sinna, kus ilmnevad vastuolud. Sinna, kus tava ei ole kõike küllalt selgelt ära seletanud.

Kuid nad mitte ainult ei seleta elu, vaid ka muudavad loomulikku kulgu, aidates ühed vaimuvallad teistest ette; muutes selle kaudu kogu tava.

Seadused on riigi võti. Nende abil määrab riik kindlaks ühiskonna jõuväljad, turgutades üles need vaimuvallad, mille suhted riigiga on täpselt kindlaks määratud; sest seal, kus suhted on selged, kaob ebamäärasus ja algab areng.

Seetõttu peavad seadused olema lihtsad ja ühetähenduslikud ning neid ei tohi olla ülearu. Ning tuleb enne hoolega järele kaaluda ja alles seejärel panna kirja sihid, milleni loodetakse jõuda, ja vaimuvallad, mis vajavad tuge. Sest seadused on kirjatähed, mis kätkevad endas palju väge.

Aja jooksul sihid muutuvad, siis koostatakse uus loend vaimuvaldadest; seadused tehakse ümber.

Aga ümbertegemine on veel tõsisem töö kui tegemine; inimesed peaksid kohendama oma kirjatähti võimalikult harva. Sest jumalik seadus on kõige üle ja see ei muutu: niisiis ei ole algselt ette nähtud ei sõnu ega muutlikkust, mis sugeneb sõnade, veel enam sõnade tegijate ekslikkusest, ning inimesed ei tohi olla heitlikud, kui pööravad silmad jumaliku seaduse poole.

Tark mõõdab esmalt üheksa korda ja ehitab siis ühe korraliku maja, mille katus on kindel ja vundament tugev ja mida ei taba vapustused, kui tuleb midagi ümber korraldada.

Põhiseadus on see vägi, mis hoiab tema maja koos. Üksikseadused on need kõbelised käsud, mis hoiavad maja korras. Raamseadused on raamid tipu ja jalami vahel, mis lahutavad ja ühendavad, tegelikult nemad teevadki maja võimalikuks.

Nii on üldiselt; Eestis valitseb segadus, sest esimese Eesti riigi vaimu kandva põhiseaduse kõrval käibivad ühiselu-usu seadused, mis õigupoolest ei olegi õigus, vaid usklite relv uskmatute vastu, täis ebaõiglust ja hävitamiskirge. Võiks nad mõistagi päevapealt tühistada, ent see käeviibe süvendaks veel segadust, sest uute üksikseaduste tegemine kestab kokku kümneid aastaid; ka esivanemad ei tühistanud päevapealt Vene seadusi.

Milleks hüpata, kui saab astuda sujuvalt, milleks tungida otse, kui saab minna ringiga: hakatuseks töötagem välja korralikud raamseadused. Need paigutavad valdkonnad õigesse raami ja tühistavad omaenese väest vale meelt kandvad seadused, nende ümber kogunevad tavalised seadused nagu sülem mesilasi.

SIIT TULENEB: Riigi seadused toimivad parimal viisil siis, kui neist kujuneb korrapärane mägi: tipuks põhiseadus, nõlvadeks vaimuvaldade raamseadused ning jalamiks iga valdkonna üksikseadused.

SEITSMEKÜMNE KUUES SÕNA

TEINE VÕTI ON PAINDLIK MAKSUKORRALDUS

Riigil on kaks lukku: kord ja raha. Kord loob selguse ja rahuliku meele, raha kujundab tugeva ühiskonna.

Raha on samasugune omand kui muu, mis on inimese oma, ning omand on püha ja puutumatu. Seetõttu peavad maksud olema niisugused, mis ei trügi rahakoti sisemusse, sellal kui tulumaks on röövimine ja ajendab pealegi kõrvale hiilima; õiglased maksud laekuvad tarbimisest.

Siis on rikkal inimesel valik. Ta võib osta kokku peibutusi ning loovutada igalt ostult maksuraha, mis läheb ühiskonna ehituse täiustamiseks ja emadele, lastele, vigasaanutele ja teistele mõistlike hulgast, kes ei suuda küllalt teenida ja peaksid end muidu müüma orjaks. Kuid ta võib ka täiustada ise ühiskonna ehitust, rajades

ettevõtte ja käivitades vägeva kava, millest tõuseb kasu paljudele; seda raha ei tohi korjata maksuks, muidu variseks kava kokku.

Maksu kogumine on tülikas töö, maksud peavad olema niisama selged ja lihtsad kui seadused. Muidu sigineb korralagedus, mis suurendab ebavõrdsust, sest suure kala püüab ahne ja jõhker, või üleüldine vaesus, kui rahvas on korralik.

Parimal juhul on kihelkondadel endil vabad käed, kui palju maksuraha koguda. Kihelkonna elanikud oskavad iga rahatüki kulutamise kohta aru nõuda. Pealegi tunnevad kõik kõiki ja teavad, kellele on abi vaja, aga kes niisama teeskleb. Et inimene ei elaks teise turjal, otsib kihelkond igaühele rakendust, kuni kõigil leidub koht elus.

Sest kui kihelkond toimib valesti, lähevad inimesed mujale; lõpuks hakkab iga paik kandma hoolt, et just tema pinnal oleks kõige parem elada. Nõnda sünnib kõige parem riik.

Kihelkonnad lepivad kokku, millised toimetused nad annavad maakonna teha ja kui palju nad annavad raha nende tegemiste jaoks. Ning maakonnad lepivad omakorda kokku, kui palju toimetusi ja raha nad annavad riigile.

Nõnda pälvib riik täpselt just selle raha, mis on vajalik tema olemasoluks, ega korja inimeselt raha, saates selle pärast tagasi samasse kohta teisele või koguni samale inimesele; muidu läheb raha teekond pikaks ja siginevad eksitused, ametnike hulk kasvab üle pea ja viimaks pudeneb raha üldse sõrmede vahelt.

Siis on riik paikkondade teenistuses ega ole karta, et ta hakkaks korraldama verepulmi oma rahva kallal.

SIIT TULENEB: Tugevas ühiskonnas valitseb kesktee: inimene pälvib töö eest nii palju raha, kui ta väärrib, kuid ei saa raha abil teist orjastada. Kesktee tagavad maksud, mis laekuvad tarbimisest.

SEITSMEKÜMMNE SEITSMES SÕNA

MILLINE ON EESTILE SOBIV RIIGIKORD?

Riigivõimu on tarvis täpselt nii palju, kui palju tuleb vahendada suhteid inimese ja inimese, inimese ja ühiskonna, ühiskonna ja ühiskonna vahel. Kui riik võtab endale rohkem võimu, lõhub ta ühiskonda ja inimest ning takistab kulgemist.

Aga miks on üldse vajalik riigivõim; selleks, et hoida tavalist elu sellel maal, mis asub riigipiiri sees. Tava on hoitud siis, kui on piir ja omaette olemine, sest riigi

piir on loomulik sõel, mis aitab rahval tuulata välismõjusid ja teha nende vahel vahet.

Meie esimene riik oli vabariik. Esmalt oli ta maarahva riigita tava jätk, puudus isegi riigipea, samas toimusid rahva võimule kohased valimised. See ei olnud õige tee, sest tiputa riigis ei saanud rahvas teha rahu oma tavalisi tegemisi ning riik ise kõikus nagu kiik hoo peal: valitsuste iga oli vaevalt mõni kuu, ühed riigimehed ei jõudnud veel midagi korda saata, kui juba vahetati järgmiste vastu.

Hiljem valiti riigivanem ja mindi rahva võimust kaugemale, nii et võimul püsisid ühed ja samad mehed. Ent ka see ei olnud õige tee, sest minejad ei olnud teadjad, vaid asjamehed lihtrahva hulgast, kes kivistasid tipu.

Kivistunud tipp on veel hullem kui lame mägi, sest rahval kaob igasugune võimalus sekkuda riigi asjadesse, mis lähevad halvasti. Kuni kõik lõppes sellega, et andsime Venele alla ilma ühegi püssipauguta.

Need ei olnud head riigikorrad, teine neist oli päris halb, sest rumal on targa rollis ohtlik. Halbu riigikordi on lõputu hulk, nad jagunevad kaheks: ühed liialdavad ühiskonna, teised riigi osa.

Häid riigikordi on samuti kaks, teine neist on päris hea. Üks riigikord võtab aluseks ühiskonna, teine riigi.

Esimene riik on selline: rahvas valib endi hulgast igas kihelkonnas vanemad, kes tulevad kokku ja valivad maakondade vanemad, kes tulevad omakorda kokku ja valivad riigile kuninga, kes seejärel värbab väarikad inimesed alamatesse ametitesse.

Niisugune oli Eesti võimutipp enne Õhtumaa ristisõda meie vastu; peamehed ei olnud siiski alalised, vaid valiti ainult sõjakäikude ajaks.

Teine riik on selline: teadjad tulevad üle Eesti kokku, määravad endi hulgast kuninga ja ise jäävad alamatesse ametitesse, esimese seisuse hulka.

Niisugune oli võimutipp paljudes kohtades üle maailma, kui seal õitses vaimuelu.

Teine riik on parem, teadjate otsus on parem kui rahva otsus. Küll aga eelneb esimene riik paratamatult teisele riigile. Esmalt on tarvis luua tihe ühiskond, mille alamad lülid ei oleks vägisi allutatud kõrgematele, vaid ühinevad vabal tahtel mäeks.

Sest vaid siis, kui ühiskonna kord on küpsenud ja võim allutatud vaimule, saab selgitada välja need teadajate hulgast, kes on vägevad riigiasjades.

SIIT TULENEB: Parim riigikord on kuningriik, sest selle tipp on püsiv; ning ühiskond on siis mägi.

SEITSMEKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

MÕLEMAD HEAD RIIGID ON KUNINGRIIGID

Ükskõik, mis nimi kuningale ka antakse; kahel kuningal on siiski määratu vahe: esimene kuningas leitakse juhuslike ennete ja välise võõba järgi, teine kuningas on rahva tarkuse tipp.

Kui esimene kuningas osutub valeks, valitakse uute ennete põhjal järgmine. Kui teine kuningas osutub valeks, on rahvas oma teadajate läbi endale valetanud, aga kes vannub valet, kaotab väe ega tea.

Tõeline kord saabub siis, kui ühiskond kasvab nii küpseks, et rahva enda hulgast sirgub tõeline kuningas ja teadjad tunnevad ta ära; ning siis algab esimene seisus. Kord on riigis, kus valitseb vaim, kord on riigis, kus mägi, mille tipuna joonistub välja kuningas, on loodud teadajate poolt ja vaimu alusel. Kui valitseb vaim, õnnistab vaimu vägi ka võimu.

Aga kas on selline riik, kus kuningal on suur voli, üldse küps riik, kas ei lähe siis riik ja kuningas kurjaks, kas ei muutu riik ja kuningas kõikvõimsaks nagu jumal; see on umbusk, mille juureks on kokkupuude Vene riigiga.

Ometi, kui ei aeta segi jumalat ja riiki ning riigi sisse ei puhuta nõiasõnadega elu, ei muutu riik inimese teenrist tema valitsejaks, on ju jumal kõige üle, aga riik kõigest osa asisest maailmast.

Isegi kuningas ei ole jumalik, vaid asise maailma surelik mäetipp, äärmisel juhul taevaaluse valitseja, sellal kui jumal on nii tema, valitsetav taevaalune kui ka taevas.

SIIT TULENEB: Õiges kuningriigis tegeldakse avalike asjadega, see on küps ja vaba riik, sellal kui vabariik, kus puudub kuningas, sisaldab meeletust ega ole vaba.

SEITSMEKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

RAHVAS SAAB KÜPSEKS SIIS, KUI ALUSTADA LASTE HARIMISEST

Laps on see, kes kasvab inimeseks, ja kui lapsed kasvavad targemaks kui nende vanemad, siis saab targemaks rahvas, seetõttu tuleb sugupõlv haaval järjest õpetada lapsi, nii tavalisi asju kui kõike seda, mis leidub mujal maailmas, kuni rahvas saab küpseks.

Suurim õnnetus, mis võib juhtuda, on teha tarkus narruseks nagu Õhtumaal, kus elu on muudetud sedavõrd lihtsaks, et inimesele õpetatakse selgeks vaid need asjad, mida tal on tarvis töö juures. Oma tööülilis on ta peaaegu eksimatu, ent tal ei tule pähe küsida asjade kohta, mis temasse ei puutu, tal ei olegi enam pead vaja. Õhtumaa vabakoolides ütleb õpetaja: kui laps ei taha kirjutada, siis ärgu kirjutagu, kui tahab rehkendamise asemel joonistada, siis las joonistab, laps peab olema loomulik!

Aga kasvatus ja õpetamine ei ole iial loomulik, vaid paratamatu vägivald lapse kallal, et istutada metsik loomus tavalisse keskkonda: vägivald looma kallal, et muuta ta inimeseks.

Talitagem, nagu soovitas muistne kreeklane Platon: anda esmalt kõigile lastele võrdne algharidus, siis sõeluda ja suunata rumalad tegelema maiste asjadega, aga neile, kes paistavad silma eeldustega, anda haridust edasi, siis taas sõeluda, kuni jäävad tõeliselt andekad ja usinad õpilased, kellest kasvavad riigivalitsejad.

Lisagem Hiina põhimõtte korraldada riigiametisse pääsemiseks väga ranged eksamid, mida andekad ja usinad püüavad sooritada mõnikord eluaeg; ning vaid parimad pälvivad õiguse teisi küsitleda.

Nõnda kujuneb ühiskonnas loomulik kord.

Aga mida teha, kuni rahvas saab küpseks; seniks liigitame ametid tegevuslaadi järgi ja tagame töö laadile vastava tasu, sest siis ei peta ametnik riiki, vaid on tugi. Riigile raha koguvad ametid nagu maksuamet ja toll, mis on suunatud ainelisele kasule, saavad tasu selle järgi, kui palju nad toovad sisse raha, riiki kaitsvad ametid nagu korralvalve ja sõjavägi, mis on suunatud jõule, saavad tasu selle järgi, kui hästi nad tagavad rahu.

Mägi tarkuse alusel on parem kui ükskõik milline, ka sinivereliste valitsus, sest sinine veri käib vanaks saades maha, ent tarkus läheb vanaks saades kangemaks. See mägi ei seisa koos seisustest, vaid vaimsetest tasemetest; aga kuningas hoiab mäe alles ja korras.

SIIT TULENEB: Kui iga inimene saab selle hariduse ja koha, mida ta väärrib, on riigil vähe ametnikke ja need on teadjad. Ning tagatakse järjepidevus.

KAHEKSAKÜMNES SÕNA

TAVAGA PUUTUB LAPS KOKKU PEREKONNAS

Õpetus lihvib inimese ja rajab talle koha vaimses maailmas, aga ükski õpetus ei suuda anda lihvi seal, kus juba midagi ees ei ole, sest ei saa luua ehet sellest, mis ei ole kalliskivi.

Mis uuristab inimesse asupaiga õpetuse jaoks; perekond, mis on inimese koht asises maailmas.

Perekond on väike mägi, aga mida suurem on perekond, seda suurem on mägi, ta on väike ühiskond.

Ning tõuseb sama küsimus mis ühiskonna puhul üldse: kas ta on mägi jõu või vaimu alusel. Kui vanavanemate sõna on au sees, siis on perekond vaimu alusel. Kui vanavanemad on tõrjutud kõrvale, siis jõu alusel.

Laste olukorral ei ole kummalgi juhul pealtnäha vahet, sest nemad on nii vaimu kui jõu poolest väetid ja seega nagunii selle mäe jalam. Kuid nad kasvavad. Ning nad sirguvad just selles suunas, milline on eeskuju, kas vaimu või asja poole.

Seetõttu on hea, kui lapsed austavad vanemaid ja need omakorda oma vanemaid; siis ei astu üks sugupõlv teise vastu sõtta ega kurna ennast ja seeläbi rahvast, vaid valitseb üksmeel.

Aga austus vanemate vastu ei või muutuda kummardamiseks, sest muidu jäävad lapsed hooleta, ometi on just nemad rahva tulevik. Nõnda on vanavanemate kohus hoida tava ja isa kohus anda perekonnale toit ja peavari, aga ema kohus sünnitada palju lapsi, et mäejalg oleks avar ja tugev.

Laste kasvatamine, naise töö, peab olema samaväärne kõigi teiste töödega; siis ei torma naine ameti virvatulede järele, vaid kaitseb kodukollet nagu naiste komme iidsetest aegadest. Ühe lapse kasvatamise puhul tuleb maksta veidi tasu, kahe lapse kasvatamise puhul rohkem, kolme lapse kasvatamise puhul keskmist palka, mis on riigis, sest kolm last on keskmine, nelja lapse puhul veel rohkem ja nii edasi, kuni on lapsi.

Aga kui laps läheb raisku, pätiks, vargaks, paadialuseks; siis arvatakse kuri, mida ta teeb, tasust maha, sest sel juhul ei ole perekond sidunud inimest tava külge,

vaid olnud hooletu või lausa õhutanud tava lõhkuma. Aga kui naine tapab oma lapse või loote, tuleb teda karistada nagu iga mõrtsukat.

Kust tuleb raha, mida maksta; mida rohkem on lapsi, seda rohkem on varsti töökäsi. Mida rohkem on töökäsi, seda rohkem saab riik tulu.

Kuid see ei ole peamine! Peamine on see, et kuigi rahvad ei saa suureks sünnitades, kujunevad nad ometi just sünnitades, mida rohkem on rahvast, seda kindlam on tava alus ja seda rohkem võimalusi kanda tava maailma laiali; vili ja liha süüakse ning peagi kõhutäis ununeb, ent lapsed kannavad edasi rahva järjepidevust ja kasvatavad tava suureks.

SIIT TULENEB: Meie peamine sihtkava ei ole masinad, vaid lapsed: kui lapsed on targad ja rahvast palju, saab tava suureks.

KAHEKSAKÜMNE ESIMENE SÕNA

USK ON VAIMUVALD, MIS MÕTESTAB TAVA

Temasse on pigistatud tava vägi nagu rusikasse; usk on käsk.

Usk on isegi kindlam vaimuvaldade hoidja kui seadus, sest ei eksi. Usk ei eksi, sest seisab koos tava veepeeglist välja nähtud põhimõtetest, ning need põhimõtted on uhutud teadjate hinge puudutuse läbi tervikuks.

Teadjad on usu kandjad, aga kui küsida neilt, mis on nende usk, vastab vaikus; ometi on nende tegu usu järgi.

On kaht tüüpi usku ja inimest. Üks arvab, et vaim sisaldub igas nähtuses, mõnes leplik, mis aitab toimingutes, teises kuri, mida tuleb lepitada; kõik paigad on võrdsed, kõigis neist jumal. Teine arvab, et vaim on jumal või üldine põhimõte, mis on meist üle ja lepib meiega siis, kui oleme talle meelepärased.

Esimene inimene ammutab oma väe üksmeelest looduse vägedega, mis on kõikjal erineva näoga, teine inimene ammutab väe üksmeelest jumalaga, millel ei ole nägu. Esimene saab vaadata väega näost näkku ja võib olla muretu, kui on leppinud, sellal kui teine on murelik, sest peab igal sammul lootma, et tema südamesse näeb see, keda ta ise ei näe.

Kumb usk annab inimesele rohkem väge; kes on muretu ja oma südames õnnelik, see on vägevam, seega esimene inimene. Ent kui teine avab täiesti oma südame, siis on ta sama vägev kui jumal, jumala vaim on tema peal.

Aga kummast usust saab rohkem väge rahvas; esimene on lameda ühiskonna usk, sest kui usus puudub jumal kui tipp, mida kummardada, ja kõike peetakse ühtlaseks, ei ole ka ühiskonnas teravat tippu, teine on mäekujulise ühiskonna usk. Seega on teine vägevam ja sobib riigile.

Esimene usk on meil olnud: maausk. Aga teine, ilmausk; üks säärane käis meist tormihoona üle. Kuid selles oli ülearu sõnu ja võltsi riitust ning liiga vähe üksindust, mille ees ei valetata.

See oli teiste usk, Õhtumaa riikide ristiusk, mis sadenes pealegi vaimselt aina allapoole, kui juudid ta hülgasid: minetas järkjärgult salateadmised, kaotas ainujumala, langes kolme jumala kummardamiseks.

Kui tahame olla vägev rahvas, peab mäekujulise ühiskonna usk sündima meie enda tavast, nii nagu juutide usk on pärit nende endi, mitte naabrite tavast.

Las olla jumal säärane, et viibib kõikjal, sest siis oleme tugevad, ja mähib meid endasse, sest siis oleme õnnelikud. Ja las olla ta ühtaegu säärane, et tal puuduvad iseäralikud küljed, sest siis oleme tugevad, ja teda ei pea kummardama üheskoos, sest siis oleme õnnelikud.

Las olla meie usu jumalaks maa ja ilm üheskoos; päikest!

SIIT TULENEB: Rahva tegelik põhiseadus kätkeb usus.

KAHEKSAKÜMNE TEINE SÕNA

MEIE USUS ON JOON, ET SAAME TAAS SUUREKS

Me ei saa minna juutide jälgedes lõpuni, vaid ainult paarsada aastat. Sest juudid on kõrgid ega hooli, et teised tõuseksid nendega samaväärseks, nende usk on pigistatud väga väikesesse ja suletud rusikasse: juudid on küll vägev, aga väike rahvas.

Suletus muudab nende saatuse kannatuste rajaks. Just juudid on need, kes pasundavad igast juuksekarva kõverdamisest peas ja nõuavad, et kõik rahvad vabandaksid nende ees. Kuid kas virin on midagi väärt selle kõrval, et olla ise suur!

Ent ka vastupidine usk ei saa teha suureks. Kui usk oleks vähimagi salapära ja avatud igaühele nagu ühiselu puhul, kus jumalaks on mõte, oleks ta mäest allaveerev lumepall: algul rullub kiiresti laiali, haarates endasse ka hulgaliselt maid, ent esimeste päikesekiirte käes sulab veeks ja nõrgub läbi mulla, ning rahvas koos temaga.

Suureks tõuseb selline rahvas, kelle usk peab au sees mäe kuju ja voolab välja tugevast tavast.

Tugev tava suudab neelata alla igasugused, ka mürgised mõjud, millega teda nakatavad teised tavad. Ta ei pea isegi vaatama, mida neelab, sest kui tava on terve ja võimas, on kõik, mis lisandub, värske tuul ega lõhu.

Ta ahmib endasse üha uut ja uut väge, kartmata olla pärast võidetute poolt ise võidetud; vägevaks saab tugev, kes ristab vaimumõõgad teistega ja võidab nad.

Paljud rahvad, kes ärkavad, jäävad tammuma ühele kohale, kuid see on saatuslik viga: ajalugu on tõendanud lugematu arv kordi, et tammumine muudab taas uniseks ja unise rahva juurde jõuab alati kord keegi. Ja kes jõuab, ei kohku, vaid trambib üle.

Miks peaksime taaskord pillama end maailma põhjatutesse kaugastesse, kui võime olla targad ja tugevad ning tulla maailma vägeva kombel, võttes vastu selle, mis tal meile anda on. Kuid siis peab olema küps tava ja küps riik, kord majas.

SIIT TULENEB: Usu põhitoon määrab palju, milliseks kujuneb rahva saatus.

KAHEKSAKÜMNE KOLMAS SÕNA

ENNE KUI PÜÜDA SUURT, TAASTAGEM TAVALINE KORD OMAENDA MAJAS

Ent kuidas saab üldse enam teha korda Eesti riiki, kui siin hulgub seninägematu hord võõramaalasi, kes pealegi ei mõista ei meie keelt, ei meelt. Kes saabusid kunagi lootusega meid lämmatada ning käivad ringi, kulm kortsus, kivi põues.

Slaavid on tõesti sõjakad, ent seda oma suure arvu tõttu, sest neid asub meie pinnal praegu sama kui eestlasi; ning piiri taga ässitab Vene, nähes neis oma relva. Sisimas on nad truud ja külalislahked, sest nad on voolitud täieliku riigi alamateks, kelles ei tohi olla tõrksust, mõtteid ega algatusvõimet.

Mida nendega ette võtta; leidub kaks teed: kas hülgame või võtame omaks.

Hülgamise tee on saatmine tagasi Venesse või edasi Öhtumaale ja Ameerikasse, sest nad on nagunii rändurid, kes ei püsinud juurtega kodumullas, vaid lendasid esimese tuulehooga minema.

Omaksvõtu tee on kodustamine. Seegi tee on käidav, sest uusasukate vaimu kannab kultuuri asemel ühiselu-kultuur, mis on aseaine, ja sellest ei ole raske loobuda.

On ka kolmas tee: orjastamine, nagu nad tegid meid endi orjadeks; aga milleks tasuda sama mõõduga.

Talitagem nagu esivanemad esimest riiki ehitades, kes jagasid Eestisse sattunud rahvastele lahkelt lubatähti, kui need tõotasid olla truud Eesti riigile: lubasid neile omakeelse kooli, kiriku ja kirjasõna, et lakkaks mässumeel.

Eesti keele saavad slaavid niigi selgeks, nagu eestlased on õppinud selgeks kord saksa, kord vene keele. Miks me õppisime; sest sakslane ja venelane käskisid meil rääkida nende keeles. Samamoodi käsime nüüd meie endiga rääkida eesti keeles; kui ei jaksa sedagi käskida, ei vääri me oma riiki.

Ning kui anname kõigile kolmele slaavi rahvale eraldi lubatähe, ühe suurvenelastele, teise väikevenelastele, kellest sai alguse Kiievi riik, ja kolmanda valgevenelastele, kes on baltlastele lähimad, hakkavad nad omavahel erinema ega ole enam mass.

Meile on kasuks, kui tunneme igaühe näo eraldi ära. Massis on hirm, aga inimestes arm; mass hirmutab, inimesed armastavad.

Kui slaavidest saavad relva asemel inimesed, ei suuda Vene neis verejanu äratada ka siis, kui pakub präänikuid. Sest slaavid on saanud oma nahal küllalt tunda Vene kommet, et präänikule järgneb piits.

SIIT TULENEB: Eesti sisepingete leevendamiseks on kasulik anda slaavi rahvastele kultuurautonoomiad. Siis nad lõhenevad: need, kes on valmis kodunema, irduvad mässajatest; truud talitsevad ise ülejäänuid.

KAHEKSAKÜMNE NELJAS SÕNA

KODUSTATUD SLAAV SULAB MAARAHVA HULKA

Kes nad on, need uued eestlased; ise nimetavad end rämpsuks: Ijudi. Siiski ei tarvitse muretseda, sest nad on värske veri ning verevahetus on igale rahvale aegajalt kasulik.

Kes tahavad, võivad püherdada omaette kõntsas, kui ei häiri tavalisi, kuid ärksad võtkem omaks. Loogem olukorra, et kui nad pistavad nina kultuuri poole, siis oleks esimene, millega nad kokku puutuvad, eesti kultuur. Sest siis avaneb maailm neile Eesti kaudu: siis imevad nad endasse eestluse.

See on kõige tähtsam, isegi tähtsam kui nõue, et nad õpiksid eesti keeles. Nad võivad õppida Eesti õpikutest oma keeles, ent mingil juhul ei tohi lasta neil õppida Vene õpikutest, mis külvavad võõrast vaimu.

Aga kas ei ole kodustamine hukutav, vahest on slaave Eestis liiga palju selleks, et nad alla neelata ja säilitada tõupuhtus. Kuid mis on eesti tõug; tõug meis on tava, mitte ihu: kuidas muidu muutusime kollasest valgeks, kaotamata iseend.

Võtkem slaavid vastu kui kingituse: nad hävitasid küll ühe osa meist, ent pakkusid end ise asemele. Milleks peljata seda, mis on meil paratamatult; sest mida peame ohuks, saabki ohtlikuks.

On komme, et ei vaadata kingitud hobuse suhu. On üsna ükskõik, millisest lihast koosneb eestlane.

SIIT TULENEB: Paari sugupõlve järel on Eesti taas rahvusriik, kus üheksa inimest igast kümnest peavad end eestlasteks.

KAHEKSAKÜMNE VIIES SÕNA

KUI EESTI RIIGIS ON TAAS KORD, SUUNAKEM VÄGI PIIRIDE TAHA

Taastagem oma koht päikese all, see koht, mis oli maarahval enne allutust.

Selleks on tarvis, et me ei oleks nagu vaas, mis on puruks visatud, vaid et laialipillatud killud sulaksid taas kokku: see muudab tava tugevaks.

Veel parem on, kui kildudest moodustub kirev pilt, mis püsib omaenese väest: see muudab tava vägevaks.

Aga võibolla on maarahva juur üdini mäda; mäda juur ei loo enam uusi võrseid. Kui juur ei loo enam võrseid, ei saa me toetuda kaimudele.

Sel juhul peab eesti tava saama ise uueks juureks. Uus juur kasvatab uued rahvad. Õigupoolest algas noore rahva sünd juba ärkamisajal ning sai veel hoogu esimeses Eesti riigis; juba see, et meil on riik, on pärit muust juurest.

Kui oleme tõesti uus juur, siis töötagem välja kavad, mis viivad eesti tava algul lähemate, siis kaugemate rahvaste juurde.

SIIT TULENEB: Kui eesti tava on taas terve ja vägev, saab sellest uus juur maarahva kaimudele.

SEITSMES JAGU: JÄRELTULEVIK

KAHEKSAKÜMNE KUUES SÕNA

KUHU TAHAME MAAILMAS KUULUDA, KUI SAAME VALIDA?

Kas kuulume läände; sest eestlus on küll pärit maarahva juurest, kuid eesti tava on juba sarnane Õhtumaa tavaga.

Lääne mõju on meile sedavõrd suur, et võiksime tõesti kuuluda sinna, kui vaid lääs ei oleks meid reetnud. Ning kui ta ei oleks seadnud meie tagasituleku ette kõikvõimalikke tõkkeid; kas tasub murda läbi nende tõkete.

Kas kuulume itta; sest oleme pärit sealtpoolt, sugulased on seal, veri on seal lähem kui läänes. Ent mingil juhul ei kuulu me Vene itta, see on õudustekamber, millest äsja pääsesime.

Lääs on olnud alatu, ida on olnud julm. Nii on meil ainulaadne kogemus: ei usu me Õhtumaa kaitsvat kätt ega vastupidi Õhtumaale ka Venet, isegi hirmu ei ole nende ees pärast kannatusi, me pilk on kaine.

See pilk näeb, et oleme olemas ka meie ise, sulam maarahva algupärast ja kogemusest, mille aeg on veeretanud meie jalge ette. Kui sammume edasi, ei kaldu me kummalegi neist, mis terendavad silmapiiril, vaid läheme mööda oma teed.

Praegu on teeasumiseks soodne hetk: meie naabrid Õhtumaa ja Vene nõrgenevad, esile tõusevad muud, kaugemad kultuuriruumid, langedes peagi nagu hagijad varisejatele. Kui oleme eemal, jääme varingust puutumata.

Kas võime saada osa ka saagist, mida teiste kihvad rebivad lahti ohvrite ihust; võime, ent vaevalt tulevik meist siis palju teaks. Lahustuksime teistes nagu lahustusid roomlastes paljud hõimud, kes vallutasid Rooma riigi, ning oleksime lõpuks ise ohvrid; meie tee on teine.

SIIT TULENEB: On aeg asuda vaimsele vasturünnakule.

KAHEKSAKÜMNE SEITSMES SÕNA

OLGEM OMAETTE JA LOITSIGEM VAIMSET TÕUSU, MIS TEEB VÄGEVAKS

Võime küll kutsuda üles saama vaimult tugevaks, ent siis peame ka teadma, et see ei ole üksnes niisugune tugevus, mis lubab seista mastimännil keset tormi ja mitte murduda. Tõeliselt tugev on alles see vaim, mis sirgub ja asub pealetungil; millel on mõju teistele.

Teisi rahvaid külastati ka esimese riigi ajal, ent üksnes lääne pool, liiati luuletades Õhtumaad õilsaks isandaks, meid ennast kommeteta matsiks. Turnisime aknalaual, oodates kaabu peos sissekutsuvat viibet; sest uksest olime juba välja tõugatud. Olime teel Õhtumaa unustatud ääremaaks.

Kui äkki kõik pöördus, ida neelas meid alla; vahest ka seetõttu.

Et püsida iseenda jalgel, vajame sirget sihti ja sellele rajatud kavalaid kavasid. Mis on siht; laiendada vaimseid valdusi maa peal. Mis on kava; teritada oma vaim ja seejärel nakatada kõik need rahvad, kes puutuvad meiega kokku. Kutsume teele kaasa Soome, Setu, Karjala, seejärel kaugemad maarahva kaimud, kuni nad kõik ärkavad üksteise järel ja nakatavad omakorda naabreid.

Ent esmalt peame kergitama eesti keele auväärsele kohale naabrite hulgas. Nii nagu germaanid kergitasid ükskord oma keele, kuni sellest sai Rooma keele asemel Õhtumaa keel ja pärast koguni maailmakeel, siis, kui maailma rahvad leidsid, et kõige hõlpsam on üksteisest aru saada, kui kõik valavad oma vaimu Ameerika inglise keelde. Peagi see keel variseb ning maailma eri paigus täidavad tühja koha erinevad keeled, üks neist võib olla eesti keel.

Eesti keel tõuseb siis, kui oleme targa meelega; kui selles keeles pannakse kirja mõtted ja luuakse teosed, mis sisaldavad niisugust väge, et kõik tahavad neid mõista, sest tahavad näha maailma sama selgelt kui meie.

Tõuseb siis, kui nad tõlgivad meie töid oma keelde ja teevad meie nime tuntuks rahvaste hulgas. Aga kui nad saavad aru meie keelest, siis saavad aru ka meie meelest.

SIIT TULENEB: Kui saavutame vaimuväljadel vägevaid tulemusi, ei pea me vaatama lääne ja ida poole, vaid teised jälgivad ja järgivad meid.

KAHEKSAKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

JUBA ON ÕHTUMAA LASKNUD KÄIKU VIIMASE IMERELVA: MAAILMATURU

Mida märkame lääne pool; Euroopa on maavarade poolest vaene, ent ometi muust maailmast sada korda rikkam.

Õhtumaa on teinud rahast kõikvõimsa mõõdu ning andnud kaupadele turul hinna selle põhjal, et palju on väärt see, mida Õhtumaal leidub küllalt: maksab inimese viimistlustöö asja kallal. Kuid tooraine, millest asi on tehtud, on peaaegu väärtusetu.

Kui sul on asi, ei ole sul midagi, sest see asi ei maksa rahas midagi. Kui sul ei ole midagi, aga sa oskad midagi teha, on sul kõik, sest see oskus maksab palju.

See põhimõte on võrsunud Õhtumaa usust, et inimene on kõige suurem väärtus. Ent niipea, kui teadus ja tehnika kasvasid inimesel üle pea, pöördus ta enda vastandiks nagu iga liialdus. Pöördus raha-usuks: ilmnes, et inimene on väärtus vaid siis, kui oskab teha raha.

Aga selline inimene on sisimas püsimatü; sest raha ei tohi hoida, vaid peab paiskama üha uutesse ettevõtetesse, ainult turul ringlev raha teeb uut raha, ent seisev raha pudeneb tolmuks, kõik kaob, miski ei püsi.

Paljude rahvaste juures on tavaks vastupidi. Inimene on üks asjadest: rikkuse määrab see, kui palju on sul rõivaid, maid, orje; ka ori on asi, mida saab tükikaupa müüa ja vahetada, inimese võib vahetada rauatüki vastu.

Esimese tee puhul tuleb aina nuputada, sest rikkust mõõdetakse edukate kavade järgi, mis on käigus, aga mitte selle järgi, mis iluasjad on kodus.

Su nähtav varandus ei tähenda midagi, kui sul ei ole osavaid käsi või häid töölisi, varandus võib olla ostetud võlgu ja viia hoopis võlavanglasse. Ent kes teeb leiutise, kuidas ühest aine või töö hulgast teha rohkem ja ilusamat kaupa, on tehtud mees.

Ühiskond ei ole mäe kujuga, vaid tõmp nagu heinakuhi: rikkad ja vaesed on sarnaste õigustega, erinedes raha hulgalt, mida nad saavad kasutada oma ettevõtteis.

Teise tee puhul tuleb aina koguda varandust, sest rikkust mõõdetakse selle rauatüki järgi, mis sul on, aga mitte selle järgi, mis sellest saada võiks.

Kui ori sinu varandusest ka ilusaid asju teeb, siis sellest varanduse hind sageli ei tõuse, vaid väheneb, sest viimistlemise käigus lendab laaste ja eseme suurus kahaneb. Ent kes võtab endale kellegi maa ja vara või püüab kinni suure hulga inimesi ja loomi, on tehtud mees.

Ühiskond ei ole mäe kujuga, vaid nõeljas nagu teleantenn: on paar rikast, kellel on kõik, ning teised on puruvaesed ja õigusteta.

Maailmaturg kehtestas esimese tee, orjastades vabakslastud asumaad taas, seekord raha abil. Lisaks on maailmaturu jaoks on peaaegu ühevõrra väärt, kas

töö on tehtud käsitsi või masinaga, masinaga aga jõuab palju rohkem ja masina omanik saab palju rikkamaks; masinad on üldjuhul Õhtumaal.

SIIT TULENEB: Kuni valitsevad Õhtumaa maailmaturu reeglid, on Eestil kasulik alati tooraine sisse osta, valmistada kaup ja see maha müüa, jättes omaenda toorained puutumata.

KAHEKSAKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

ME EI TARVITSE END PETTA ÕHTUMAA KÕRGIST VAABAST

Sisu on pehkinud: tasku täis kulda, ent vaim samavõrd vaene.

Koguni ihu on juba vaene ja nõder, sest inimesed võõrdusid ajapikku mullast, millest oleme võetud. Mis on vägev side.

Võõrduti, sest meeled halvas kasuiha ning maast tehti tuluallikas: tehnika lõhestas maakoore, teadus leiutas kanged ained, mis panid taimed mühinal kasvama mullas ja puuvilja puus.

Kuni muld muutus mürgiseks puruks ja vilja sai liiga palju. Kaugeltki iga talumees ei suutnud enam saaki müüa ning see mädanes, külade kaupa rännati linnadesse, sinna, kus on peibutised.

Ent sündi on seal vähem kui surma. Ning needki, kes sünnivad, laperdavad õnnetult ringi, juurteta rootsud.

Kelle juur on katkenud, on eriti aldis sukelduma mugava elu virvatuledesse ja läheb kaduma tavale. Pealegi võrsub tavatute hulgast üha heidikuid ning nende hääl kaalub rahva võimu jaoks hoopis rohkem kui teadjate hääl; just nende eest kannab rahva võim eriti hoolt. Mehed tohivad Õhtumaal abielluda meestega ja naised naistega, varastele antakse vaid lühikesi karistusi, need, kes eelistavad tööle mürkainete söömist, mis muudab pea segaseks, nii et nad pärast enam ei suudagi tööd teha, saavad abiraha.

Tänu teadusele ja tehnikale, tänu nende poolt loodud arstiriistadele ja ravimitele vinduvad õhtumaalased pikki aastaid vanaduses, eriti naised, iga kolmas inimene on vanem kui töötegemiseks kõlblik iga; aga kõik nad annavad kuni surmani rahva võimule oma hääled. Samuti jäävad ellu ebardid ja annavad hääli, ning hiljem paarituvad, tehes juurde omasuguseid. Arst ei ole enam selleks, et hoida ühiskonna tervist, vaid turgutab viimse võimaluseni ühiskonna haigeid liikmeid, virvatuli on kõrge!

SIIT TULENEB: Õhtumaa ühiskond jääb sisemiselt aina nõrgemaks.

ÜHEKSAKÜMNES SÕNA

MAAILMATURG KÄRISEB VASTUOLUDES LÕHKI

Õhtumaa soovib, et metall, puuvill, kõik, millest saab teha midagi muud, kaevataks või kasvatataks asumaades, kuid Euroopas vormitaks sellest asi, mis kõlbab paisata kaubana turule ning asumaal ostetakse see ära. Aine tuleb mujalt ja kaup läheb mujale, ent raha jääb Õhtumaale, viimasel ajal küll sageli Ameerikasse.

Õhtumaa saab seda rikkamaks, mida odavam tooraine asumaalt tuleb. Ning Õhtumaa saab seda rikkamaks, mida avaram on asumaa turg. Need kaks lauset pörkuvad risti: mida avaram on turg, seda rohkem peab raha liikuma asumaa sees, ent mida odavam on aine, seda vähem raha satub asumaale ja seda ahtam on turg.

Nõnda ei olegi maailmaturg piiritu.

Piisab sellest, et Õhtumaa raha variseb ja leitakse uued mõõtühikud, kui turg käriseb. Siis, kui raha asemel saab tähtsaks varandus või miski muu.

Siis hakatakse nägema kaubas ka teisi väärtusi peale inimese higi ja vaeva, hinda võib sattuda tooraine. Juba praegu rikastuvad riigid, mis pumpavad maa seest naftat, sest Õhtumaal on seda hädasti vaja. Samamoodi võivad hakata maksma kuld, teemandid, orjad; ent siis juba mitte Õhtumaa jaoks.

Seni tormab Õhtumaa sõgedalt edasi edu-uimas, märkamata, et võidukäik on ammu lakanud, lisaks kõigele põletades enda tagant sillad. Veel enam, teadus leiutab aina uut tehnikat. Ning sa võid elada kasvõi kullaliival, aga jääd igavesti vaeseks, kui ei suuda sulatada kullast kalleid asju; nii ei saa kesta igavesti.

SIIT TULENEB: Et püsiks Õhtumaa rahasüsteemi võim, peaks maailmaturg piiritult laienema. Ometi on kõigel piir.

ÜHEKSAKÜMNE ESIMENE SÕNA

MUGAVA ELU HIND ON KOLETU

Õhtumaa on maksnud oma edu kinni rahvastega. Sest turul ei ole rahvus oluline, üksnes ülim sinisilm võib küsida, milline on rahva kui niisuguse väärtus maailmaturul. See on hullem hind kui kolm veretilka.

See on sõgestanud pilgu ning toonud suule sonivad sõnad: miks on olemas erinevad rahad ja rahvad, miks tavad ja tollid, miks leiduvad kõikjal piirid, mis ahistavad turgu, saagu see lõpetatud! Alles siis puhkeb turg tõeliselt õide.

Ta teebki oma sõnade järgi: tõukab teelt viimased tõkked ning on valmis sulama üheks riigiks.

Ka meid peibutatakse sellesse riiki. Õhtumaa rahahaid lubavad vastu paradiisi maa peal, ähvardades samal ajal, et see, kes jätab liitumata, heidetakse Õhtumaalt välja.

Nad unustavad, et me juba olime Õhtumaalt väljas, nad ei märka, et oleme praegugi väljas. Veel enam, olime sees ühes teises riigis, mis oli just niisugune, kus rahvas oli solk majanduse kõrval; selles riigis oleksime peaaegu hääbunud.

Nüüd ootab sama saatus Õhtumaa rahvaid. Asja vaimust ülemaks pidades seisavad rahvad alasti sissetungi ja vallutuse ees, mis toimub kõigest hoolimata just vaimuväljadel. Seisavad ilma kaitsekileta, nende väikesed kultuuriruumid hajuvad suure Õhtumaa kultuuriruumi sees ja Õhtumaast saab rahvaste haud.

Võibolla on tegemist kurikavala mänguga: suured rahvad avavad piirid, neelavad väikesed rahvad alla, nuumavad end, rõhatavad ja tõmbavad omavahele taas piirid.

Kui nii, siis oleme juba näinud lõppu: venelased avasid piiri teiste rahvastega, kavatsedes sulatada nad ühiselu-usu sulatustiiglis endasse, ent lõpuks hägustasid omaenda tava ja purunesid kildudeks. Sest kõigel on siiski piir.

See tee on kahe teraga mõök. Kui libastud, lõigatakse puruks su juur. Kui juur on katki, siis kaod.

SIIT TULENEB: Õhtumaa teeb katset sulada muu maailma vastu ühtseks löögirusikaks, pressides rahvad läbisegi majandusvankrisse.

ÜHEKSAKÜMNE TEINE SÕNA

MUGAVUSEST ON VAID SAMM VARINGUNI

Kas saab valitseda maailma säärane, kes ei julge isegi oma maad tagasi küsida; ei oleks rahvad hakanud Vene all mässama, oleks Õhtumaa tänagi poolik. Seejuures tunnistamata poolikust, nagu ta ei tunnista midagi.

Häving tuleb: Õhtumaa ei suuda endisi asumaid juba praegu enam teisiti ohjeldada kui vägivallaga, neile vägisi oma tava peale surudes.

Metsinimestele pannakse selga umbne ülikond, mis ajab higistama ja kammitseb vaimu, nad tuuakse palmi alt ära tuppa, pabereid täis kritseldama või tegema muid Õhtumaal tavalisi, aga seal mõttetu asju, neisse söödetakse Õhtumaa ravimeid, mis teevad elu pikemaks ja panevad arvu vohama nagu jänestel, kuni neid saab palju.

Kui saab palju, siis algab nälg. Näljast nõrgad, heidavadki rahvad viimaks paluva pilgu Õhtumaa suunas.

Ning Õhtumaa saadab neile süüa ja harjutab kõikvõimalike peibutustega, et nad tahaksid ikka just neid asju, mida pakub maailmaturg; sel kombel hoiavad nad maailma oma turu rüpes.

Ent paljud neist, kes on peibutatud välja laantest ja džunglitest, jätavad uute peibutiste jälil maha oma kodud ja maa ning tulevad Õhtumaale. Juba on alanud värskete mustade ja kollaste rahvaste sissetung, juba praegu kohtab Õhtumaa linnades palju neegreid, araablasi ja kilisid, saabumas nii lõuna kui ida poolt, iga päev aina rohkem. Ning nende, juurtetute, järel tulevad võõras sõjavägi, võõras usk, võõras tava.

Kes on juhatanud neile tee üle Õhtumaa piiride; maailmaturg, mis ei tunne piire.

Juba kahetsevad mõnedki Õhtumaal, et kunagi loobuti vaimuinimeste võimust, mis vaatas tipust ülespoole ja nägi üldist kasu; sellal kui vaimuinimeste vaim vaatab tipust allapoole ja näeb omakasu.

Häving tuleb: Õhtumaa põldudest ja taludest on saanud kivikõrbed, mis purunevad ja muutuvad kalmistuks esimese rünnaku korral.

Just neis kõrbeis elavad peaaegu kõik Õhtumaa inimesed. Kui majad piiratakse ümber ning lõpeb söök, kui kõrghoones kaob elekter ja pilvelõhkuja jääb veeta, kui tekivad laos ja taudid, annab elanik end vangiks kasvõi põlatud neegrile.

Ta on isegi õnnelik, kui see teda ei tapa, vaid saadab oma istandusse tööle. See oleks tõesti väärt palk pooltuhat aastat tagasi toimunud orjapüüdmise eest, kui õhtumaalane püüdis neid, keda kätte sai; sest siis ei olnud veel maailmaturu reegleid ja rikkust mõõdeti inimpeade arvu järgi.

SIIT TULENEB: Meil ei ole mõistlik tungida Õhtumaale, kuigi selle väravad on valla, sest satuksime keset langushoogu.

ÜHEKSAKÜMNE KOLMAS SÕNA

EESTLUS EI SUUBU ÕHTUMAASSE

Kui Eesti ka peaks kord õnnetul kombel jõudma sinna, kus on Õhtumaa, ja kui Eesti ka peaks hävitama kasu taga ajades oma rahva, siis ei jõua eestlus sinna ometi.

Sest siis ei ole eestlust lihtsalt enam olemas.

Eestlus hindab küll inimest, ent ometi rahvast veel kõrgemalt, ning see seisukoht on vastuolus teaduse ja tehnika reeglitega. Kui üks inimene astub oma rahva vastu, siis heidetakse ta rahva hulgast; ei iial, et kui rahvas segab inimese pürgimust, siis heidetakse rahvas.

Eestluse mõõdupuuks on rahvas, mitte raha või majandus. Ning rahvas, kes on tugev ja terve ning väldib haigeid liikmeid, ei tee saatuslikke valevalikuid.

Kuidas vältida haigeid liikmeid; tavalised rahvad löövad mõrtsukad, lillad ja vördjad surnuks, raiuvad vargal käe maha, torkavad valetajal silmad peast. Siis on kurjategija kaugele näha ning teistel kaob ahvatlus kurja teha. Nii oli alguses ka Õhtumaal.

See on julm, leidub leebemaid võimalusi, kuidas lõigata vaimu poolest haiged välja ühiskonna tervest ihust, heidikutele võib ehitada varjupaigad, kurjategijatele vanglad. Kes ehitab; iga kihelkond toidab ise oma sandid.

Meie, eestlased, oleme rahvas. Õhtumaa suunajad ei suuda seda mõista, sest nende meelest on Õhtumaal inimesed.

SIIT TULENEB: Oleme juba pelga olemasoluga rikkunud Õhtumaa kavasad; Õhtumaa on nõrk.

ÜHEKSAKÜMNE NELJAS SÕNA

ÕHTUMAA LANGEDES SAAME TAASTADA LÄÄNEGA PIIRI

Rahvasteränd pühib ära ühed riigid, rahvad ja tavad ning püstitab teised riigid, rahvad ja tavad. Ühel päeval pühitakse varemed ja püstitatakse uued majad.

Elu läheb edasi, lugu algab uuest kohast, peatselt kaob ka mälestus, et kunagi sammusid samal maapinnal hoopis teised vägilased kui need, kes sammuvad nüüd.

Nõnda on murdunud ajalugu lõputu arv kordi ja on meie õnn, et oleme kestnud kõik üle.

Euroopa poolsaare lõunaosa leiab taas üles oma loomuliku koha, mis tal oli tuhandete aastate vältel enne Õhtumaad: liitub muude maadega, mis on Vahemere kallastel. Romaani rahvad hakkavad kummardama islamit või mõnd muud usku, mis on neile kõigile ühine, ja meil ei ole nendega enam kokkupuudet, nii nagu ka Araabiaga, kust on peamiselt pärit seekordne rusuvool.

Teisiti on lugu germaanidega. Kui Õhtumaa ühisriik neid puruks ei pigista, saab neist ristiusu viimane kants, Õhtumaa jätk, mis ei ole enam Õhtumaa. Germaani vööst kujuneb meile kaitsekilp lõunamaa rahvaste eest; võibolla jõuavad türgid seekord kaugemale kui Ungari, aga siiski mitte meieni.

Baltid ja Läänemeri on omakorda kaitseks uute germaani rünnakute eest. Teiste seas on taas ärksad rootsid ja muud Skandia sääre rahvad, kes räsituna ei ole küll ülekaalukad.

Oleme omavahel üpris sarnased, koos lähemate naabritega võime teha ühiseid retki, võib koguni juhtuda, et teeme ühiseid kavasid, kuni viimaks põimivad maarahva, balti ja germaani vööd oma tavad.

SIIT TULENEB: Pärast Õhtumaa langemist võime arendada üheskoos baltide ja germaanidega välja uue, Põhjala kultuuriruumi.

ÜHEKSAKÜMNE VIIES SÕNA

VAADAKEM IDA POOLE: SEAL ASUB TASANE MAA

See maa kulgeb siit kuni Uurali mägedeni, meie ürgse koduni, ja kui oleme sinna jõudnud, siis oleme taastanud oma maa.

Ent selle maa pinnal elab sada miljonit inimest, kellest vaid kolm miljonit olevat maarahvas. Kust pärineb arv kolm miljonit; nii palju on neid, kes ütlevad enda kohta komid, marid, mokšad, ersad, udmurdid, meie kaimud. Lisaks viis miljonit eestlast ja soomlast, see on kõik, mis meist praegu olemas.

Nõnda tundub vene tava vahetamine meie tava vastu võimatu, sest mida teeb sääsk elevandile!

Kehade ja relvade kokkupõrkes neelab suurem väiksema tingimata alla. Aga teised reeglid kehtivad vaimses maailmas: vaimus suudab üks saja vastu, tuhat saja tuhande vastu, miljon saja miljoni vastu.

Kätte on jõudnud ülim silmapilk, sest pärast ühiselu on venelased vaimu ja saavutuste poolest väikerahvas. Vene uut suurekstõusu me vastu ei peaks, sest ta ammutab oma väe võõrast verest, ning seekord vajab ta väga palju uut väge; litsub meid lõhki ja imeb meie vere, siis läheb edasi. Kuid praegu on ta maailmas ihuüksi, naabrid on vaenust hõõgav vöö ümber tema piiri.

See vöö koguni pigistab: Venele alistunud osal Hommikumaast on pealetungil türgid ning tulekul pärsia rahvad, kelle tava seal tegelikult oli, lõunast piidlevad iharalt Vene poole tema kaimud poolakad ja väikevenelased ning kunagi tulevad baltid, kelle maa seal varem oli. Aga kõik see ei ole meie asi, sest on mujal kui Uural.

SIIT TULENEB: Meil on loomulik suunata oma vägi itta.

ÜHEKSAKÜMNE KUUES SÕNA

EESTI ÜLESANNE ON ÄRATADA MAARAHVAS UUELE ELULE

Meil, eestlastel, on läinud paremini, meil on oma riik; seda enam on meie ülesanne süstida kaimudesse usku ja lootust. Kuni nende hingesopid puhub läbi värskendav tuul, pärituul, mis toob maarahva keele välja maakolgestest ning tõstab koolidesse, kantslitesse, kõigisse kõrgustesse.

Aga kuidas äratada, kui maarahvas ei kohanenud Vene riigis ning aina taandus. Taandus vaikides, südames hüüatus: pigem surm! Paljud ongi juba välja surnud, teised vaaguvad hinge, elulootuseta.

Nii nagu lill õitseb siis, kui paistab päike ning jahutavad tuul ja vihm, muidu ta kuivab või mädaneb, nii peab ka tava igal võimalikul kombel turgutama. Ent vaevalt jaksame käia mööda Venet ühe rahva juurest teise juurde, maalt maale tuletungal peos, inimesest inimeseni; meid ei olegi nii palju, et seda suuta. Meie tööks on rajada kaimude tavale kindel aluspind.

Mida kindlam on alus, seda rohkem leidub neid, kes tärkavad sellest pinnast. Eesti riigi suur töö on koolitada kaimude hulgast rahvalgustajaid, veel suurem töö on trükkida õpikuid, mida nad saavad kaasa võtta oma maale.

Seejärel hargneb vaim juba enese väest ega peatu, kui kaimud seda vaid ise soovivad. Ei peatu, vaid haarab aina suuremaid alasid; ja nad soovivad, kui märkavad, et meil läheb hästi.

SIIT TULENEB: Esmalt tuleb julgustada kaimusid olemas olla ning ravida haavu nende tavas.

ÜHEKSAKÜMNE SEITSMES SÕNA

MEIE TEE ON MEELDETULETAMINE

Soovitame venelastel otsida omaenda slaavi juuri vanadest aegadest. Nad jõuavad ahastavasse juurtetusse, mis röövib jõu, sest ei leidu niisuguseid juuri ei maakeral, ei Linnuteel.

Mõnelgi avanevad silmad, nad saavad aru, et asuvad maarahva maal ja tulevad tagasi meie sekka; väga paljud neist, kes praegu räägivad vene keelt, on maarahva verega.

Kui õpetame nad taas rääkima seda keelt, mida nad rääkisid enne slaavide alla jäämist, siis on see sama tegu mis tuhat aastat tagasi, ainult vastupidise suunaga. Ning ka slaavid said tookord võidu nende üle, keda oli rohkem.

Pealegi vahetasid nad keele ja kombed sellel, kes oli kodus, olles ise sissetungijad; meie vahetame keelt ja kombeid omaenda kodus, see on lihtsam, see on taastamine.

Mida enam sulab venelasi tagasi meie hulka, seda rohkem langeb nende allutamiskihk meie teenistusse, kuni nad laotavad meie tava endi hulgas laiali nagu viimati ühiselu-usu.

Aga selleks, et soovitada, meenutada ja sulatada, peab meie hääl olema erk, et ta kostaks neisse kõrvadesse, millel tuleb kuulda, ning pea peab olema püsti, et kõik, kellel tuleb näha, näeksid, kui visalt me seisame oma maa eest.

Mitte mingil juhul ei või Eesti enam taganeda, sest oleme eeskuju; kuidas tohiksime aralt alustades üldse midagi tahta. Mitte sammugi ei saa taganeda, muidu nihkub võõras vaim veelgi meie poole, kuni surub meid merre.

Eelmise Eesti riigi ajal kulus vaid kümmekond aastat, et võita eesti vaimule tagasi Petseri, miks peaks nüüd minema teisiti. Need linnad, mis on Vene riigi naabrid ja venelaste poolt asustatud, on vägikaikaveo paigad; meil on palju lootust, sest maa linnade taga on ka praegu eestlaste käes, sõõr ümber kivikõrbe.

SIIT TULENEB: Iga miljon inimest, kes lisandub maarahva hulka, kahandab miljoni vastase rivist.

ÜHEKSAKÜMNE KAHEKSAS SÕNA

KUJUNEB ÜHA LAIEM MAARAHVA SAAR

Ka kaimude linnad on venestunud; sest venelane on rahvas, kes kardab vallutatud maad ja varjub linnades. Seetõttu elustub maarahva tava esmalt laikudena maal.

Ent ülikooli õppima saabudes toovad kaimud keele ja kombed ka linnadesse ning juhtub sama mis Eestis: linnadki saavad ajapikku tavalisteks. Väge kogunud, teevad Venega piiri.

Mis juhtub, kui maarahvas tõmbab kõikjal Venega piiri; et maarahva hõimud on lahutatud üksteisest vaid vägivalla abil, jooksevad piirid omavahel kokku. Tekib maarahva saar, mille ümber on see, mis Venest veel alles.

Kaimud tulevad idast ja põhjast, samal ajal ilmume lääne poolt meie: Eestist ja Soomest. Vadja, Karjala ja Setu kaudu, mille rahva küüditasid venelased kord Siberisse.

Neil aladel elavad peamiselt niisugused slaavid, kes rändasid lääne poole otsima paremat elu, kuid ei mahtunud Eestisse. Nüüd tuleme ise nende juurde ning nad õpivad selgeks eesti keele, nagu Õhtumaal õppisid slaavid selgeks nende maade keeled, kuhu pagesid; peame vaid olema piisavalt väärivad.

Mida enam taastub tavaline elu maal, mille venelased on lagastanud, suutmata ka ise kinnistuda, laieneb see saar. Ning piiri sisse jäänud venelased hakkavad mõistma keelt ja kombeid. Nõnda võtab meie vaim heaks ühe linna teise järel, paljudel neist on maarahva kõla: Narva, Pihkva, Moskva.

SIIT TULENEB: Väärikas rahvas on võimeline saavutama kõike. Kui oleme väärivad, suudame taastada maarahva maailma.

ÜHEKSAKÜMNE ÜHEKSAS SÕNA

MAARAHVA TAVA VALITSEB TAAS LÄÄNEMEREST KUNI UURALINI

Koidab see päev! Päike tõstab oma kiired metsade kohale ja rahvaste juhid tulevad kokku ürgse Emajõe äärde. Tulevad kokku, püstitavad uue väe tugivaia ja valivad endi hulgast kuninga.

Nii sünnib riik, mille puudumine tõi kunagi kaasa languse, ning taastub maarahva maa.

VIIMANE SÕNA

Maarahvas lähtus Uuralist ja asustas Põhjala.

Viis tuhat aastat tagasi oli maarahva kõrgaeg.

Elu tugines tavalisele tarkusele, mida hoidsid alal teadjad.

Hoolimata vere segunemisest teiste rahvastega kuuluvad eestlased maarahva hulka, sest mineviku pärand on pigem vaimne kui ihuline, rahva määravad keel ja kultuur.

Juur määrab kultuuriruumi suuruse, tava määrab sellesse ruumi kuuluva rahva kultuuri vägevuse, vaimuvallad määravad kultuuri hiilguse.

Kõrgajaks kujunes ürghõim maarahva kultuuriruumi juureks, millest võrsusid sugulasrahvaste tavad.

Tavast võib saada uus juur.

Aja lugu on allutamise ja sulatamise lugu.

Veel oli maarahva maailm omaette: ei lääts ega ida, ei Õhtumaa ega Hommikumaa.

Ajapikku hakkasid maarahva rahu häirima naaberrahvad, kes olid meile keelelt võõrad, ent omavahel sugulased: indoeurooplased.

Inimesed, kes kuulusid maarahva hõimude hulka, eelistasid omaette-olemist ega uskunud riikluse vajalikkust.

Ajapikku arenes meie tava ainujumala-kujutelma suunas.

Kokkupuude viikingitega avas meid võõrastele tuultele ja ennustas aegade muutumist.

Maarahva hõimud langesid Rootsi riigi huviorbiiti.

Rootsi kaubatee, mis suundus Põhjala kaudu Bütsantsini, rajas slaavidele tee maarahva maale.

Maarahva maa ümber tõmbus koomale ristiuskne silmus.

Ristiusk kasvas välja Hommikumaa väikerahva juutide ajalikest seikadest, mis kujundati legendiks.

Ristiusk ei olnud vallutusajal meile tundmatu, ent uus oli selle levitamise viis: vägivald.

Tava säilib pigem vastupanus kui alistuses.

Pärast vallutusi Läänemere ääres hakkas Õhtumaa ja Hommikumaa piir kulgema Peipsi järve kohalt.

Maarahva maailm langes üheaegselt Õhtumaa ja Hommikumaa rünnaku alla ning me jäime mõlemas lahingus kaotajaks.

Pärast mongolite lühiajalist vallutusretke kinnistus täielikult Vene võim maarahva maa ida- ja keskosa üle.

Kes vallutab ühe maa endale põliseks, laiendab oma vaimseid valdusi maa peal.

Sakslased ei kiskunud eestlasi vägisi oma rahva hulka. Kuna meid lahutas klassivahe, me ei hääbunud.

Tänu kokkupõrkele Õhtumaaga on ürgeestlus peaaegu kadunud, pikapeale vormiti meist rahvas Õhtumaa serval.

Vallutus katkestas meie tava loomuliku arengu riigile kohases suunas, Saksa all ei saanud eesti ühiskonnast võrsuda valitsejaid.

Õhtumaa kõrgaeg saabus siis, kui valitsema pääses aristokraatia.

Õhtumaa sisesõjad tabasid ka Eestit, ent ei toonud elulaadi kuigi suurt muutust.

Õhtumaa katse liita endasse kõik Rooma impeeriumi maad nurjus, vastupidi, pärast türkide sissetungi jäid talle vaid Lääne- ja Põhja-Euroopa.

Teisel kõrgajal toimus Õhtumaa võimas laienemine, maailmas hävitati kümneid riike ja orjastati sadu rahvaid.

Demokraatia tagus Õhtumaal ühiskonna tipu tõmbiks.

Läänemere äärde jõudis Õhtumaa asine külg üksnes riivamisi.

Vene vallutas viimased maarahva hõimud, mis elasid Läänemere kaldal.

Pärast Rootsi kaotust Venele kulges Õhtumaa piir põhjast lõunasse mööda Läänemerd, Eesti ja Skandia sääre vahelt.

Eestis kujunes Õhtumaa ja Vene vaimulaadide tasakaal, avardades meie võimalusi.

Ärkamisaeg kergitas eestlased uuele tasemele: sai alguse saavutuskultuur.

Vene ikke äraheitmine oli eestluse loomulik jätk.

Taas kujunes Õhtumaa idapiiriks Peipsi järv, seekord Õhtumaa avardus ja Vene kahanes.

Ei olnud enam seda Õhtumaad, millest meid kakssada aastat varem välja rebiti.

Õhtumaa ummik sünnitas ühiselu-usu, mis hülgas ühiskonna kihilisuse ja seadis tegude väärtuse mõõtjaks riigi.

Ühiselu-usu keskuseks maailmas kujunes Vene.

Eesti riigil, esmakordsel ajaloos, seisis ees valik, kas püüelda läätseläime või vaimsete väärtuste poole. Valiti vaim.

Maa tuleb püüda vaimuvõrku, siis on iga inimene püütud.

Eesti riik oli armuaeg. Sammud, mis tegid tugevaks eesti tava, löid pinna edasiste kannatuste talumiseks.

Eesti kohendas end Õhtumaa eeskujul, mis oli esimesed seisused hüljanud. Kohendus suubus sõtta, mis meid neelas.

Hambuni relvastatud Õhtumaa lebas venelaste ees põrmus.

Maailm teadis Eestit kahekümne aasta vältel, enam mitte.

Eesti langes Vene alla, peaaegu kaotanud eliidi.

Muutusime samasuguseks kommuuni osaks nagu vanad kultuurmaad Gruusia, Armeenia, Horezm, mis olid juba lagastatud.

Vaimuvalla valitsejate koha hõivas põhjakiht.

Kõigil elualadel toimus võimu totaalne keskendamine.

Totaalne riik oli suur orjalaager, kus vaenati iga iseseisvat mõtet ja tegu.

Teises Euroopa sõjas murdis Õhtumaa tuum.

Ameerika, Õhtumaa vähkkasvaja, hoidis koos Venega maailma hirmu all.

Hoolimata Ameerika ja Vene vastupanust taastas Eesti iseseisvuse.

Meil vedas: kevad saabus enne, kui meie tava nõrkes.

Tark rakendab ka vaenlasele oma hobuse ette.

Eestlus on pärand, mida olevik täiendab; mineviku pärand, mis on suunatud tulevikku.

Ühiskonna arenguprotsesse ei tohi vägisi tagant tõugata, vastasel juhul on oht jääda poolele teele.

Esmalt tuleb rajada ühiskonnale tugev siseehitus.

Paikkondi kujuneb nii palju, kui palju on Eestis varjul kultuuritervikuid.

Talude võrk on üks peamisi tugitalasid, sest taludes kätkeb elulaad, mida kannab see osa rahvast, kes hoiab tava.

Tugevad veresidemed taastavad tavalise ühiskonna.

Kui siseehitus saab tugevaks, saavad tugevaks nii vaim kui võim. Tee muutub sel kombel laiaks rajaks.

Tee algusosas on takistuseks kolmanda ja neljanda seisuse mõttelaad, et majandus on tähtsam kui kultuur, raha tähtsam kui vaim.

Kui rahva ladva moodustavad teadjad, on raha kammitsetud ja teenib ühiskonna üldist kasu.

Vene all tärrganud latv ei seisnud koos teadjaist ja selles oli mürk.

Teadjad on sellepärast teadjad, et teavad, mis on hea, mis halb, ning mõõdavad kõike tava abil; nende väest sünnib tavaline kord ja ühiskonnas kujuneb mägi vaimu alusel.

Suure rahva tee on tema liikmete teede summa. Seevastu Eesti tee on teistsugune: me saavutame edu siis, kui seame rahva üksikisikust tähtsamaks.

Peamise jõuga tuleb tegutseda vaimuvaldades, sest suurimad lihked toimuvad seal; muu tegevus on petlik võõp.

Inimene on jumalik, kui ta selle ära tunneb. Rahvaski on jumalik, kui ta nii tunneb, ja jumalik rahvas suudab kõike.

Meie tava on alles siis tugev, kui taas katab Eestit hariduse ja kultuuri kollete võrk. See on eestluse kava, terve rahva kava pikkadeks aegadeks.

Riigi seadused toimivad parimal viisil siis, kui neist kujuneb korrapärase mägi: tipuks põhiseadus, nõlvadeks vaimuvaldade raamseadused ning jalamiks iga valdkonna üksikseadused.

Tugevas ühiskonnas valitseb kesktee: inimene pälvib töö eest nii palju raha, kui ta väärrib, kuid ei saa raha abil teist orjastada. Kesktee tagavad maksud, mis laekuvad tarbimisest.

Parim riigikord on kuningriik, sest selle tipp on püsiv; ning ühiskond on siis mägi.

Õiges kuningriigis tegeldakse avalike asjadega, see on küps ja vaba riik, sellal kui vabariik, kus puudub kuningas, sisaldab meeletust ega ole vaba.

Kui iga inimene saab selle hariduse ja koha, mida ta väärrib, on riigil vähe ametnikke ja need on teadjad. Ning tagatakse järjepidevus.

Meie peamine sihtkava ei ole masinad, vaid lapsed: kui lapsed on targad ja rahvast palju, saab tava suureks.

Rahva tegelik põhiseadus kätkeb usus.

Usu põhitoon määrab palju, milliseks kujuneb rahva saatus.

Eesti sisepingete leevendamiseks on kasulik anda slaavi rahvastele kultuuriautonomiad. Siis nad lõhenevad: need, kes on valmis kodunema, irduvad mässajatest; truud talitsevad ise ülejäänuid.

Paari sugupõlve järel on Eesti taas rahvusriik, kus üheksa inimest igast kümnest peavad end eestlasteks.

Kui eesti tava on taas terve ja vägev, saab sellest uus juur maarahva kaimudele.

On aeg asuda vaimsele vasturünnakule.

Kui saavutame vaimuväljadel vägevaid tulemusi, ei pea me vaatama lääne ja ida poole, vaid teised jälgivad ja järgivad meid.

Kuni valitsevad Õhtumaa maailmaturu reeglid, on Eestil kasulik alati tooraine sisse osta, valmistada kaup ja see maha müüa, jättes omaenda toorained puutumata.

Õhtumaa ühiskond jääb sisemiselt aina nõrgemaks.

Et püsiks Õhtumaa rahasüsteemi võim, peaks maailmaturg piiritult laienema. Ometi on kõigel piir.

Õhtumaa teeb katset sulada muu maailma vastu ühtseks löögirusikaks, pressides rahvad läbisegi majandusvankrisse.

Meil ei ole mõistlik tungida Õhtumaale, kuigi selle väravad on valla, sest satuksime keset langushoogu.

Oleme juba pelga olemasoluga rikkunud Õhtumaa kavasad; Õhtumaa on nõrk.

Pärast Õhtumaa langemist võime arendada üheskoos baltide ja germaanidega välja uue, Põhjala kultuuriruumi.

Meil on loomulik suunata oma vägi itta.

Esmalt tuleb julgustada kaimusid olemas olla ning ravida haavu nende tavas.

Iga miljon inimest, kes lisandub maarahva hulka, kahandab miljoni vastase rivist.

Väärikas rahvas on võimeline saavutama kõike. Kui oleme väärivad, suudame taastada maarahva maailma.